

İNSANİ GELİŞİMİŞLİK SEVİYESİ İLE TERÖR ARASINDAKİ İLİŞKİ: İSPANYA ÖRNEĞİ

Muhammed AKSU*

Ayşe DERE**

Geliş/Received: 20.01.2021

Kabul/Accepted: 26.01.2021

Öz

İnsani gelişme, ülkelerin mevcut ekonomik zenginliğinden ayrı olarak ülkeler için uzun ve sağlıklı bir yaşam, okur-yazarlık oranı, makul yaşam düzeyi gibi insana ve insan hayatının zenginliklerine odaklanan çok boyutlu bir kavramdır. Milli gelir artışı bir ülkenin gelişmiş bir ülke olarak nitelendirilebilmesi için yeterli değildir. Ekonomisi zengin birçok ülkede görülen sosyal sorunlar ve çözümünde yaşanan zorluklar ekonomik gelişme ile birlikte insani gelişmenin de bir arada ele alınmasının önemini ortaya koymaktadır.

Terör siyasi bir amaç adına geniş kitleler üzerinde korku ve endişe yaratmanın yanında şiddet ve zor kullanılması ve gerçekleştirdikleri terör eylemi sonucunda zarar görenlerin dışındaki toplum üzerinde uyandırdığı psikolojik etki olarak tanımlamak mümkündür. Terörizm ise belirli bir sivil halkı ya da kitleyi korkutma ve yıldınlığa düşürmek için önceden tasarlanmış siyasi motive edilen terör faaliyetleri şeklinde tanımlanmaktadır.

“ETA” (Euskadi Ta Askatasuna) ayrılıkçı terör örgütü, İspanya’da hâkim olan Francisco Franco diktatörlüğüne karşı 1959 yılında İspanya ve Fransa toprakları arasında bölünmüş olan tarihi Bask Bölgesinde Bask halkına ait bağımsız bir devlet kurma amacıyla kurulmuştur. Avrupa Birliği ve ABD tarafından da terör örgütü listesine alınmış ETA Marksist-Leninst düşünceye sahiptir. İspanya’nın 1979 yılında Bask bölgesine tanıdığı özerkliğe rağmen “ETA” 2011 yılına kadar terör eylemlerine devam etmiştir. 20 Ekim 2011 tarihinde süresiz olarak silahı bıraktığını ilan eden ETA, son olarak 2 Mayıs 2018’de siyasi veya örgütsel herhangi bir girişimde bulunmayacağını ve tüm yapılanmalarını ortadan kaldırdığını ilan ederek kendini feshetmiştir.

Bu çalışmanın hipotezi insani gelişmişlik seviyesi artıka terör faaliyetlerinin azaldığıdır. Çalışmanın amacı insani gelişmişlik seviyesi ile terör arasındaki ilişkiyi İspanya üzerinden değerlendirmektir. Bu doğrultuda öncelikle önemli kavramlar literatür taraması yapıp açıklanacaktır. Daha sonra ise “ETA” terör örgütünün 58 yıllık silahlı mücadelesinin sona ermesinde İspanya’nın insani gelişmişlik seviyesinin terör örgütünün kendini feshetmesindeki rolü irdelenmeye çalışılacaktır. Bu çalışmanın yöntemi ise tarihsel araştırma yöntemleri, betimsel araştırma yöntemleri ve belgeye dayalı veri analizidir.

Anahtar Kelimeler: İnsani Gelişmişlik Seviyesi, Terör, İspanya, ETA

THE RELATIONSHIP BETWEEN HUMAN DEVELOPMENT LEVEL AND TERROR: EXAMPLE OF SPAIN

Abstract

Human development is a multidimensional concept that focuses on people and the richness of human life such as a long and healthy life, literacy rate, and reasonable living standards for countries, apart from the current economic wealth of countries. The increase in national income is not enough for a country to be qualified as a

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, aksumhammed@outlook.com, Orcid: 0000-0002-4672-1343

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, aysedere46@gmail.com, Orcid: 0000-0003-1353-1751

developed country. The social problems seen in many countries with rich economies and the difficulties encountered in their solution reveal the importance of dealing with economic development and human development together.

Terrorism can be defined as creating fear and anxiety among the masses for a political purpose, as well as the psychological effect it has on the society other than those who have been harmed by the use of violence and force and the terrorist acts they have committed. Terrorism is defined as politically motivated terrorist activities designed in advance to intimidate and discourage a specific civilian population or mass.

The separatist terrorist organization "ETA" (Euskadi Ta Askatasuna) was established in 1959 against the dictatorship of Francisco Franco in Spain with the aim of establishing an independent state belonging to the Basque people in the historical Basque Country divided between Spain and France. Included in the list of terrorist organization by the European Union and the USA, ETA has a Marxist-Leninist idea. Despite the autonomy that Spain granted to the Basque region in 1979, "ETA" continued terrorist acts until 2011. ETA declaring that it has given up its arms indefinitely on October 20, 2011, finally terminated itself on May 2, 2018 by declaring that it would not take any political or organizational initiative and that it eliminated all its structuring.

The hypothesis of this study is that as the level of human development increases, terrorist activities decrease. The aim of the study is to evaluate the relationship between human development level and terrorism through Spain. In this direction, first of all important concepts will be reviewed and explained in the study. Then, the role of the human development level of Spain in the termination of the terrorist organization itself in the end of the 58-year armed struggle of the terrorist organization "ETA" will be examined. The method of this study is historical research methods, descriptive research methods and document-based data analysis.

Keywords: Human Development Level, Terror, Spain, ETA

Giriş

Ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin değerlendirilmesinde iktisadi gelişme, parametre olarak yalnızca ülkelerin milli geliri ve kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılasını veri alırken, insani gelişme, gelir ve servetin yanında eğitim, sağlık, sosyo- politik gibi unsurları da dâhil ederek daha bütüncül bir parametre kullanmaktadır. Kaynaklar ve finansal zenginlikler artırılırken gelişmenin asıl amacı olan gerçek refah göz ardı edilmemelidir. İnsani gelişme dar kapsamda iktisadi zenginleşmeden daha çok, geniş kapsamda insan ve insan yaşamındaki zenginliğe odaklanarak, insanlara fırsat özgürlüğünün tanınması ve artırılmasıdır. Bu bağlamda 1990'lı yıllardan itibaren çoğu araştırmacı ve düşünür, bir ülkenin gelişmişlik seviyesinin ve refahının ölçülmesinde insan odaklı ölçütler getirmişlerdir. Özellikle düşünsel temelleri, Amartya Sen'in "*Yapılabilirlik Yaklaşımı*" na dayanan ve Mahbub ul Haq ve birçok araştırmacının çalışmalarıyla oluşturulan İnsani Gelişme Endeksi, ülkelerin gelişmişlik seviyelerini ulusal gelirlerinin yanında eğitim, sağlık gibi insan odaklı parametrelerle geniş bir perspektifle belirlemektedir. UNDP 1993 yılından itibaren her yıl hazırladığı İnsani Gelişme Raporları ile ülkelerin gelişmişlik seviyeleri hakkında bilgi vermektedir.

Güvenlik kavramında olduğu gibi terörizm kavramının da üzerinde görüş birliğinin sağlandığı evrensel bir tanımı bulunmamaktadır. Bunun nedeni ise terörizm olgusunun karmaşık ve değer yüklü bir kavram olmasıdır. Öyle ki bu durumu terör literatürün de bulunan "*birisinin teröristi diğerinin özgürlük savaşçısı*" deyiimi açıklamaktadır. Terör literatürüne göre terör ve terörizm arasındaki nüansa dikkat çekilerek, genelde kontrolsüz grupların sistemsiz bir şekilde uyguladıkları şiddet ve korkutma terör, terörizm ise bu eylemlerin siyasi güdülerle, iradi, sistemli ve sürekli bir şekilde kullanımınıdır. Terör olgusu, tarihsel süreç içerisinde siyasi, ideolojik, etnik, sosyal ve dini motivasyonlarla ortaya çıkmaktadır. Bir davanın veya siyasi bir amacın sözcüsü/savunucusu şeklinde gizli ve/veya aleni olarak ortaya çıkan kontrolsüz kitleler, devletler ve insanlar üzerinde şiddet eylemleriyle baskı kurarak terörü politik bir iletişim aracı olarak kullanmaktadırlar.

Bask sorunu, Avrupa'da yaşayan en eski halk olarak kabul edilen Bask Halkının, tarihsel süreç içerisinde İspanya'da bağımsızlık ve özel statüleri kavuşabilmek için vermiş olduğu etnik/ayrılıkçı milliyetçi hareketidir. Bask sorunu geçmişten günümüze iç ve dış unsurların etkisiyle farklı şekillerde kendini göstermiştir. Bask milliyetçiliği, ülke içerisinde ki ideolojik ayrışmalar ve Avrupa genelinde

yaşanan siyasi gelişmelerden etkilenmiştir. İspanya’da Franco diktatörlüğünde 1959 yılında kurulan ETA (Euskadi Ta Atasuna), Bask bölgesinin bağımsızlığını gerçekleştirmek ve İspanya Devletinden kopması için mücadele etmiş ve şiddet yoluna başvurmuştur.

Bu çalışmada insani gelişmişlik seviyesi ile terör arasındaki ilişki İspanya örneği üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle insani gelişmişlik ve terör ve terörizm detaylıca irdelenmiş sonrasında ise İspanya hakkında kısa bir bilgi verilmiş akabinde ise ETA örgütünün tarihsel arka planı, ideolojisi, eylemleri ve İspanya’nın mücadelesi açıklandıktan sonra ise İspanya’nın 1990 yılından itibaren insani gelişmişlik seviyesi irdelenerek bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

1. İnsani Gelişmişlik Kavramı

İnsani gelişme, ekonomik zenginleşmeden ziyade, insana ve insanın elindeki değerlere odaklanarak insan yaşamının diğer alanlarında ki gelişmelerle ilgilenen bir yaklaşımdır. Çok boyutlu bir kavram olan insani gelişmenin temel unsurlarını Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Endeksi’nde kullandığı üç değişken oluşturmaktadır. Bu üç bileşen; uzun ve sağlıklı yaşam, eğitime ve bilgiye erişim, kaliteli bir hayat standardını ulaşabilmektir. Bu üç temel bileşim gerçekleştirilebildiğinde yaşamın diğer alanlarında da gelişim şansı yakalanabilecektir. Gelir artışı ve iktisadi büyümenin sadece bir araç olarak kullanıldığı ve iktisadi büyümenin tüm insanlara refah olarak yansımadağı saptamasıyla birlikte insan yaşamını, yine insanın kendisinin daha iyi hale getirmek için üstleneceği role odaklanmaktadır. İnsani gelişme, insanların sahip oldukları yeteneklerini geliştirip kullanabilmeleri ve istedikleri yaşam standartlarına ulaşabilmelerini sağlayacak özgür ortamın sağlanmasıyla ilgilenen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsani gelişmenin esas kaynağı daha fazla imkân ve seçme özgürlüğünün insanlara sağlanmasıdır. Mutlak insan mutluluğunun mümkün olmadığı, kişilerin seçimlerinden kendilerinin sorumlu olduğu bir ortamda insani gelişme, hiç olmazsa tüm insanlara kendi yeteneklerini ve potansiyellerini geliştirip daha üretken daha yaratıcı birer birey olarak hayatlarını sürdürebilmeleri için gerekli desteği sağlama amacını gütmektedir (İNGEV, 2020).

Kalkınma ve yoksulluk gibi kavramlara yeni bir perspektif getiren Amartya Sen’in “*yapılabilirlik yaklaşımı*” insani gelişim kavramının düşünsel temellerini oluşturmaktadır. Pragmatik ve refah ekonomisi yaklaşımlarını sadece gelir, fayda ve tercihleri dikkate alıp yaşamın diğer alanlarını göz ardı ettikleri nedeniyle eleştirmiştir. Sen’e göre yapılabilirliklerin genişletilmesi toplumsal kalkınmanın en önemli unsurlarından biridir. Toplum başarısının ölçülme değerlendirme kriterleri bireylere sağlanan özgürlükler ve yapılabilirliklerdir. İnsani gelişme kavramı temelde yapılabilirliklerin genişletilmesi ve insan odaklı kalkınma yaklaşımıdır. İnsanların yaşam kalitesini değerlendirirken göz önünde tutulması gereken en önemli faktör yapılabilirliklerin seviyesi ve genişliğidir. Sen’e göre özgürlükleri ve yapılabilirlikleri genişletmek için ulusal gelir ve kişisel gelirin artması ancak araç olabilmekte çünkü özgürlükler, eğitim, sağlık, kişisel ve siyasal özgürlükler gibi diğer sosyo- ekonomik faktörlerden de etkilenmektedir. Ulusun zenginliği ve gelir gibi faktörler bireylerin toplumsal yaşamda yerlerini bulmaları için yetmemekte bunların yanında sağlıklı ve uzun bir yaşam süresi ve bilgi gibi unsurlara da ihtiyaç duymaktadır. Bu yüzden ülkelerin kalkınmışlık seviyeleri değerlendirilirken sadece ekonomik göstergeler yeterli olmamakta, ulusal zenginliğin insanların yaşamında gelişme fırsatları sağlayıp sağlamadığı ve hayat kalitesini ne ölçüde değiştirdiği önem kazanmaktadır (Sen, 1999’dan akt.Gürses, 2009: 341).

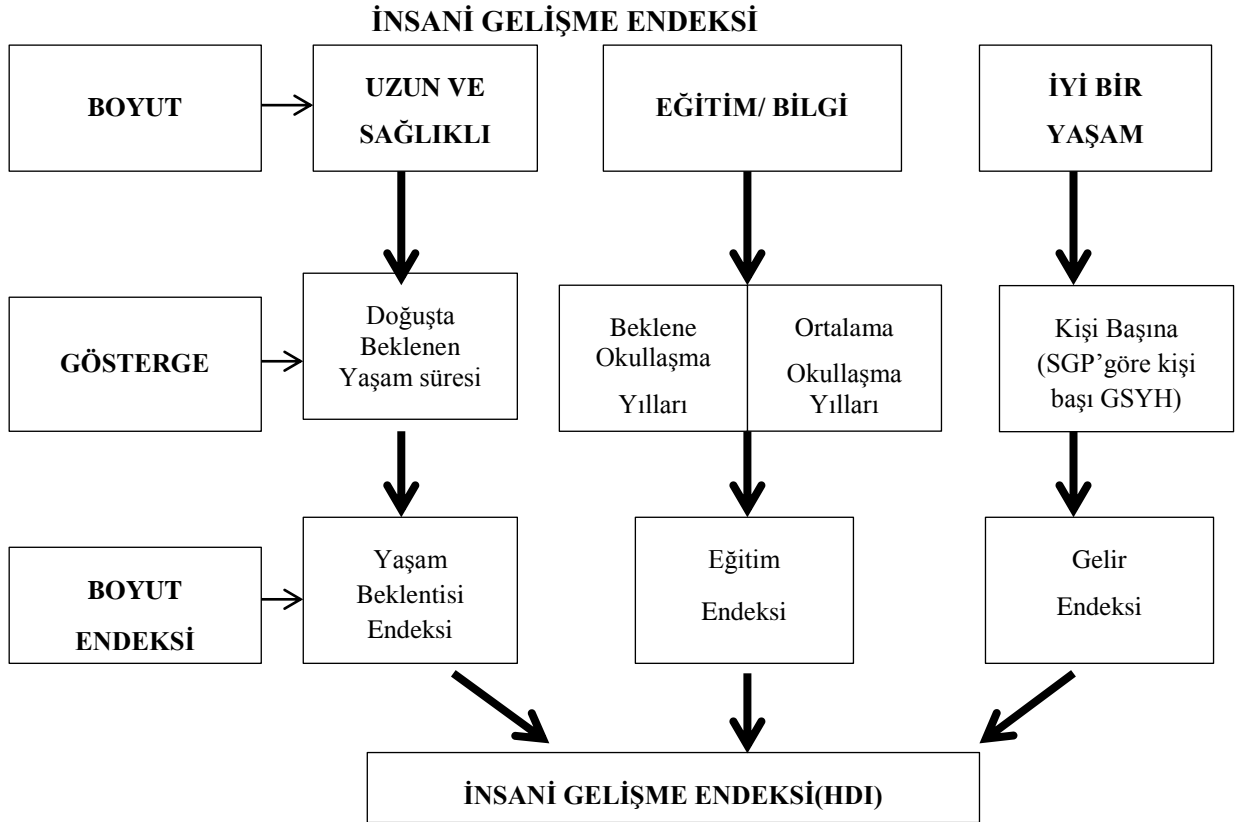
1990 yılında ekonomist Mahbub ul Haq tarafından çeşitli unsurlar referans alınarak oluşturulan, İnsani Gelişme Endeksi başlığı altında ilk defa insani gelişme kavramına yer verilmiştir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından 1993 yılından bu yana ülke düzeyinde verilere ulaşılarak insani gelişme sadece gelir özelinde değil eğitim ve sağlık alanında ki göstergeler de eklenerek her yıl İnsani Gelişme Raporu’nda açıklamaya devam etmektedir (İNGEV, 2017: 8).

1.1. İnsani Gelişme Endeksi Boyutları ve Metodolojisi

İnsani gelişme endeksi, ülkelerdeki gelişimi göz önünde bulundurarak üç boyutta hesaplamalarını yapmaktadır (İNGEV, 2020):

- **Refah/Gelir Boyutu:** İnsan onuruna yakışır şekilde makul yaşam standardı, Satın alma Gücü Paritesi (SGP) (ülkelerarası nispi fiyat farklarını gösteren döviz kuruna göre) kullanılarak ölçülen Kişi Başına Gayrisafı Milli Hâsıla hesaplamasıyla ölçülen standarttır. Tatminkâr bir yaşam standartlarına imkân verecek fırsatlara ulaşmaya karşılık gelmektedir.
- **Eğitim/Bilgi Boyutu:** Okur- yazar oranı, ilkokul, lise, üniversite eğitim kayıtlarının yüzdesi, okullaşma ve ortalama eğitim süreleri gibi değişkenlerle ölçülmektedir.
- **Sağlık Boyutu:** Ortalama yaşam beklentisine göre ölçülen uzun ve sağlıklı hayat süreci beklentisi ölçümü yapılan boyuttur.

Şekil 1: İnsani Gelişme Endeksi Oluşumu

Kaynak: (UNDP, 2019)

İnsani Gelişme Endeksinin, sağlık, eğitim, gelir olmak üzere üç boyutta belirlemiş olduğu insani gelişmişliği, doğumdaki çocuk ölüm oranları, cinsiyetlere göre eğitim düzeyleri gibi ölçütler de, bir ülkenin insani gelişmişliğin ölçülmesinde kullanılmaktadır. İnsani Gelişme Endeksinin referans aldığı bu üç boyut, ülkelerden doğru verinin alınabileceği ve insani gelişmeyi yansıtmayı amaçlayan kriterlerdir. UNDP, İnsani Gelişmişlik Raporu'nda İnsani Gelişmişlik Endeksi ile birlikte, Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi, Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi, Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi, Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi gibi endekslerle ülkelerdeki sosyal gelişmişlik seviyelerini çok daha kapsamlı şekilde belirlemeye çalışmaktadır (Demir, 2006: 5). İnsani Gelişme Raporuna eklenen bu dört farklı kompozit endeksle birlikte insani gelişme daha kapsamlı şekilde ölçülmektedir. İnsani gelişme raporu, insani gelişmenin sağlanmasında ki asıl amacın gelir artırımının yanında insan hak ve özgürlüklerinin genişletilmesi, fırsat ve imkân seçeneklerinin sunulması insanların daha yaratıcı ve üretken bir yaşam sürmelerinin sağlanması olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda UNDP 2015 yılında hazırlamış olduğu raporunda daha geniş bir bakış açısıyla değerlendirerek insani gelişmişlik bileşenlerini 7 ana başlıkta şu şekilde toplamıştır (UNDP, 2015: 3):

1. Bilgiye ulaşım
2. İnsana yakışır yaşam standardı

3. Eşitliği ve sosyal adaleti sağlama
4. İnsan güvenliği ve insan hakları
5. Çevresel sürdürülebilirlik
6. Siyasi yaşama ve toplum yaşamına katılım
7. Uzun ve sağlıklı yaşamdır.

1.1.1. İnsani Gelişme Endeksi Metodolojisi

İnsani gelişme endeksi, insani gelişmenin temel unsurları olan üç boyutun uzun vadede ortalama başarısını değerlendiren özet bir ölçüdür: uzun ve sağlıklı bir yaşam, eğitim ve bilgiye erişim ve yaşam standardı. 1990 yılından beri kullanılan raporlarda her bir boyut için sırasıyla doğumdan beklenen yaşam süresi, okur-yazarlık ve okul kaydı ve ABD doları paritesinde kişi başına GSYİH satın alma gücü şeklinde belirlenmekteydi. 2010 yılında yapılan değişikliklerle eğitim standardını belirlemek için iki gösterge eklenmiştir. Birincisi 25 yaş ve üzeri bireylerin yaşamları boyunca aldıkları eğitim sürelerinin ortalaması, ikincisi okul çağında ki çocuğun beklenen okullaşma süreleridir (UNDP, 2013).

İnsani Gelişme Endeksi'nde her bir boyut için minimum ve maksimum değer aralıkları belirlenmiştir. Minimum değer aralıkları "doğal sıfır" ilkesi gereği altında insani gelişmenin mümkün olmadığı asgari yaşam standardını göstermektedir. Minimum ve maksimum değer aralıklarına göre dönüştürülen İnsani Gelişme Endeksi (HDI) o dönemde yapılabirlikler konusunda söz konusu ülkenin insani gelişme başarısını göstermektedir. Çarpımsal bir birleştirme metodu kullanılarak her bir boyut için hesaplanan değerlerin geometrik ortalaması kullanılarak birleşik bir endekste toplanmaktadır (UNDP, 2013).

Tablo.1. İnsani Gelişme Endeksi (HDI) Hesaplanmasında Değer Aralıkları

Boyutlar	Göstergeler	Minimum Değer	Maksimum(gözlemlenen) Değer
Sağlık	Doğumda beklenen yaşam süresi/yıl	20	85
Eğitim	Beklenen okullaşma yılı	0	18
	Ortalama okullaşma yılı	0	15
Yaşam Standardı	SGP'ne göre kişi başına GSMH(\$)	100	75.000\$
Birleştirilmiş		Geometrik ortalama	

Kaynak: (UNDP, 2019)

İnsani gelişmişlik endeksinin hesaplanmasında minimum ve maksimum değerler belirlendikten sonra ikinci adım olan boyut hesaplamalarına geçilmektedir. Boyut hesapları şu şekilde hesaplanmaktadır (UNDP, 2019):

$$Boyut\ Endeksi = \frac{gerçek\ değer - min.değer}{mak.değer - min.değer}$$

1. Sağlık Boyutu Endeksi (I_H)

İnsani gelişmişlik endeksinin en önemli standartlarından biri olan uzun ve sağlıklı yaşamı ifade eden bu endeks, yeni doğan bebeğin beklenen yaşam süresini tanımlayan doğumda yaşam beklentisi göstergesine göre hesaplanmaktadır.

$$IH = \frac{L - L_{min}}{L_{max} - L_{min}}$$

2. Eğitim Boyutu Endeksi (I_E)

İnsani Gelişmişlik Endeksi'nde yapılan 2010 güncellemesi ile iki gösterge eklenerek hesaplanmaktadır. Göstergelerden biri 25 yaş ve üstü yetişkinlerde yaşamları boyu aldıkları eğitim süresinin ortalaması ve diğeri okul çağı çocuklarda beklenen okullaşma süresidir. Hesaplama her bir

göstergenin boyut endeksi yapıldıktan sonra ortaya çıkan iki endeksin aritmetik ortalamasının alınmasıyla bulunmaktadır.

EYS(Beklenen okullaşma yılı), MYS(Ortalama okullaşma yılı)

$$IE = \left(\frac{MYS - MYS_{min}}{MYS_{max} - MYS_{min}} + \frac{EYS - EYS_{min}}{EYS_{max} - EYS_{min}} \right) / 2$$

3. Yaşam Standardı Endeksi (I_I)

Bireylerin iyi bir yaşam standardını yakalayabilmesi için gerekli kaynaklara ulaşımını ve kaliteli bir yaşam standardını ifade eden bu endeks Satın Alma Gücü Paritesine (SGP) göre bir ülkenin gelir durumunda gösteren kişi başına Gayrisafı Milli Hasılasının(GSMG) ABD doları cinsinden hesaplanmasıyla bulunmaktadır.

$$II = \frac{\ln(GNI) - \ln(GNI)_{min}}{\ln(GNI)_{max} - \ln(GNI)_{min}}$$

İnsani Gelişme Endeksi

Hesaplanan her bir boyut endeksinin (sağlık endeksi, gelir endeksi, yaşam standardı endeksi) geometrik ortalaması alınması şeklinde hesaplanmaktadır.

$$HDI = \sqrt[3]{I_H \times I_E \times I_I}$$

İnsani Gelişme Endeksi hesaplamaları sonunda 0 ile 1 arası ($0 < HDI < 1$) değer aralığında bir sonuç çıkmaktadır. Ülkelerin HDI değerlerinin 0'a yakın değerler alması düşük insani gelişmişlik, 1'e yakın değerler alması yüksek insani gelişmişlik gösterdiğini ifade etmektedir.

Tablo. 2. HDI Değer Aralığına göre Ülkelerin İnsani Gelişmişlik Grupları

Gelişmişlik Grupları	Değer aralığı
Düşük İnsani Gelişmişlik	0 - 0,555
Orta İnsani Gelişmişlik	0,556 - 0,699
Yüksek İnsani Gelişmişlik	0,700 - 0,799
Çok Yüksek İnsani Gelişmişlik	0,800 - 1

Kaynak: (UNDP, 2019)

2. Terör ve Terörizm Olgusu

Terör kavramı etimolojik köken olarak Latince "*terrere*" korkutmak anlamına gelmekte ve Fransızca'da "*terreur*", İngilizce'de "*terror*" olduğu gibi birçok dünya dillerinde de okunuşuyla yer almaktadır. Türkçe karşılığı "*tedhiş*", "*korkutma*", "*yıldırma*" gibi anlamlara gelen sözcük diğer dillerde olduğu gibi Türkçe'de de terör sözcüğü şeklinde kullanılmaktadır (Karabulut, 2015: 195; Gökçe, 2016: 123). Bu bağlamda terör, yıldırma, korkutma, panik havası yaratma ve tekrar şiddet görme ihtimali varlığı ile insanlarda güvensizlik yaratma fiilleri iken, terörizm bunların sistematik bir şekilde siyasal çerçeve içerisinde kullanılmasıdır. Terör eylemlerini militer ya da para-militer oluşumların, milis güçlerin veya gerilla tarzı grupların gerçekleştirilmesi bu oluşumları doğrudan bir terör örgütü yapmamaktadır. Böyle oluşumların terör örgütü olarak görülmesi için, siyasi hedeflerinin, mücadele nedenlerinin ve varlık sebeplerinin odak noktasında terör eylemlerinin olması gerekmektedir (Dedeoğlu, 2020: 169). Bu noktada üzerinde durulması gereken önemli konu terör ve terörizm arasında benzerlikler ve farklılıkların ortaya konulmasıdır. Terör, yönetsel, eğitsel ve denetsel yetersizliklerin olduğu mevcut sistem içerisindeki düzensizlik ve kaosu karmaşıklığa ve şiddete dayalı ortamlara neden olabildiği (radikal dinci ve bölücü terör vb.) gibi şiddet içermeyen farklı bir boyut şeklinde de olabilmektedir (gıda terörü, futbol terörü, trafik terörü vb.). Terörizm ise şiddete

dayalı, ideolojik, sivil halk da dâhil olmak üzere insan yaşamını hedef alan eylemlerdir. Terörizmin terörden farkı siyasi amaçları için örgütlenmiş, yöntem olarak kendilerine sistematik ve sürekli terörü kullanmayı belirlemiş olan bir strateji anlayışının olmasıdır (Küçükaltan ve Mil, 2016: 138).

Terör ve terörizm kavramlarını literatürde hayli tartışmalı bir konudur ve üzerinde uzlaşılmış bir tanımı bulunmamaktadır. Terör, farklı bakış açılarına ve algılamalarına göre farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Bu farklılığın nedenleri ise, terör uygulayıcı ya da terör mağduruna göre, uygulanan terör eylemini uygun gören ya da uygun görmeyene göre, uygulama yöntemlerine göre, yarattığı sonuçların kapsamına göre, eylemin hangi araçlarla yapıldığına göre ve eylem yapanların bireysel ya da grup olmasına göre, eylemin bir devlete karşı yapılması ya da devletin eylemin temel aktörü olmasına göre yapılabilecek farklı prensip ve gruplandırmalara göre ortaya çıkmaktadır. Terör eylemini gerçekleştirenler eylemin başka alternatifleri olmadığı için böyle bir yola başvurduklarını söylerken, terör eylemi sonucu mağdur olan insanlar, bunun vahşice ve insanlık dışı bir eylem olduğunu savunurlar, eylemin siyasal hedefinde bulunanlar ise bunun savaş benzeri bir durum olduğunu ifade etmektedirler. Bu nedenle kim tarafından nasıl algılandığı, hangi dönem ve şartlarda ele alındığı ve terör eylemini gerçekleştiren kim olursa olsun tanımı konusunda yine bazı ortak noktalar söz konusudur. Terör, savaş da olduğu gibi şiddetin söz konusu olduğu siyasal bir eylem türüdür. (Dedeoğlu, 2020: 168-170; Gökçe, 2019: 737). Genelde eylemi gerçekleştirenler siviller olmakla birlikte duruma ve şartlara göre sivillerin dışında uygulayıcılar da ortaya çıkabilmektedir. Terör, hedefindeki devleti ya da hükümeti, uygulamış olduğu politikalarından vazgeçmesini sağlamak ya da bir hata da bulunması için uygulanan şiddet ve yıldırma hareketleridir. Hedef aldığı devlette hükümet üzerinde baskı oluşturabilmek için çok sayıda insanın zarar görmesi için terör eylemlerini genellikle sivil halk üzerinde gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla terörizmin amacı hedefin ortadan kaldırılması değil yönlendirilmesidir. (Dedeoğlu, 2020: 168-170). Bu farklı bakış açılarına rağmen yine yapılan tanımlardan bazı ortak özellikler ve tartışılan odak noktaları bulunmaktadır. Bunlardan ilki taktiksel ve yöntemler konusudur öyle ki bir eylemin terör olarak nitelendirilebilmesi için şiddet ve şiddet tehdidi içerip içermediğidir. Yapılan çoğu resmi terör tanımında eylemde ki şiddet ögesine dikkat çekilmektedir. Söz konusu bu tanımlarda altı yöntem öne çıkmakta ve terör eylemlerinin %95'inde yer almaktadır. Bunlar: Suikast, bombalama, silahlı saldırı, insan kaçırmaya, rehine alma, barikat kurma, uçak kaçırmaya eylemleridir. Diğer bir boyut ise, teröristlerin özellikleri konusudur. Bunlar devlet ya da devlet dışı unsurlar veya devletlerin destek vermiş olduğu devlet destekli terörizm ya da terörist unsurların bir devletten daha geniş katılımlı bir devletin vatandaşlarından oluşan uluslararası terörizm sorularıdır. Devletler terörü her ne kadar siyasi amaçlar için kullanmış olsalar da modern çalışmalarda asıl fail olarak devlet dışı unsurlar görülmektedir. Üçüncü boyutta, sivil/asker ayrımı ve hedeflerin özellikler ile ilgili konulardır. Yapılan çoğu terörizm tanımında hedef olarak siviller öne çıkarılmaktadır. Bunun yanında çatışma ortamında kimi unsurların sivil kabul edilmeyeceği konusunda ki tartışmalardır. Son olarak teröristlerin motivasyonları ve amaçları konusunda ortak görüş ve tartışmalar vardır. Çünkü terörizmin arka planında çok daha geniş, stratejik ve karmaşık motivasyon ve amaçları olabilmektedir. Genel olarak bakıldığında ise yapılan çoğu terörizm tanımı dört temel unsuru içermektedir. Bunlar: siyasi amaçla gerçekleştirilmesi, korku yaratılması, sivillerin hedef seçilmesi, belli bir plana göre önceden örgütlenerek şiddet eyleminin gerçekleştirilmesidir (Smith, 2020: 224).

Terörizmi “*siyaset yapmanın en radikal şekli*” olarak açıklamak mümkündür. Terörizm, şiddet unsurları içeren arzulan sonuca ulaşmak için her türlü faaliyeti, uygulamayı ve eylemi mubah görmektedir. Terörizm mi bir ideoloji ya da bir düşünce sistemi şeklinde kabul etmek doğru değildir. Terörizm kendine has yöntemleri, stratejileri ve taktikleri olan savaşı ve çatışmayı önceleyen siyaset şekli şeklinde de tasvir etmek mümkündür. Ayrıca belirli bir ideolojiyi benimseyenler terörizme başvuramazlar. Fakat terörizm hem sağ hem sol hem de diğer birçok radikal gruplar tarafından benimsenip uygulanabilmektedir (Gökçe, 2018: 253).

Terörizmin temel hedefleri ise şunlardır (Ergil, 1992: 143):

- Azınlık otoritesini hâkim kılmak için devlet otoritelerini etkisizleştirmek.

- Ülkedeki geçerli hukuk sistemine göre yargılanmış kişilerin serbest bırakılmasını isteyerek yargı sistemini etkisizleştirmek.
- Demokratik kurum ve yöntemleri göz ardı ederek şiddeti topluma yaymak.
- Çoğunluk özgür iradesi ve demokratik yöntemleri hiçe sayarak şiddete dayalı bir toplum yaratmak ve eğer başarsa bunu uluslararası sistemde de hâkim kılmaktır.

2.1. Terörizmin Unsurları

Terörizm çalışmalarına ve literatürdeki tanımlardan yola çıkarak terörizm unsurları İrade Unsuru, İdeoloji Unsuru, Örgüt Unsuru, Şiddet Unsuru, Hedef (Amaç) Unsuru şeklinde sıralanmaktadır.

2.1.1. İrade Unsuru

Terör ve terörizm arasındaki çizgiyi de oluşturan iradi olarak sistematik ve planlı bir şekilde şiddet eyleminin gerçekleştirilmesidir (Türkiye Barolar Birliği, 2006: 205; Gökçe, 2020: 369).

2.1.2. İdeoloji Unsuru

Terörizm siyasi hareket noktasını ideolojik unsur oluşturmaktadır ve öncelikli olarak örgütün ideolojik bir altyapısının olması gerekmektedir. Örgüt stratejisini ideolojilerine göre belirlemektedir. Örgüt, siyasi eğitimlerle örgüt üyelerini ideolojileri ve hedefleri konusunda bilinçlendirme faaliyetlerini yürütürler. Bu eğitim sürecinin amacı örgüt üyelerinin bağlılıklarının sağlanmasıdır. Rejim değişikliği veya ayrılmış topraklarda kendi devletlerini kurmayı hedefleyen günümüzde terör örgütlerinin benimsediği ideolojiler arasında Marsist-Leninist-Maoist (Komünizm) ideolojisi, Milliyetçi/etnik ayrılıkçı ideoloji, din temelli ideoloji gibi farklı motivasyon kaynaklarına sahip ideolojiler yer almaktadır (Gençtürk, 2012: 3).

2.1.3. Örgüt Unsuru

3713 sayılı Terörle mücadele Kanunu birinci maddesinde terör tanımı aşağıdaki şekilde yapılmıştır (Resmi Gazete, 1991):

“Terör; cebir ve şiddet kullanarak; baskı, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, Anayasada belirtilen Cumhuriyetin niteliklerini, siyasi, hukuki, sosyal, laik, ekonomik düzeni değiştirmek, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetinin varlığını tehlikeye düşürmek, Devletin otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girişilecek her türlü suç teşkil eden eylemlerdir”

Yine aynı kanunun başlığı altında yedinci maddede terör örgütleri tanımı aşağıdaki şekilde yapılmıştır (Resmi Gazete, 1991):

“Cebir ve şiddet kullanılarak; baskı, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemleriyle, birinci madde de belirtilen amaçlara yönelik olarak suç işlemek üzere, terör örgütü kuranlar, yönetenler ile bu örgüte üye olanlar Türk Ceza Kanununun 314 üncü maddesi hükümlerine göre cezalandırılır. Örgütün Faaliyetini düzenleyenler de örgütün yöneticisi olarak cezalandırılır.”

3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu birinci ve yedinci maddede terör tanımları yapılmakta ve tanımlardan anlaşılacağı üzere terör örgütü, siyasi amaçlarla faaliyet gösteren en az üç kişiden oluşan silahlı örgütleri ifade etmektedir. “*Terör*” ve “*terör örgütü*” kavramları arasında belirli bağlamda totolojik bir bağlantı vardır ve bu iki kavramın birbirleri olmaksızın tanımlarının yapılması olanaksızdır (Turinay, 2016: 80,81).

2.1.4. Şiddet Unsuru

Terör örgütleri, hedeflerine ulaşabilmek için silahlı propaganda yöntemini kullanmaktadırlar. Uygulanan bu şiddet eylemleri sürekli ve sistematik şekilde işlenmektedir. Terör örgütleri uyguladıkları bu şiddet eylemleri ile toplum üzerinde korku ve kaos ortamı yaratarak yönetime karşı güvensizlik oluşturmayı amaçlamaktadırlar (Türkiye Barolar Birliği, 2006: 210).

2.1.5. Hedef (Amaç) Unsuru

Belirli bir siyasi amaç olmadan gerçekleştirilen şiddet eylemleri ne şekilde gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin terörizm olarak nitelendirilemez. Bu tür eylemlerde, amaçsız ve sistematik olmadığından hiyerarşik yapı, disiplin, istihbarat, lojistik, iç-dış destek faktörleri yoktur. Bu nedenle bu tür şiddet eylemlerinin Vandalizm veya anarşizm kavramlarıyla değerlendirilmesi gerekmektedir (Türkiye Barolar Birliği, 2006: 210).

3. İspanya

İspanya Krallığı, Avrupa'nın en güneybatısında yer alan İber Yarımadası'nda bulunmaktadır. Toplam uzantısı 504,0642 km² olan İspanya, yarımada bölgesi dışında bitişik adalar Kanarya ve Balear takımadaları, Ceuta, Melilla, Afrika'da yer alan Plazas de Soberenia'da İspanya ulusal sınırları içinde yer almaktadır. Oldukça zengin bir kültürel mirasa sahip ülke Avrupa'nın kuzey ve güneyindeki kültürler ile Afrika ve Akdeniz arasında doğal bir köprü haline gelmiştir İspanya keşifler sonucunda göç vermiştir. Amerika Birleşik Devletleri'ne diğer Avrupa devletlerinin yanı sıra İspanya'dan da göç yapılmıştır. (www.lamoncloa.gob.es, 2020; Gökçe, 2013: 8).

İspanya Devletinin siyasi yönetim biçimi Parlamenter Monarşidir. 36 yıl süren General Franco diktatörlüğü sonrası 1975 yılında Bourbon Hanedanı'ndan I. Juan Carlos İspanya tahtına geçmiştir. 1978 yılında ülkenin yeni siyasi düzenini belirleyen Anayasa halkın çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. 2014 yılında Kral I. Juan Carlos'un tahtan feragat etmesiyle yerine VI. Felipe geçmiştir. Kralın yetkileri büyük ölçüde semboliktir. 1978 Anayasası İspanya'yı oluşturan etnik grupların haklarını teminat altına almakta ve bölgelerin özerkliğini tanımaktadır. Ülkede idari açıdan 17 özerk bölge (Bask Ülkesi, Katalonya, Endülüs, Kastilya- La Mancha, Valensiya, Galiçya, La Rioja, Navarra, Madrid, Marcia, Ceuta, Mellilla, Leon, Extremadura, Kanarya Adaları, Balear Adaları) bulunmaktadır. 17 bölgeden her birinin kendine ait özerklik yasası bulunmakta ve kendi parlamento ve yürütme organları bulunmaktadır. Resmi dil "*Castellano*" (İspanyolca)'dır ve bunun yanında özerk yönetimler ikinci bir resmi dil kabul edilebilmekte, ulusal bayrak yanında kendi bölgesel bayraklarını da kullanabilmektedir. Katalonya, Valensiya, Balear Adaları, Navarra, Bask Ülkesi ve Galiçya Özerk Yönetimlerinde İspanyolcanın yanında ikinci bir resmi dil de kullanılmaktadır. Katalonya, Bask Ülkesi ve Galisya, 1978 Anayasası hazırlanmadan önce de özerklik statüsü kazandıkları için "*Tarihsel Özyönetimler*" olarak adlandırılmışlardır. 17 otonom bölgenin tümü aynı yetkiye sahip olmamakla birlikte, 1978 Anayasasından bu yana her özerk yönetimin yetki ve statülerinde değişiklikler olmuştur. Ayrıca ülkenin toprak bütünlüğünü korumak amacıyla, özerk bölgelerin federasyon oluşturamayacakları Anayasada teminat altına alınmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2020).

İspanya 2020 üçüncü çeyrek ekonomik verilerine göre GSYİH 1.394,12(USD-Milyar), Kişi Başına Düşen GSYİH (SAGP) 40.883,30 (USD)'dır (tr.tradingeconomics.com, 2020). 2020 İspanya Ulusal İstatistik Ofisi (Instituto Nacional de Estadística) tarafından yayınlanan verilere göre ülke nüfusu 47.332.614 kişidir. Ülke nüfusunun %4'ü (5.235.375) yabancı nüfustur. Ülkede, işsizlik oranı oldukça yüksek seviyelerde ve 16.26'dır (Instituto Nacional de Estadística, 2020). UNDP tarafından yayınlanan 2020 İnsani Gelişme Endeksine göre İspanya 25. Sırada yer almaktadır. Eşitsizliğe uyarlanmış İGE değeri 14,3'dür. Beklenen yaşam süresi 83,6 yıldır. 6-16 yaş çocuklar için eğitimin zorunlu olduğu ülkede beklenen eğitim yılı ise 17,6 yıldır.

4.ETA Terör Örgütü

4.1. Tarihsel Arka Plan ve Bask Sorunu

ETA terör örgütü Bask Milliyetçiliği temelli gelişen bir terör örgütü olduğu için Bask sorunu tarihsel bir perspektifle incelenmesi terör örgütünün ortaya çıkış sebeplerinin irdelenmesi konusunda önemlidir.

Bask ülkesi, İspanya'nın kuzeydoğusunda bulunan bir ülkedir. Fransa ve İspanya sınırının kuzeyindeki dört tarihi Bask ili geleneksel tarihi sınırlarını korumuşlardır. 1979 yılından beri Alava, Vizcaya ve Guipuzcoa Euskadi illeri Otonom Bask Topluluğunu oluşturmaktadır. Bir diğer il olan

Nafarroa ise ayrı otonomi statüsüne sahiptir. Pirene sıradağlarının kuzeyi ve güneyinde yer alan, Fransa-İspanya sınırlarında ve Atlantik Okyanusa bakan bu bölgeler, Bask halkının yurdunu belirten “*Euskal Herria*” ve “*Vasconia*” gibi geleneksel kavramlarla ifade edilmektedir. Euskal Herria kavramı aşırı milliyetçilerin ileri sürdükleri Bask topraklarını bileştirme ideası nedeniyle siyasi çağrışımlar içermektedir. Baskların kendilerini tanımlarken “*Euskara*” Baskça konuşan, Bask ülkesinde Baskça konuşanların ülkesi gibi sembolik bir değer taşıyan Bask dilini kullanmaktadırlar. Bask dili, Bask toplulukların yaklaşık %27’si tarafından kullanılmaktadır (Thomas, 2012: 5; Gökçe, 2018: 383).

Bask milliyetçiliğinin ortaya çıkışı İspanya Veraset Savaşları (1700-1715) sonunda 5. Felipe’nin tahta çıkması ve merkezi devlet yapılanması süreci ile başlamıştır. 17. ve 18. Yüzyılda merkezileştirme faaliyetleri ile Baskların sahip oldukları bazı imtiyaz ve yönetsel haklar ellerinden alınmıştır. I. Karlist Savaşı (1833-1839) sonrasında Baskların yönetsel haklar ve vergi konusundaki bazı ayrıcalıkları sürdürürlerken, 1870- 1876 yıllarında 2. Karlist savaşı sonra ise yönetsel özerklikleri tamamen ellerinden alınmıştır. Bask milliyetçiliği ırkçı yapıları da göz önüne alındığında ve yüzyıllardır sahip oldukları özerklik ve imtiyazları ellerinden alınmasıyla devlete karşı büyük tepkiler ve öfke sonucu ortaya çıkmıştır. (Çökmez, 2008: 356).

19. Yüzyıla gelindiğinde ise Bask toplumunda devlete karşı oluşan tepkinin bir diğer nedeni de Bask bölgesinde demir- çelik sanayine bağlı sanayileşme nedeniyle diğer bölgelerden yapılan göçlerin neden olduğu demografik değişimlerdir. Bu göçler nedeniyle Baskların azınlık durumuna düşmeleri ve Carlist düşünceye sahip muhafazakâr Katolik Bask halkının göç eden ve daha seküler, sosyalist düşünceye sahip işçi sınıfını tehdit olarak algılamış ve yabancı düşmanlığı başlamıştır. 19. Yüzyılda Bask toplumunda yaşanan bu hoşnutsuzluk ve tepki Carlist bir Bask milliyetçisi olan Sabino de Arana tarafından Bask Ulusal Partisinin (Eusko Alderdi Jeltzalea /PNV) kurulmasına yol açmıştır. PNV, ademi-i merkezizetçi ve Bask toplumunun geleneksel yaşam tarzını korumayı amaçlayan muhafazakar bir ideolojiye sahiptir (Ramirez ve Sullivan, 1987: 125’den akt. Çakaş, 2020: 130). Bask milliyetçiliğine öncülük eden ve ideolojik babası olarak kabul edilen Sabino Arana, “*Euzkadi*” adı ve Bask bayrağı “*Ikurriya*”yı tasarlamıştır. Bayrak üzerinde bulunan yeşil çizgiler Bask yasalarını, beyaz çizgiler Hristiyanlığı ve bayrak zeminindeki kırmızı rengi ise halkı temsil etmektedir. Bask bölgesi için düşünmüş olduğu ülke adı olan “*Euzkadi*” , “*euzko*” Bask, “*di*” takısı ise bütün ve kolektif anlamına gelmektedir. (Türkeri, 2007: 30).

1923 yılında yönetime darbe ile gelen General Miquel Primo de Rivera 1931 yılına kadar otoriter bir yönetim sergilemiş ve özellikle Bask milliyetçileri üzerinde baskılarını artırmıştır. Ayrılıkçı/bağımsız kesimlerin faaliyetlerine izin verilmemiş ve PNV’ye ait olan Aberri gazetesi kapatılmıştır. Yedi yıl süren ve diktatoryal boyutlara ulaşan bu dönemde Bask milliyetçileri ulusal bilinci gündemde tutabilecek sadece sosyal ve kültürel etkinliklerle yetinmek zorunda kalmışlardır. 14 Nisan 1931’de milliyetçiler ve Carlistler (katolik sağ) büyük bir galibiyet elde ettiği seçimlerle İkinci İspanya Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Bu dönemde PNV, Vizcaya, Guipuzcoa, Alava ve Navarra’da etkili siyasi güç olmuştur. Bask Milliyetçilerinin bu dönemde bir kısım isteklerine ulaşmıştır. PNV Madrid hükümetiyle 1933 yılında uzlaşmaya varır ve 5 Kasım da yapılan referandumda %84 oy alarak kabul edilir. Fakat PNV’nin Madrid hükümetiyle vardığı bu uzlaşma radikal bağımsızlıkçı yurtsever sol olarak kendini adlandıran Bask solu tarafından büyük bir tepki alır ve eleştirilir (Türkeri, 2007: 31-33).

1936 yılında yapılan seçimde cumhuriyetçiler, komünistler ve sosyalistlerden oluşan Manuel Azara liderliğindeki Halk Cephesi (FP- Frente Popular) koalisyonu kazanmıştır. Halk cephesi hükümeti , PNV’nin de çabalarıyla Bask bölgesinde çok boyutlu özerklik tanıyan otonomi statüsünü yürürlüğe koymuş ve bu otonomi statüsü Navarra dışında bütün Bask illerinde referandumla kabul edilmiştir. (Çakaş, 2020: 132). Cumhuriyetçi dönemde Madrid hükümetinin Bask bölgelerine verdiği otonomi statüleri İspanyol ordusunda tepkiyle karşılanmış ve ülke bütünlüğünü tehlikeye düşürdüğü gerekçesi ile General Francisco liderliğindeki İspanyol ordusu 1936 temmuzunda hükümete karşı ayaklanma başlatmıştır (Özçer, 2006: 42-44). Franco liderliğindeki İspanyol ordusu, Amanya ve İtalya’nda desteği ile Alman Legion Condor uçakları ile özellikle Basklılar için sembolik değer taşıyan Gernika kenti ve bazı Bask kasabalarını bombalamıştır. Daha sonra Picasso’un ünlü tablosu

Guenica, Basklıların faşizme karşı verdiği mücadelenin ve savaş felaketinin sembolü haline gelecektir (Türkeri, 2007: 36-39).

4.2. Franco Dönemi Radikalleşen Bask Milliyetçiliği ve ETA

1936-1939 yılları arasında devam eden İspanya İç Savaşı General Franco'nun 1 Nisan 1939 tarihli bildirisini ile sona ermiş ve 40 yıl sürecek Franco diktatörlüğü başlamıştır. Tek ve bütün bir İspanyol ulusu oluşturmak fikrini savunan Franco, devlet içerisinde kendi kültür ve dilini unutup asimile olarak İspanyollaşan farklı etnik gruplar dışındakilerden rahatsızlık duymuş ve baskıcı politikalar uygulamıştır. Franco, kendisinin kurduğu Geleneksel İspanyol Falange partisi dışında cumhuriyetçi dönemde kurulan tüm partileri yasaklamıştır. Partilere uyguladığı politikaları sendikalar içinde uygulamıştır. 1939 'a gelindiğinde ise "Siyasi Sorumluluk Yasası" ile örgütlenme tarzındaki tüm sendika, parti, dernek gibi oluşumlar yasaklanmıştır. Özellikle bu dönemde Bask milliyetçiliği, dili, kültürü, sembolleri yasaklanmış ve Bask muhalefeti ya cezaevlerine atılmış ya da Fransa başta olmak üzere farklı ülkelere sürgüne gönderilmiştir (Türkeri, 2007: 39-41).

Franco döneminde Bask milliyetçileri ve toplumuna artan baskıcı politikalar, asırlardır sahip oldukları özerkliklerin ellerinden alınması ve PNV'nin etkinliğini yitirmesi gibi unsurlar ETA örgütünün bir tepki olarak ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır (Çiftçi, 2016: 172).

1952 yılında Bilbao'da Deusto Üniversitesinde ki muhalif üniversite öğrenciler tarafından Baskça "girişimde bulunmak" anlamına gelen Ekin isimli bir örgüt kurulmuştur. 1904 yılında Sabino Arana'nın ölümünden sonra PNV'nin gençlik örgütlenmesi olan Bask Gençliğinin Gücü anlamına gelen (Euzko Gaztedi Indarra) EGİ, İspanyol iç savaşına kadar Bask ülkesinde örgütlenmiş daha sonra yurt dışına taşınmıştır. EGİ, 1956 yılında Ekin ile kısa bir süreliğine birleşmiştir. 1958 yılında ise Ekin- EGİ birlikteliği sona ermiş ve Ekin grubundan ETA isimli yeni bir örgüt ortaya çıkmıştır. Txililardegi tarafından örgüte "Euskadi" Bağımsız Bask, "Askatasuna" devletin ismi, o devlette yaşayan özgür insan anlamına gelen (Euskadi Ta Askatasuna) ETA ismini vermiştir. ETA'nın kurucuları ise Txililardegi, Juan Manuel Aquirre, Benito del Walle, Juan Madariaga'dır (Özçer, 2018: 30). ETA örgütü, Bask bölgesindeki illerin birleştirilmesi ve bağımsızlığı, Bask kültürü ve dilinin savunulması, İspanya polisi ve askerinin işgalci ve baskıcı politikalarıyla mücadele etmek, daha özgür İspanya halkı ve bağımsız Bask gibi amaçları hedeflemiştirlerdir. (Demir, 2017: 216).

4.3. ETA Örgütünün İdeolojisi

ETA örgütünün kurucuları Marksizm, Komünizm ve Bolşevizm'e mesafeli Kilise'ye daha yakın kişilerdir. Yalnız örgütlenme ve eylem metotlarına sempati duymuşlardır. 1962 yılında yayın organları olan Zutik'te, Stalin'in Sovyetler Birliği'nde merkeziyetçi yaklaşımı ve Baskların bağımsız ve özgürlükçü olmaları sebebiyle komünist ideolojiye mesafeli olduklarını vurgulamışlardır. İspanyol Komünist Partisi(PCE)'nin Bask milliyetçilerine destek vermemesi ve merkezden yana tavır takınması ETA'nın örgütlenme ve uygulama noktasında ilgi gösterdikleri Marksizm ve Leninizm'e mesafeli davranmalarına neden olmuştur. ETA kurucularının bu görüşleriyle uyumlu olan İpraral'de yapılan ETA'nın ilk meclis toplantısında yönetim kurulunun aldığı kararlar bir "İlkeler Bildirisi" yayımlanmıştır. Özet hali ile bu bildiride yer alan ilkeler şunlardır (Özçer, 2018: 46,47):

- ETA "yurtsever direnişi" simgeleyen milli devrimci bir Bask Hareketidir. Devrimci sıfatı Marksist bir anlam taşımaz ve ulusal kurtuluşu amaç edinen bir mücadeleyi simgelemektedir.
- Euskadi Ta Askatasuna insan hak ve özgürlüklerinin teminat altına alınmasını savunur.
- Irkçılık kabul edilemez.(Sabino Arana'nın ırkçı ideolojisinden uzaklaşmıştır.)
- ETA, laik bir harekettir.(Sabino Arana'nın köktendinciliğinden uzaklaşmıştır.)
- Bask dili (Euskera) ulusal tek dil olmalıdır.

ETA örgütünün 1960'lı yıllara gelindiğinde ideolojik değişim yaşamıştır. 1963 yılında ikinci kongresini yapan ETA, "Vasconia" isimli kitabı yayınlamıştır. Bu dönemde anti-komünist tabu zayıflamıştır. 1964 yılında yayınladığı "Euskadi" de İsyen" isimli bildiride ETA, Maoist etkilerle hazırlanmış silahlı ve teknik mücadele yöntemleri açıklamıştır. III. Kongresinde ETA anti-kapitalist bir ulusalcılığı savunmuş ve PNV'yi de burjuva sınıftan olarak nitelendirmiş ve böylece PNV'den

tamamen kopuş yaşanmıştır. IV. ve V. örgüt kongrelerinde Marksizm ideoloji olarak benimsenmiş, “*eylem-bak-eylem*” stratejisi resmi olarak belirlenmiştir. V. Kongrenin ikinci oturumunda ETA, kendini “*Bask Sosyalist Ulusal Özgürlük Hareketi*” olarak adlandırmıştır. Latin Amerika ülkeleri başta olmak üzere, Cezayir, Küba, Vietnam gibi ülkelerdeki ulusal özgürlük hareketlerinden etkilenmiş ve radikal bir sol çizgi kendine belirlemiştir (Türkeri, 2007: 42-45). ETA örgütünün sosyalist ideolojiyi benimsemekteki amacı kapitalist ideolojiye sahip Franco rejimine karşı çıkmak hem de Sosyalist cephede yer alan ülkelere destek görme açısından örgütün hedefleriyle uyumlu olduğu değerlendirilebilir. Öyle ki ETA birbirine temelde zıt olan etnik milliyetçilik ile sosyalist ideolojiyi birleştirme fikri çelişkili olmasına rağmen pragmatik bir yaklaşım benimsemiştir. Böylece Katolikliği saf dışı etmeden sosyalizmi benimsemiş ve örgütün hedeflerine ulaşabilmesi için halk desteğini kazanmak istemiştir. Katolikliği koruyan, Bask milliyetçiliğini yücelten bir ideoloji Bask toplumunda saygınlık kazanmıştır (Çakaş, 2020: 135).

4.4.ETA'nın Eylemleri

Ekin grubunun 1958 yılında ETA ismini almasıyla kurulan örgüt ilk yıllarda kendini “*yurt sever özgürlük hareketi*” ismini verdikleri bir hareket olarak tanımlamışlardır. Bir tür Avrupa Federalizmine benzer bağımsızlık söylemleri vardır. Onlara göre dil ulusunun temelini oluşturmaktadır ve Bask dili yaşadıkça “*Euskadi*” varlığı da devam edecektir. Bu nedenlerle ilk yıllarını genellikle üyelerinin siyasi eğitimler ile bilinçlendirilmesi, propaganda faaliyetleri, bildiri, yayın gibi kitle çalışması tarzında etkinliklerle geçirmiştir. ETA'nın ilk şiddet eylemi, 18 Temmuz 1961 yılında Franco militanlarının bulunduğu trene gerçekleştirilmiştir. Bu saldırıda ölen ya da yaralanan olmamıştır. Bu olay sonrası çoğu şüpheli gözaltına alınmış ve çoğu genç Kuzey Bask'a kaçmıştır. 1968 yılında ETA'nın önemli liderlerinden biri olan Txabi Etxebarrieta yol kontrolü sırasında bir polisi öldürmüştür. Bu olay ETA'nın ölümle sonuçlanan ilk hareketi olmuştur. Etxebarrieta, Guardia Civil (İspanya Jandarma birimi) tarafından öldürülmüştür. Bu olaylar sonrasında ETA, Sagarra Operasyonu ile Meliton Manzanos isimli siyasi polisi evinin önünde öldürmüş ve eylemle ETA silahlı mücadelesine başlamıştır (Türkeri, 2007: 45-48). Manzanos'ın öldürülmesi sonrası 1970 yılında “*Burgos Davası*” başlamıştır. Bu dava Bask ülkesinde önemli bir propaganda görevi görerek büyük çaplı protestoların yapılmasını tetiklemiştir. Dava devam ederken Bilbaoda'ki fahri Alman Konsolosu Eugen Beihl bir ETA üyesi tarafından kaçırılmış ve böyle uluslararası kamuoyunda da dava dikkat çeker hale gelmiştir (Özçer, 2006: 78).

ETA'nın en sansasyonel eylemi 20 Aralık 1973 yılında Başbakan Luis Carrero'nun Madrid'de arabasının havaya uçurulmasıdır. Bazı tarihçiler Carrero'nun öldürülmesini “*Frankizmin bitişinin başlangıcı*” ve “*demokrasiye geçiş*” olarak kabul etmektedirler (Türkeri, 2007: 49).

1975 yılında Franco'nun ölümünden sonra ETA iki farklı görüşte ayrışmalar yaşanmıştır. ETA-pm (ETA politico-militer), mücadelenin askeri yöntemlerle birlikte siyasi faaliyetlere de önem veren ve daha çok İspanya'da yaşayan örgüt üyeleriyle, ETA mücadelenin askeri yöntemlerle devam etmesini savunan Fransa topraklarında yer alan Bask ülkesinde yaşayan örgüt üyelerinden oluşmaktadır. 1976 yılında ETA-pm sol ulusalcı koalisyona katılmış ve ilk olarak Euskadiko Ezkerra'yı (Bask solu) kurmuştur. Bu gelişme ETA'nın siyasallaşma çabası olarak görülmektedir. Euskadi Ezkerra 1978 yılında yapılacak referandumda hayır oyunu kullanacağını bildirmesiyle Euskadi Ezkerra'dan ayrılan bir grup, Bask ülkesinin en tanınan siyasi partisi olan Herri Batasuna'yı kurmuştur (Arakon, 2013: 81).

Franco'nun ölümü sonrasında ülkede demokrasiye geçiş süreci yaşanmıştır. ETA bu süreçte eylemlerini artırarak gerçekleştirmeye devam etmiştir. Öyle ki 1972-1982 örgütün en kanlı eylemlerini gerçekleştirdiği bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Bu süreçte aşırı sağ-sol ve ETA içerisinden 773 kişi hayatını kaybetmiştir. Yaşanan bu kayıpların 450'si Bask Ülkesinde gerçekleşmiştir (TERAM, 2020).

1987 yılında İspanya hükümeti ile ETA arasında yapılan Cezayir görüşmeleri sonrasında hükümete baskı yapmak amacıyla ETA, 17 Haziran 1987 tarihinde Barcelona'da bulunan Hipercor süpermarketinde bombalı bir eylem gerçekleştirmiştir ve 21 kişinin ölümü ve 40 kişinin de yaralanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu saldırı sonrasında ETA, ulusal ve uluslararası alanda tepki görmüş

başta Barcelona olmak üzere birçok şehirde ETA karşıtı gösteriler düzenlenmiştir (Türkeri, 2007: 102).

ETA, 1988 yılında İspanyol hükümetine 60 günlük ateşkes teklif etmiş yalnız ateşkes uymayarak İspanyol iş adamı olan Emilliano Revilla'yı kaçırmış, bombalama, suikast gibi eylemlerine devam etmiştir. Yine 1989 yılında hükümetle görüşmeler neticesinde bir ateşkes varılmış bu dönemde eylemlerine bir süre ara vermiştir. 1992 yılında Barcelona'da yapılması planlanan Olimpiyat Oyunları için hükümet ETA ile iki aylık bir ateşkes varmıştır. Bu ateşkes o yılın ağustos ayında iki gardiyanın ETA tarafından öldürülmesine kadar devam etmiştir. Benzer şekilde 1996 yılında bir aylık ateşkes sonunda ETA Reus kentinde bir havalanın da düzenlediği bombalı saldırı sonucunda 35 kişi yaralanmıştır. 1998 yılına gelindiğinde ETA siyasi diyalogda yer alabilmek için silahlı faaliyetlerini ertelediklerini ilan etmiştir. Küçük çaplı eylemler dışında bu sürede ateşkes uyan ETA, 1999 yılında ateşkes son verdiğini açıklamıştır. 2000 yılına da ETA, Madrid'de bombalı saldırı düzenleyerek biri subay ikisi sivil üç kişinin ölümüne neden olmuştur. (GTD, 2011) . Diğer yandan Madrid hükümeti ile ETA arasında Oslo ve Cenevre'de görüşmeler devam ederken ETA, 24 Mart 2006 yılında tekrar süresiz ateşkes ilan etmiştir. Ateşkes rağmen 2006 yılının aralık ayında ETA Madrid havaalanına bombalı saldırı gerçekleştirmiş ve bu saldırı sonucunda iki Ekvator göçmeni hayatını kaybetmiştir. ETA terör örgütü 1970 yılından itibaren başladığı şiddet eylemlerine 2009 yılına kadar farklı yoğunluklarda devam etmiştir ve 829 kişinin hayatını kaybetmesine neden olmuştur. 1978 yılında artan şiddet eylemleri 1992 yılına kadar artan seyirde devam etmiş ve 1992 yılında tedricen bir azalma görülmüştür. Son olarak ETA, 5 Eylül 2010 tarihinde ateşkes, 20 Ekim 2011 tarihinde de süresiz olarak silahı bıraktığını ilan etmiştir (Demir, 2017: 222). ETA daha sonra ki süreçte, 8 Nisan 2011 tarihinde silah depolarının yerini polise açıklamıştır. ETA son olarak 2 Mayıs 2018 tarihinde siyasi veya örgütsel herhangi bir girişimde olmayacağını tüm yapılanmalarını ortadan kaldırdığını ilan ederek kendini feshetmiştir (BBC NEWS, 2019).

4.5. İspanya'nın ETA Terörü İle Mücadelesi

Tarihsel süreç içerisinde İspanya'nın ETA ile mücadele politikalarına bakıldığında askeri yöntemlerden, uzlaşılı politikalarına, barışçılı politikalara kadar birçok politika uyguladığı görülmektedir. Bask dili ve kültürünün yasaklanması, etnik kimlikler üzerindeki baskıcı politikalar nedeniyle Franco dönemi, ETA terör örgütünün ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. ETA'nın o dönem benimsemiş olduğu "eylem-baskı-eylem" stratejisi, Franco hükümeti tarafından daha şiddetli ve kanlı bir şekilde karşılık görmüş, hem örgüte hem de diğer Bask halkına yöneltilmiştir. Bask toplumuna, Franco hükümeti tarafından bu dönemde artan baskı ve şiddet ortamı Bask halkında ETA'nın kahraman olarak görülmesine neden olmuş ve eylemlerine destek ve sempatiyi artırmıştır (Çiftçi, 2016: 179).

Franco'nun ölümünden sonra 1975-1982 yılları İspanya'da "Demokrasiye Geçiş Dönemi" olarak adlandırılmıştır. 1978 yılında yapılan referandumla Bask bölgesinin özerklik statüsünün de yer aldığı anayasa kabul edilmiştir (Özçer, 2006: 178). 1978 İspanyol Anayasası'nın getirdiği bu haklara rağmen ETA bu dönemde şiddet eylemlerini artırarak devam ettirmiştir. 1975 yılından itibaren İspanyanın terörle mücadele politikasını Bronts ve Espasito, askeri ve yasal önlemler, örgüt üyelerinin topluma kazandırılması, örgüt üyelerinin farklı cezaevlerine sevk edilmesi ve uluslararası alanda işbirliği şeklinde beş başlık altında değerlendirmiştir (Demir, 2017: 244).

1982 yılında ilk kez Cavo Satelo'nun başbakanlığında Madrid Hükümeti Bask solu ile "reinsersion" yeniden topluma kazandırma anlamına gelen politika tartışılmaya başlamıştır. Bu politika sayesinde örgütü bırakanlar olur yalnız örgütün tamamen çözülmesinde etkili olamamıştır (Türkeri, 2007: 74). İspanya hükümeti ile ETA arasında Fransa, Zürih, Cenevre, Cezayir, Oslo'da olmak üzere 1975 yılından itibaren 1989'a kadar yirmiye yakın görüşme yapılmıştır. Bu görüşmeler genellikle istihbarat görevlileri tarafından bazen müzakere bazen konuşma şeklinde ifade edilmiş ve gizli şekilde sürdürülmüştür. Bu görüşmelerin gizli şekilde yapılmasına, görüşme süreçlerinin örgütün şiddet eylemleri nedeniyle sürekli kesilmesi neden olmuştur (Özçer, 2006: 100).

İspanya, demokratikleşme süreci ile yeniden Bask ülkesine özerklik statüsünün tanınması, siyasi partilerin önünden yasakların kalkması hatta ETA'nın siyasi uzantısı Herri Batasuna partisinin parlamento da yer almasıyla birlikte daha barışçıl adımlar atılmasının önü açılmıştır. Benzer demokratik ve barışçıl çözümler ETA' da çözümlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu girişimlerin yanında 1988 yılında yapılan Ajuria Enea Anlaşması kapsamında Herri Batasuna dışındaki partiler terörizmin çözümü için ETA ile barışçıl görüşmelerin yapılmasını ve terörizmin lanetlenmesi konusunda uzlaşmışlardır. Bu anlaşma sonrasında ETA'nın terör eylemleri sonrasında geniş kitlelerce protesto gösterileri başlamış ve ETA halk desteğini yitirmeye başlamış böylece eylemlerini azaltmıştır. İspanya terörle mücadele stratejisinde hukuk çerçevesinde ceza adalet sisteminden çıkmadan yargılama ile örgütü pasivize etmeye devam ederken, örgütsel anlamda çözümlerini sağlamak için halk desteği ve uluslararası sistemdeki destekçilerini keserek yalnızlaştırma politikası uygulamıştır. Örgüt şiddet eylemlerine devam ederken stratejinin kararlılıkla devam etmesi halk desteğinin kaybolmasına neden olmuş ve etkinliğini zamanla kaybeden ETA 2011 yılında silahlı mücadelesini bıraktığını ilan etmiştir (Demir, 2013: 41-44).

5. İspanya'da İnsani Gelişmişlik Endeksi ve Terör Olayları

YİG: Yüksek İnsani Gelişmişlik Seviyesine Sahip, ÇYİG: Çok Yüksek İnsani Gelişmişlik Seviyesine Sahip,

Çizelge 1: İspanya'nın 1990-2019 Yılları Arasındaki İnsani Gelişmişlik Endeksi

İSPANYA 'NIN 1990-2019 YILLARI ARASINDAKİ İNSANİ GELİŞMİŞLİK ENDEKSİ					
YIL	PUAN	DURUM	YIL	PUAN	DURUM
1990	0,761	YİG	2005	0,851	ÇYİG
1991	0,770	YİG	2006	0,856	ÇYİG
1992	0,779	YİG	2007	0,860	ÇYİG
1993	0,789	YİG	2008	0,863	ÇYİG
1994	0,798	YİG	2009	0,865	ÇYİG
1995	0,807	ÇYİG	2010	0,872	ÇYİG
1996	0,813	ÇYİG	2011	0,878	ÇYİG
1997	0,817	ÇYİG	2012	0,881	ÇYİG
1998	0,821	ÇYİG	2013	0,882	ÇYİG
1999	0,826	ÇYİG	2014	0,888	ÇYİG
2000	0,832	ÇYİG	2015	0,895	ÇYİG
2001	0,835	ÇYİG	2016	0,899	ÇYİG
2002	0,837	ÇYİG	2017	0,903	ÇYİG
2003	0,84	ÇYİG	2018	0,905	ÇYİG
2004	0,844	ÇYİG	2019	0,904	ÇYİG

Kaynak: <http://hdr.undp.org/en/indicators/137506>

Birleşmiş Milletler İnsani Gelişmişlik Endeksi 1990 yılından itibaren yayınlanmaktadır. İnsani gelişmişlik endeksi ile ilgili hususlar yukarıda detaylıca incelenmiştir. Bundan ötürü burada yer verilmeyecektir. ETA 1959 yılında kurulmuştur. 1959-1989 yılları arasındaki insani gelişmişlik seviyesini doğrudan ölçen bir kurum olmadığı için bu tarih aralığındaki insani gelişmişlik seviyesine ulaşamamıştır. İspanya 1990-1994 yılları arasında yüksek insani gelişmişliğe sahip olan ülke statüsünde yer almıştır. 1995-2011 (2011 yılı ETA örgütünün süresiz silah bıraktığı yıldır) yılları arasında ise İspanya çok yüksek insani gelişmişliğe sahip olmuştur. Örgütün silah bıraktığı 2011 yılından sonra ise-2012-2019 yılları arasında- İspanya yine çok yüksek insani gelişmişliğe sahip olmuştur.

Grafik 1: ETA'nın 1970-2010 Yılları Arasındaki Eylem ve Ateşkesleri

Kaynak: (GTD, 2011). <https://www.start.umd.edu/sites/default/files/files/publications/br/ETACeasefires.pdf>

Grafik incelendiğinde ETA terör örgütünün 1970 yılından itibaren başlamış olduğu şiddet eylemleri 2009 yılına kadar farklı yoğunluklarda devam etmiştir. 1978 yılında ise örgütün eylemleri pik seviyeye ulaştığı görülmüştür. Şiddet eylemleri 1992 yılına kadar artan seyirde devam etmiş ve 1992 yılında tedricen bir azalma görülmüştür. 1992, 1996, 2006 yıllarında ateşkes ilan etmesine rağmen ateşkeslere uymayarak eylemlerine devam eden örgüt son olarak 5 Eylül 2010 yılında ateşkes, 20 Ekim 2011'de ise süresiz olarak silahı bırakmıştır. 1990-2011 yılları arasında örgütün eylemleri azalma trendine girmiştir. Her ne kadar bu yıllar arasında belli dönemlerde eylemler artmış olsa da genel itibariyle eylemlerin azalma trendinde olduğunu söylemek mümkündür. Zira yukarıda da ifade edildiği gibi 1990-94 yılları arasında İspanya yüksek insani gelişmişlik, 1995-2011 yılları arasında ise çok yüksek insani gelişmişlik seviyesine sahip olmuştur. Ayrıca yine yukarıda belirtildiği gibi İspanya'nın insani gelişmişlik değerleri 1990'dan itibaren düzenli bir şekilde arttığı görülmüştür.

Sonuç

Ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin belirlenmesinde kaynak ve gelir artışının ölçüt olarak kullanılması yetersiz kalmış ve böylece insan odaklı parametreler geliştirilmiştir. 1990 yılından itibaren her yıl UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) tarafından İnsani Gelişme Raporları hazırlanmakta ve İnsani Gelişme Endeksi ile ülkeleri gelişmişlik seviyeleri belirlenmektedir. İnsani gelişmenin hesaplanmasında gelirin yanında uzun ve sağlıklı hayat sürdürme, bilgiye ve eğitime kolay ulaşım, eşitlik ve sosyal adaletin sağlanması, insani gelişim için faktörlerin geliştirilmesi, toplumsal ve siyasal yaşama katılım, sürdürülebilir çevre koşulları, insan hakları ve özgürlük, insani güvelik gibi bütüncül bir yaklaşım benimsenmiştir. İnsani gelişmeden amaç insanların refahı, yetkinlik ve

potansiyellerinin geliştirilmesi, hak ve özgürlüklerin teminat altına alınması, insanların fırsatlarının genişletilerek insan onuruna yakışır bir şekilde uzun ve üretici bir yaşam sürmelerinin teminat altına alınmasıdır.

Bask halkı diğer Avrupa topluluklarından farklı olarak kendine özgü kültürleri, dilleri, kuralları olan bir topluluk olarak öne çıkmıştır. Bu nedenle İspanya'da kendilerini diğer topluluklardan farklı görmüşler ve yüzyıllarca kendilerine ait özel statülerde yaşamışlardır. 19. Yüzyıla gelindiğinde ülkede başlayan merkezileştirme hareketleri Bask toplumunda hoşnutsuzluklar başlatmıştır. Franco diktatörlüğünde ise Bask toplumu ve kültürüne artan baskıcı yönetim, Bask milliyetçiliği içerisinde şiddet eğilimli radikal ETA grubunun doğmasını kolaylaştırmıştır. Franco döneminde baskıcı yönetim altında ETA kendisini Bask halkının bağımsızlığı için mücadele veren ulusal bağımsızlık hareketi olarak tanımlamış ve Bask toplumu tarafından sempati ve destek görmüştür. Franco'nun ölümü sonrası demokrasiye geçiş süreci olarak adlandırılan ülkede 1978 Anayasası kabul edilmiş ve Bask bölgesi tekrar özerk statüsüne kavuşmuştur. Bu hakların kazanılmasına rağmen ETA, şiddet eylemlerini bu dönemde artırarak devam etmiştir. Demokrasiye geçişin yaşandığı bu dönemde İspanya terörle mücadelesinden vazgeçmemiş ve anti-demokratik yöntemleri izlememiştir. 1980 yılında Terörle Mücadele Kanunu, 1982 Toplum Kazandırma Yasası, Fransa ile Castellana Mutabakatı, 1986 Gesto Por la Paz sessizlik eylemleri, 1987 Cezayir Görüşmeleri, 1988 Cezaevlerinin dağıtılması "dispersion" gibi adımlarla kültürel, sosyal ekonomik haksızlıklar giderilmeye çalışılmıştır. İspanya terörle mücadelesinde sivil insanlara zarar verilmeden askeri yöntemlerin yanında bir anlamda havuç yöntemi de denilebilecek tarzda terör örgütünün propagandasında kullanabileceği ülkedeki yoksunluklar giderilmeye çalışılmış böylece taban ve halk desteği kesilerek örgüt yalnızlaştırılmıştır. Ülkede yaratılan bu demokratik ortama rağmen ETA'nın eylemlerine devam etmesi halkın reaksiyon göstermesine neden olmuş geniş çaplı protestolarla eylemler lanetlenmiş böylece ETA meşruiyetini kaybetmiş ve ülkede kendisini devam ettirecek hareket alanı bulamamış 2011 yılına gelindiğinde silahı bıraktığını ilan etmiştir. Daha sonraki süreçte ETA son olarak 2 Mayıs 2018'de siyasi veya örgütsel herhangi bir girişimde olmayacağını ve tüm yapılarını ortadan kaldırdığını ilan ederek kendini feshetmiştir.

Sonuç olarak bu çalışmada insani gelişmişlik seviyesi ile terör arasındaki ilişki İspanya özelinde irdelenmiştir. Birleşmiş Milletler insani gelişmişlik endeksi verileri incelendiğinde İspanya özelinde İnsani gelişmişlik seviyesi ile terör arasında doğrudan bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. 1990'dan itibaren İspanya'nın insani gelişmişlik endeksi arttıkça ETA terör örgütünün eylemlerinin azaldığı görülmüştür. 1990'dan itibaren eylemler düşüş trendinde olmuş fakat istisnai olarak bazı dönemlerde örgütün eylemleri artmıştır. Bu istisnai durum ise 1990'dan itibaren örgütün eylemlerinin düşüş trendinde olmasının önüne geçmemesi gerektiğini de ifade etmek gerekir. Bütün bu değerlendirmeler ile birlikte İspanya özelinde insani gelişmişlik seviyesi ile terör arasında doğrudan bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- tr.tradingeconomics.com*. (2020). Aralık 29, 2020 tarihinde <https://tr.tradingeconomics.com:https://tr.tradingeconomics.com/spain/gdp> adresinden alındı
- www.lamoncloa.gob.es*. (2020). 12 24, 2020 tarihinde <https://www.lamoncloa.gob.es:https://www.lamoncloa.gob.es/espana/paishistoriaycultura/Paginas/index.aspx> adresinden alındı
- Aragon, M. (2013). Ulusal Azınlıklar ve Ulus-Devlet Sorunu:Bask Ülkesi. *Alternatif Politika*, 5(1), 69-90.
- BBC NEWS. (2019, Mayıs 16). *bbc.com*. Ocak 1, 2020 tarihinde <https://www.bbc.com/:https://www.bbc.com/news/world-europe-11181982> adresinden alındı
- Çakaş, C. Ö. (2020). İspanya'daki Bask Etnik Milliyetçiliğinin Tarihsel Gelişimi Üzerine Bir İnceleme. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(20), 118-155.

- Çiftçi, İ. (2016). Avrupa'da Ayrılıkçı Bir Terör Örgütü: ETA Euskadi Ta Alkatasuna-Bask Anavatanı ve Bağımsızlık. B. Sevinç, & İ. Çiftçi içinde, *Terrorism : Türkiye, Avrupa, Amerika* (s. 169-190). Ankara: Karınca Yayınlar.
- Çökmez, F. G. (2008). Bask Bölgesi: Etnik Milliyetçiliğin Tarihsel Gelişimi ve İspanya'daki Devlet Politikalarının Etkisi. *Ege Akademik Bakış*, 8(1), 355-371.
- Dedeoğlu, B. (2020). *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*. İstanbul: YeniYüzyıl Yayınları.
- Demir, C. K. (2013). Terörizmle Mücadelede Görüşmeler. *Uluslararası İlişkiler*, 10(38), 29-54.
- Demir, C. K. (2017). *Sebeplerinden Mücadele Yöntemlerine Etnik Ayrılıkçı Terörizm: PIRA, ETA, PKK*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Demir, S. (2006). *sbb.gov.tr*. 12 11, 2020 tarihinde <http://ekutup.dpt.gov.tr/>: <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/demirs/insanige.pdf> adresinden alındı
- Ergil, D. (1992). Uluslararası Terörizm. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 47(3), 139-143.
- Gençtürk, T. (2012, Şubat 3). *Terör Kavramı ve Uluslararası Terörizm Farklı Yaklaşımlar*. Aralık 18, 2020 tarihinde sam.baskent.edu.tr: <http://sam.baskent.edu.tr/makaleler/tgencturk/TerorUluslararası.pdf> adresinden alındı
- Gökçe, A. F. (2013). *Siyasal Partilerde Lider ve Yönetim Değişimleri*, Gaziantep: Ada Kitabevi
- Gökçe, A. F. (2016). Adalet Kavramı Kapsamında Geçmişle Hesaplaşma ve Uzlaşma. *Bilgi Strateji*, 113-142.
- Gökçe, A. F. (2018). Terörizmle Mücadele Politikaları. C. Babaoğlu, ve E. Akman içinde, *Kamu Politikası Analizi Türkiye Uygulamaları* (s. 367-395). Ankara: Gazi Kitabevi .
- Gökçe, A. F. (2018). Dijital Çağın Küreselleşen Terörü: Postmodern Terörizm. *15. Kamu Yönetimi Formu (KAYFOR 15)* (s. 253-267). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Gökçe, A. F. (2019). Terör Örgütleriyle Mücadele Mi? Müzakere Mi? Farklı Uygulamalar ve Sonuçlar. *13. Kamu Yönetimi Sempozyumu KAYSEM13*, (s. 735-756). Gaziantep.
- Gökçe, A. F. (2020). Terör ve Güvenlik Algısında Yeni Paradigmalar. O. Göksu içinde, *Algı Yönetimi Siyasal ve Dijital İletişim, Sosyal Medya ve Kitle İletişimi* (s. 365-384). İstanbul: Literatürk Academia.
- GTD. (2011, September). <https://start.umd.edu/gtd/>. Aralık 31, 2020 tarihinde <https://start.umd.edu/gtd/>: <https://www.start.umd.edu/sites/default/files/files/publications/br/ETACeasefires.pdf> adresinden alındı
- İNGEV. (2017). *İnsani Gelişme Endeksi Kamuoyu*. İnsani Gelişme Vakfı.
- İNGEV. (2020). *ingev.org*. 12 10, 2020 tarihinde İNGEV: <https://ingev.org/hakkimizda/insani-gelisme-nedir/> adresinden alındı
- Instituto Nacional de Estadística. (2020, 12 15). <https://ine.es/en/>. Aralık 29, 2020 tarihinde <https://ine.es/>: https://ine.es/dyngs/INEbase/en/operacion.htm?c=Estadistica_C&cid=1254736176951&menu=ultiDatos&idp=1254735572981 adresinden alındı
- Karabulut, B. (2015). *Güvenlik; Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek*. Ankara: Barış Kitabevi.
- Küçükaltan, D., & Mil, B. (2016). Terör Ve Turizm. H. Çomak, C. Sancaktar, & S. Demir içinde, *Uluslararası Güvenlik; Yeni Politikalar, Stratejiler ve Yaklaşımlar* (s. 137-157). İstanbul: BETA.

- Özçer, A. (2006). *Çoğul İspanya: Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Özçer, A. (2018). *Agur, ETA Artık Yok*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Resmi Gazete. (1991, 4 12). *Terörle Mücadele Kanunu*. 12 19, 2020 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr>:
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=3713&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> adresinden alındı
- Smith, M. E. (2020). *Uluslararası Güvenlik*. (R. Gözen, Çev.) Ankara: Felix Kitap.
- TERAM. (2020, Haziran 28). www.teram.org. Aralık 31, 2020 tarihinde <https://www.teram.org/>:
<https://www.teram.org/Icerik/euskadi-ta-askatasuna-eta-terror-orgutu-orgut-yapisi-ve-tarihsel-gelisimi-41> adresinden alındı
- Thomas, N. (2012). *ETA'dan Sonra? Katalonya Euskadi (Bask Ülkesi) ve İspanya Anayasası*. Galler: Democratic Progress Institute-DPI.
- Turinay, F. Y. (2016, Temmuz). Ceza Hukukunda Terör Örgütü Kavramı. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 4(1), 39-84.
- Türkeri, Z. (2007). *Bask Meslesi; Bir Tarih, Bir Otonomi, Bir Sorun*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Türkiye Barolar Birliği. (2006). *Türkiye ve Terörizm*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları:107.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2020). www.mfa.gov.tr. 12 24, 2020 tarihinde www.evisa.gov.tr: <http://www.mfa.gov.tr/ispanya-siyasi-gorunumu.tr.mfa> adresinden alındı
- UNDP. (2013, Haziran 27). *2010 İnsani Gelişme Raporu*. Aralık 11, 2020 tarihinde www.tr.undp.org:
https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/human_development_report_2010.html adresinden alındı
- UNDP. (2015). *İnsani Gelişme Raporu; İnsani Gelişme İçin Çalışma*.
- UNDP. (2019). *İnsani Gelişme Raporları*. Aralık 13, 2020 tarihinde <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi> adresinden alındı
- UNDP. (2019). *İnsani Gelişme Raporları; Gelirin Ötesinde, ortalamaların Ötesinde, Bugünün Ötesinde 21. Yüzyılda İnsani Gelişmedeki Eşitsizlikler*. Aralık 13, 2020 tarihinde <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi> adresinden alındı

COVID-19 PANDEMİ DÖNEMİNDE DİJİTAL HASTANELERİN İNSTAGRAM İLETİŞİMİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Hatice Nilay GEMLİK*

Gülşah ELDEMİR**

Ali ARSLANOĞLU***

Geliş/Received: 03.11.2020

Kabul/Accepted: 15.12.2020

Öz

Covid-19, Türkiye ve dünyada görülen bulaşıcı bir hastalıktır ve henüz tedavisi bulanamamıştır. Etkisinin küresel olarak artmasıyla birlikte pandemi ilan edilmiştir. Türkiye’de ilk vaka tespit edildikten sonra Sağlık Bakanlığı Bilim Kurulu tarafından, alınması gereken tedbirler açıklanmıştır. Salgın küresel olarak etki etmiştir ve ülkeler gerekli önlemleri almışlardır. Covid-19 ile ilgili tedavi yöntemleri ve aşı çalışmaları devam etmektedir. Bu çalışmada Türkiye’deki dijital hastanelerin sosyal medyadaki Covid-19 içeriklerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında, Türkiye’deki özel sağlık kuruluşlarından dijital hastane kapsamındaki beş hastane belirlenmiştir. Hastanelerin 1 Ocak 2020 ve 15 Mayıs 2020 tarihleri arasındaki tüm paylaşımları incelenmiştir. Belirlenen tarih aralığındaki 736 içeriğin Koronavirüs ile ilgili olup olmaması durumu saptanmıştır. Koronavirüs paylaşımlarının en fazla virüse karşı alınabilecek önlemler konusunda yapıldığı belirlenmiştir. Koronavirüs dışındaki paylaşımların en fazla hastanelerin verdikleri sağlık önerileri üzerine olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Koronavirüs, pandemi, dijital hastaneler, Instagram

A QUALITATIVE RESEARCH ON INSTAGRAM COMMUNICATION OF DIGITAL HOSPITALS DURING THE COVID-19 PANDEMIA

Abstract

Covid-19, is a contagious disease in Turkey and in the world and has not yet found the cure. The pandemic has been declared as its influence has increased globally. After detecting the first cases in Turkey by the Board of the Ministry of Health Sciences, it is described measures to be taken. The epidemic has affected globally and countries have taken the necessary measures. Treatment methods and vaccination studies for Covid-19 are ongoing. This study was aimed to investigate the Covidien-19 content in social media, digital hospital in Turkey. In the study, five hospitals were identified under the digital hospital of the private health institutions in Turkey. All posts of the hospitals between January 1, 2020 and May 15, 2020 were examined. Whether the 736 contents in the specified date range are related to the Coronavirus has been determined. It has been determined that coronavirus shares are mostly made about the measures that can be taken against the virus. It has been determined that the posts other than coronavirus are mostly based on the health advice given by the hospitals.

Keywords: Coronavirus, pandemic, digital hospitals, Instagram

1.GİRİŞ

*Prof. Dr. Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ngeplik@marmara.edu.tr
ORCID ID NUMBER: 0000-0001-5319-4070

** Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, gulsaheldemirr@gmail.com,
ORCID ID NUMBER: 0000-0002-2897-2130

***Dr. Öğr. Üyesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü,
aliarslanoglu18@gmail.com, ORCID ID NUMBER: 0000-0002-4454-0397

Yeni Koronavirüs hastalığı, Çin'in Wuhan Eyaleti'nde solunum yolu sıkıntıları yaşayan bir grup hastada yapılan araştırmalar sonucunda tanımlanmış bir virüstür (T.C Sağlık Bakanlığı, 2020).

Hastalığın dünya üzerindeki seyri incelendiğinde, 31 Aralık 2019 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü Çin Ülke Ofisi'ne Wuhan şehrinde nedeni bilinmeyen pnömoni rahatsızlığı bildirilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü bu konuda uzman ekipler oluşturarak çalışmalara başlamıştır. 30 Ocak 2020'de "Pandemi" ilan edilmiştir. 11 Şubat 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü hastalığın ismini Covid-19 olarak duyurmuştur (WHO, 2020). Türkiye'de 11 Mart 2020 tarihinde ilk vaka tespit edilmiştir ve Sağlık Bakanlığı Bilim Kurulu tarafından, alınması gereken tedbirler açıklanmıştır.

Salgın küresel olarak etki etmiş ve her geçen gün hastalanan kişi sayısında ve ölümlerde artış görülmüştür. Bu nedenle tüm ülkeler ciddi önlemler almıştır (Gümüşgöl ve Aydoğan, 2020: 107).

Hastalıkla ilgili bilgilerin ortaya çıkmasıyla birlikte, bulaşma riskini azaltmak için gerekli tedbirler ortaya çıkmıştır (Macit ve Macit, 2020: 101). Riskin en aza inmesi için kişisel karantina uygulanması önemli olmaktadır (Eskici, 2020: 125). Toplu yaşam alanları virüsün hızla yayılmasına neden olmaktadır. Bu kapsamda, sosyal izolasyon, kişisel koruyucu ekipman kullanımı (maske, eldiven vb.) ve sosyal mesafenin korunmasıyla insanların birbiri ile temasının azalması sağlanmaktadır (Deniz ve Evcir Kiraz, 2020: 148).

Dijital hastaneler, her türlü sürecin elektronik olarak yürütüldüğü, kâğıtsız, akıllı hastanelerdir. Tıbbi ve tıbbi olmayan tüm süreçler bilişim sistemleri ile yapılır (Ak, 2010: 2). Elle işlenen uygulamalara gereksinimin kalmadığı, kâğıt kullanılmadan, tüm işlemlerin bilgi sistemleri aracılığıyla yapıp kontrol edildiği, e- sağlık, e-devlet gibi uygulamalar ile bütünleşmiş olan hastanelerdir. Hastane ve hasta ile ilgili verilere her yerden erişim imkânı sunan dijital hastaneler, sağlık personellerinin zaman ve enerjilerini daha az harcamalarını sağlar (Karaağaç, 2019: 25). Bu doğrultuda sağlık hizmetlerinde minimum hatayla, daha güvenilir, daha verimli, daha kaliteli hizmet sunulur (Limon, 2019: 32). Dijital hastane uygulamalarının hastanelerin işleyişine hız kazandırdığı, hizmetin kalitesini arttırdığı, hastane içinde iletişimi güçlendirdiği, olası hataları azalttığı, maliyetleri düşürdüğü, tıbbi, idari ve yasal süreçlerin daha iyi yönetilmesini sağladığı söylenmektedir.

Koronavirüs, yaşam şekillerini etkilemiş ve insanların değişimlerle karşı karşıya gelmelerine neden olmuştur. Hastaneler de pandemiden etkilenmiş ve bu beklenmedik durum karşısında kriz sürecine girmişlerdir. Hizmet sunumlarında, potansiyel hasta grubuyla olan ilişkilerinde değişiklikler yaşamışlardır.

Beklenmedik bir anda ortaya çıkan ve kötü sonuçlar doğurabilen durumlara kriz denir. Kriz zamanlarında kurumun imajının, kuruma olan güvenin ve iletişim içinde bulunulan hedef kitleyle ilişkilerin zedelenmemesi için organizasyonların kriz yönetimi becerilerinin gelişmiş olması gerekmektedir (Kara, 2020: 74). Bu durum iyi yönetildiği takdirde bir fırsata, yapılması gerekli olan çalışmalar yapılmadığında bir zarara yol açabilir (Çetin ve Toprak, 2016: 55). Günümüzde teknolojinin ve iletişim araçlarının gelişmiş olması, zamandan ve mekândan bağımsız olarak iletişimi mümkün kılmaktadır. Bu avantaj kriz sürecinde, organizasyonlar ve hedef kitleler arasındaki iletişimi etkin biçimde sağlamaktadır (Kara, 2020: 72).

Dijitalleşme ile birlikte hayatın her alanında, insan ilişkilerinde, beklentilerde ve davranışlarda önemli değişiklikler yaşanmıştır (Alan vd., 2018: 497). Sosyal medya araçları, hayatın her alanında dijital dönüşümü beraberinde getirmiştir. Sağlık alanında da bu değişimler yaşanmıştır (Darı, 2017: 732).

Sosyal medya, mobil araçlar ve internet aracılığıyla kullanıcıların bilgi ve deneyimlerini paylaştığı sosyal platformlardır. (Eröz ve Doğdubay, 2012: 134). Bu sosyal platformlar, organizasyonların imajını olumlu ya da olumsuz olarak etkileyebilmektedir. Bu sebeple, sosyal medyanın etkili bir şekilde kullanımı kriz iletişiminde kurumların itibarını korumaları açısından önemlidir (Yenice vd., 2018: 15).

Hastaneler sosyal medya, web siteleri, video paylaşım siteleri, mobil uygulamalar ve bloglar aracılığıyla tanıtım yapmaktadırlar. Potansiyel hastalar, hastanelerin dijital kanalları üzerinden hastalık

ve hekim bilgilerine, hastanenin ulaşım bilgilerine ulaşabilmektedir (Demirci ve Uğurluoğlu, 2020: 345). İnsanlar Facebook, Twitter, Instagram, YouTube gibi mecralar ile paylaşım yapmaktadırlar (Şener ve Samur, 2013: 512).

Sosyal medya, düşük maliyetli, hızlı ve kolay iletişim, karşılıklı etkileşim, bilginin sınırsız paylaşımı gibi olanakları sağladığı için kurumlar, bu ortamı geniş hedef kitlelerine doğrudan ulaşma aracı olarak görmektedirler (Kara, 2020: 72). Sosyal medya aracılığı ile daha fazla kişiyle, hızlı bir şekilde iletişim kurmak, kamuoyuna güvenilir bilgi vermek önemli hale gelmiştir. (Perry vd., 2003: 207).

Sağlık kuruluşuna gitmeden hekimler ve hastalar arasında online ortamlar aracılığıyla iletişim kurabilmek mümkün hale gelmiştir (Darı, 2017: 755). Hastalar ve hastaneler sosyal medya sayesinde zaman ve maliyet tasarrufu elde ederler. (İlgün ve Uğurluoğlu, 2016: 30). Sosyal medya sayesinde hastanelerin itibarı pozitif olarak korunabilir ve sağlık ihtiyacı hizmetinin satın alımı kolaylaşır. Sunulan hizmetler hakkında bilgi verilmesi, hastanenin tanıtımının yapılması, hastaların tercihlerinin önemsenmesi kurumun sürekliliğini sağlamaktadır (Uçar, 2020: 30).

Türkiye’de dijital hastane kapsamında olan hastaneler, pandemi döneminde sosyal medyayı etkin bir şekilde kullanmaya çalışmışlardır. Hastalık ile ilgili tanı, tedavi, korunma yolları, hastanenin aldığı önlemler hakkında videolar ile bilgilendirmeler yapılmıştır. Online hekim görüşmeleri, evde sağlık hizmetleri, uzaktan sağlık hizmetleri alanlarında çalışmalar yapmışlardır. Görüntülü görüşmeler, telekonferans yollarıyla tedavi hizmetlerini gerçekleştirmişlerdir.

2. GEREÇ VE YÖNTEM

2.1.Araştırmanın Türü ve Amacı

Bu araştırma dijital hastanelerin, Covid-19 pandemi sürecini sosyal medya üzerinden nasıl yönettiklerini anlamak amacıyla yapılmış nitel bir araştırmadır.

2.2.Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak doküman-belge incelemesi tekniği kullanılmıştır. Doküman- belge incelemesi tekniği araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgileri içeren yazılı veya diğer türdeki tüm materyallerin analizlerini yapmaya yarayan bir nitel araştırma veri toplama tekniğidir. (Sığırı, 2018: 248)

Araştırma verileri 1 Ocak 2020 ve 15 Mayıs 2020 tarihleri arasında Türkiye’de Covid-19 pandemi döneminde dijital hastanelerin Instagram hesaplarında yer alan paylaşımların incelenmesi ile toplanmıştır.

2.3.Verilerin Analizi

Araştırma kapsamındaki paylaşımların incelenmesinde, içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, elde edilen verilerin kodlanması yoluyla, kodların altında yatan kavramları ve bu kavramlar arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmaya çalışan bir tekniktir (Sığırı, 2018: 280).

İçerik analizi, verilerin kodlanması, kodlanan verilerin temalarının belirlenmesi, kodların ve temaların düzenlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması şeklinde dört aşamada gerçekleşmiştir (Baltacı, 2019: 377). İncelenen paylaşımlar, ana konusu, içerdiği mesaj, incelenen tarihlerdeki paylaşım durumlarına göre analiz edilmiştir.

Belirlenen tarih aralığındaki paylaşımların hastanelere göre dağılımı aşağıda gösterilmiştir (Tablo 1). Araştırma kapsamında 5 hastanenin 736 paylaşımı incelenmiştir. Bu hastaneler, Acıbadem Sağlık Grubu, Medical Park Hastaneler Grubu, Medilife Sağlık Grubu, Liv Hospital ve Kolan Hospital olarak belirlenmiştir. paylaşımlar hastane isimleri sırasına göre yapılmamıştır. Paylaşımların hastanelere göre dağılımı; A Hastanesi 138 (%18,75), B Hastanesi 121(%16,44), C Hastanesi 244 (%33,15), D Hastanesi 104 (%14,13) ve E Hastanesi 129 (%17,53)şeklindedir.

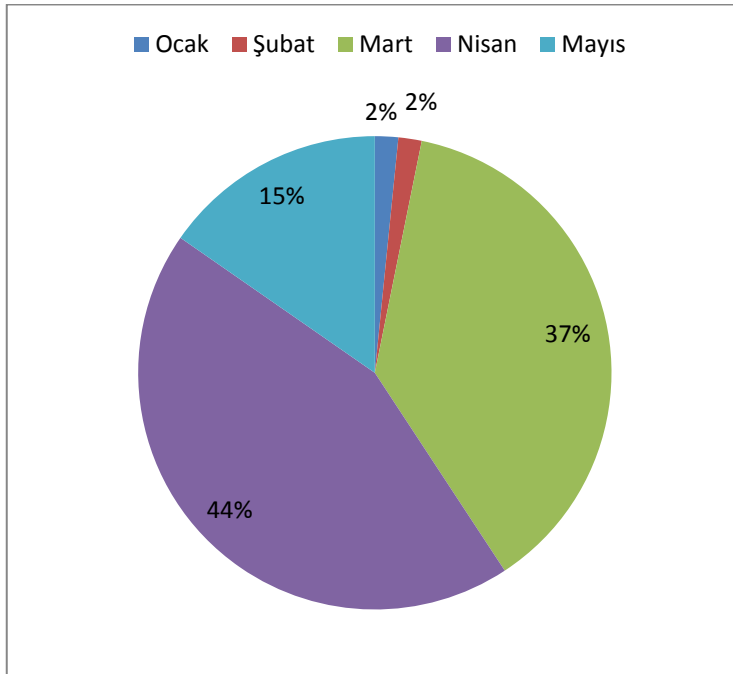
Tablo 1. Paylaşımların Hastanelere Göre Dağılımı

Hastane Adı	Paylaşım Sayısı	Yüzde (%)
A	138	18,75
B	121	16,44
C	244	33,15
D	104	14,13
E	129	17,53

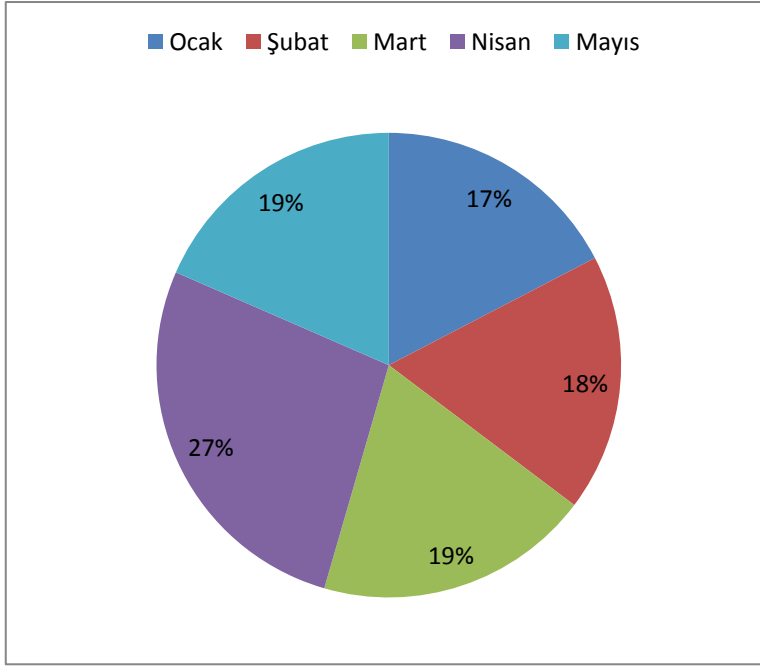
3. BULGULAR

Yapılan bu taramalar sonucunda, araştırma kapsamında toplamda 736 paylaşım incelenmiştir. Bu paylaşımların % 25,68'i Covid-19 ile doğrudan ilgili, % 74,32'si Covid-19 dışında yapılan paylaşımlardır. Covid-19 ile ilgili paylaşımlar Ocak ayında %1,59, Şubat ayında %1,59, Mart ayında %37,57, Nisan ayında %43,91 ve Mayıs ayında %15,34 oranındadır (Şekil 1).

Covid-19 dışında yapılan paylaşımlar Ocak ayında %17,37, Şubat ayında %17,92, Mart ayında %19,20, Nisan ayında %27,06 ve Mayıs ayında %18,46 oranındadır (Şekil 2).

Şekil 1. Covid-19 Paylaşımlarının Aylara Göre Dağılımı

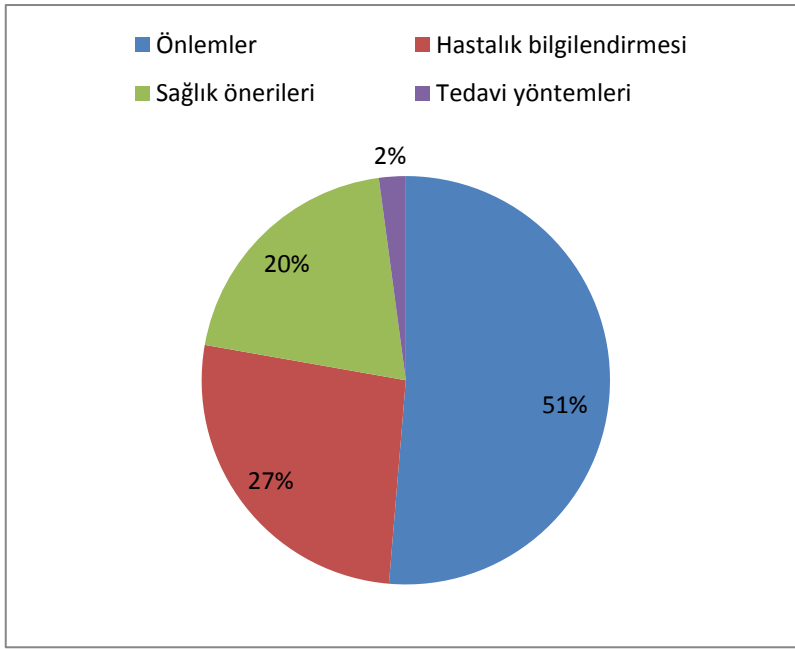

Şekil 2. Covid-19 Dışı Paylaşımların Aylara Göre Dağılımı

Covid-19 ile ilgili doğrudan paylaşımların içerdiği mesajlara göre dağılımları Şekil 3'de gösterilmiştir. Buna göre, %51,32 oranında en fazla paylaşım, Covid-19 hastalığına karşı alınması gereken önlemler konusunda yapılmıştır. Bu paylaşımları takiben sırasıyla, %26,45 oranında Covid-19 hastalığı ile ilgili bilgilendirme paylaşımları, %20,11 oranında koronavirüs sürecine yönelik sağlık önerileri paylaşımları, %2,12 oranında Covid-19 tedavi yöntemleri paylaşımları yapılmıştır.

Paylaşımların verdiği mesajlara ilişkin bazı içeriklere örnekler aşağıda yer verilmiştir.

- Tıbbi yüz maskesi kullanımının önemi (önlem)
- Doğru el yıkama önerileri (önlem)
- Bağışıklığı güçlendirme yolları (önlem)
- Sosyal mesafe kuralları (önlem)
- Kronik hastalığı olanların yapması gerekenler (önlem)
- Koronavirüs nedir, belirtileri nelerdir? (Hastalık bilgilendirmesi)
- Risk grupları kimlerdir? (Hastalık bilgilendirmesi)
- Koronavirüs sürecinin psikolojik etkileri (Hastalık bilgilendirmesi)
- Evde yapılabilecek egzersizler (Sağlık önerileri)
- Plazma ve antikor çalışmaları (Tedavi yöntemleri)

Şekil 3. Covid-19 Paylaşımlarının İçerdiği Mesaja Göre Dağılımları

Covid-19 ile doğrudan ilgili olmayan paylaşımların içerdiği mesajlara göre dağılımları Tablo 2’de verilmiştir. Bu kapsamda hastanelerin tanıtım, eğitim gibi amaçlarla yaptıkları 547 paylaşımın %38,94’ü sağlık önerilerini, %26,33’ü hastanelerin sundukları sağlık hizmetlerini, %14,07’si önemli gün mesajlarını, %6,22 ‘si hastanelerin kendi içinde yapmış oldukları düzenlemeleri, %2,38’i kültürel etkinlikleri, %4,02’si yapılan sağlık eğitimlerini ve %8,04’ü diğer çeşitli paylaşımları kapsamaktadır.

Paylaşımların verdiği mesajlara ilişkin bazı içeriklere örnekler aşağıda yer verilmiştir.

- Sağlıklı Ramazan Menüleri (Sağlık önerileri)
- Çocuklarda Kronik Sağlık Sorunlarının Takibi (Sağlık önerileri)
- Online Hekim Görüşmesi Uygulamaları ve Evde Sağlık (Sunulan sağlık hizmetleri)
- Online Diyet ve Online Terapi uygulamaları (Sunulan sağlık hizmetleri)
- Hekim Söyleşileri (Sağlık eğitimleri)
- Gebelik Okulu (Sağlık eğitimleri)
- Tıp Bayramı, Hemşireler Haftası, Dünya Kanser Günü (Önemli gün mesajları)
- Ziyaretçi saatlerinde değişiklikler Hastane içi düzenleme)
- Hastanede alınan tedbirler ve sağlık hizmetlerinin devamlılığı (Hastane içi düzenleme)
- Mumyalanmış çiçek atölyesi (Kültürel etkinlikler)
- Taziye mesajları, iyileşen hasta haberleri, yenidoğan haberleri (Çeşitli paylaşımlar)

Tablo 2. Covid-19 Dışı Paylaşımların İçerdiği Mesaja Göre Dağılımları

Kategori	Paylaşım Sayısı	Yüzde (%)
Sağlık Önerileri	213	38,94
Sunulan Sağlık Hizmetleri	144	26,33
Önemli Gün Mesajları	77	14,07
Hastane İçi Düzenleme	34	6,22
Kültürel Etkinlikler	13	2,38
Sağlık Eğitimleri	22	4,02
Çeşitli Paylaşımlar	44	8,04

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, 1 Ocak 2020 ve 15 Mayıs 2020 tarihleri arasında Türkiye’de Covid-19 pandemi döneminde dijital hastanelerin Instagram hesaplarında yer alan paylaşımların incelenmesi amaçlanmıştır. Paylaşımlar, ana konusu, içerdiği mesaj, incelenen tarihlerdeki paylaşım durumlarına göre analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda öne çıkan bulgular ve bunlara yönelik öneriler şu şekilde özetlenebilir:

Yapılan içerik analizi sonucunda Instagram paylaşımlarının Ocak, Şubat, Mart, Nisan ve Mayıs aylarındaki paylaşımları incelenmiştir. Bu aylarda Koronavirüs ile ilgili paylaşımların diğer paylaşımlara göre daha az yapıldığı görülmüştür. Koronavirüs paylaşımları incelendiğinde, Türkiye’de 11 Mart’ta görülen ilk Covid-19 vakasından önce hastanelerin bu hastalığın ne olduğunu, ilk olarak nerede görüldüğünü, belirtilerinin ne olduğunu, korunma yollarını ve alınabilecek tedbirleri paylaştıkları görülmektedir. Ocak ve Şubat ayında diğer aylara göre daha az oranlarda Koronavirüs ile ilgili paylaşımlar yapılmıştır. Bu aylarda daha çok, sağlık bilgilendirmeleri, hastaneyi tanıtıcı bilgilendirmeler, önemli gün mesajları verilmiştir. Vakaların Türkiye’de artmasıyla beraber hastaneler de paylaşımlarını bu yönde arttırmışlardır. Bu kapsamda en çok paylaşım Nisan ayında olmuştur. Koronavirüs paylaşımları içerisinde en çok üzerinde durulan konu, hastalığa karşı alınabilecek önlemler hakkında olmuştur.

Koronavirüs paylaşımlarının içerdikleri mesajlar dört farklı kategoriye ayrılmıştır. Bu kategoriler arasında en çok paylaşım Koronavirüs önlemleri kapsamında yapılmıştır. Bunu, hastalık ile ilgili bilgilendirmeler, sağlık önerileri ve tedavi yöntemleri izlemiştir. Önlemler kapsamında, tıbbi maskenin doğru bir şekilde kullanımı, doğru el yıkamanın nasıl olduğu, dışarıda alınabilecek önlemlerin neler olduğu, bağışıklık sisteminin nasıl güçlendirileceği hakkında paylaşımlar yapılmıştır. Türkiye’de yaşanan Pandeminin ve karantinanın ne olduğu hakkında bilgiler verilmiş ve bu sürecin psikolojik etkileri, çocuklar üzerindeki etkileri üzerinde durulmuştur. Hastalık ve dünyada yaşanan salgın süreci ile ilgili yapılan bu paylaşımlar, hastalık ile ilgili farkındalığı arttırmıştır. İnsanların yoğun bir şekilde kullandıkları sosyal medya üzerinden, her gün yapılan paylaşımlar aracılığıyla hastalığa dair bilinçlenme sağlanmıştır.

Koronavirüs ile ilgili Türkiye’de ilaç ve aşı çalışmaları hala devam etmektedir. Hastaneler tedavi yöntemleri hakkında çok az bir oranda paylaşım yapmışlardır. Paylaşımların büyük bir çoğunluğu hastalık hakkında alınabilecek önlemler ve hastanelerin kendi bünyelerinde aldıkları

tedbirler hakkında olmuştur. Etkin bir tedavi yönteminin bulunmamasından dolayı hastaneler sağlık hizmetlerinin nasıl sunulabileceği doğrultusunda girişimlerde bulunmuşlardır. Bu kapsamda Online hekim görüşmeleri, Videoklinik uygulaması, Online Psikoterapi, Online Diyetisyen, Evde Sağlık Hizmetleri, Evde Takip Programları, iyileşen hasta haberleri konularında hem sağlık hizmetlerini tanıtıcı hem de sağlık ihtiyacının ertelenemez olması üzerine paylaşımlar yapmışlardır.

Paylaşımların beğeni sayıları incelendiğinde, önemli gün mesajlarında, taziye haberlerinde, Koronavirüs hakkında bilgilendirici paylaşımlarda beğeni sayılarının, hastanenin kendini tanıtıcı ve sunulan sağlık hizmetlerinin tanıtımının yapıldığı paylaşımlara göre daha fazla olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak Koronavirüs paylaşımlarında korunma yolları ve alınabilecek önlem bilgilerinin daha yoğunlukta paylaşıldığı görülmüştür. Türkiye’de ilk vaka görülmeden önce Koronavirüs hakkında bilgilendirmelerin, belirtilerinin ne olduğu, korunma yolları konusunda yeterli paylaşım olmadığı görülmüştür. Türkiye’de vakaların artmasıyla birlikte paylaşımların da bu yönde arttığı görülmüştür fakat Covid-19’un Türkiye’de ve dünyadaki son durumunun ne olduğu hakkında, vaka bilgileri konusunda, yapılan çalışmalar konusunda yeterli bilgi verilmemiştir. Tanı ve teşhis işlemlerinin nasıl yapıldığı hakkında da bilgilendirmelerde bulunulmamıştır. Hastaneler en çok paylaşımlarını Koronavirüsle doğrudan ilgili olmayan, hastanelerinin sağlık hizmetlerinin neler olduğu, bu sürecin uzaktan nasıl işleyebileceği ve hastanenin almış olduğu tedbirler kapsamında güvenilir oldukları konularında yapmışlardır.

Paylaşımların beğeni ve izlenme sayıları incelendiğinde, hastanenin verdiği hizmetler doğrultusunda kendini tanıtıcı içeriklerinin daha az sayıda beğenildiği görülmüştür. Hastalık konusunda motive edici, sağlık çalışanlarına destek içeren, hastalıktan nasıl korunabileceğine dair içerikler daha fazla beğenilmiştir. Örneğin, bağışıklık sistemini koruma yolları için tüketilebilecek besinlerin ne olduğu hakkında yapılan bilgilendirmeler, takipçiler tarafından önemsenmiştir. Günümüzde insanların bilgiye erişimi kolaylaşmıştır. Bilgiye ulaşmada önemli bir araç haline gelen sosyal medya, yaşanan bu kriz döneminde etkin olarak kullanılmıştır. İnsanların bu dönemde en güvendikleri hesaplar, salgınla birebir mücadele içinde olan hastane sosyal medya hesaplarıdır. Hastaneler, sağlığın ertelenemez oluşu özelliğini hatırlatarak, insanların online ve direkt hastaneden hizmet almalarına dair hatırlatmalarda bulunmuşlardır. Yine önemli bir sorumluluğu yerine getirerek, “evde kal” uyarılarına dikkat çekmişlerdir.

Bu değerlendirmelere dayalı olarak;

- Etkin bir şekilde kullanılan sosyal medya sayesinde, hasta yükünün azaltılması ve bulaşma riskinin kontrol altında olması için aciliyetine göre hangi durumlarda hastaneye başvurmak gerektiği hakkında paylaşımlar yapılmalıdır.
- Bu hizmetleri kullananların memnuniyetleri, bilgi güvenliğinin ve kişisel verilerin nasıl korunduğu hakkında geri dönüşler yapılmalıdır.
- Vakaların birebir ilgilenildiği yer olan hastanelerde, sağlık çalışanlarının yaşadıkları zorluklar, hastaların sağlık durumlarının ciddiyeti, salgının sağlık sistemine olumsuz etkileri hakkında caydırıcı içerikler paylaşarak, sürecin daha iyi anlaşılması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ak, B. (2010). “Tıp bilişiminde mobilite uygulamaları”, XII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri, 1-7 Şubat, Muğla.
- Alan, A.K., Kabadayı, E.T. ve Erişke, T. (2018). “İletişimin yeni yüzü: Dijital Pazarlama ve Sosyal Medya Pazarlaması.” Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 17(66): 493-504
- Baltacı, A. (2019). “Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?” Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED), 5(2): 368-388
- Çetin, M. ve Toprak, Y.E. (2016). “Kriz İletişimi ve Sosyal Medya: Emisyon Krizinde Volkswagen’in Facebook Kullanımı.” Selçuk İletişim, 9(3): 54-68

- Darı, A.B. (2017). "Sosyal Medya ve Sağlık." 21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(18): 759-786
- Demirci, Ş. ve Uğurluoğlu, Ö. (2020). "Dijital Pazarlama Kanalları: Özel Sağlık Kuruluşlarına Yönelik Bir İnceleme." Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute, 39: 339-351
- Deniz, P.Ö. ve Evcı Kiraz, E.D. (2020). "COVID-19 Pandemi Sürecinde Şehir Sağlığı Çalışmaları." JBioTechnol and Strategic Health Research, 2020;1(Özel Sayı): 147-151
- Eröz, S. ve Doğdubay M. (2012). "Turistik Ürün Tercihinde Sosyal Medyanın Rolü ve Etik İlişkisi." Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 27(1), 133-157
- Eskici, G. (2020). "COVID-19 Pandemisi: Karantina İçin Beslenme Önerileri." Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi, Ocak 2020; 25(Ek Sayı 1): 124 - 129
- Gümüşgöl, O. ve Aydoğan, R. (2020). "Yeni Tip Koronavirüs-Covid 19 Kaynaklı Evde Geçirilen Boş Zaman." Spor Eğitim Dergisi, 4(1): 107-114
- İlgün, G. ve Uğurluoğlu, Ö. (2016). "Sağlık Sektöründe Sosyal Medyanın Kullanımı, Yararları ve Riskleri." "İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 18(3): 24-48
- Kara, T. (2020). "Sosyal Medyada Kriz İletişimi: Futbol Taraftarlığı Perspektifi." İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi, 12(1): 71-82
- Karaağaç, M. (2019). *Dijital Hastane Sistemlerinin Hemşirelerin Zihinsel İş Yükü ve Tıbbi Hataya Eğilimlerine Etkisi*. Gaziantep Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- Limon, S. (2019). "Hastanelerdeki Tıbbi Dokümanların Geleneksel Ortamdan Elektronik Ortama Dönüşümü." SOSGÜZ, 1(1): 30-39
- Macit, A. ve Macit, D. (2020). "Türk Sivil Havacılık Sektöründe Covid-19 Pandemisinin Yönetimi." ASEAD, 7(4): 100-116
- Perry, DC., Taylor, M. ve Doerfel M. (2003). "Internet-based Communication İncrisis Management." Management Communication Quarterly, 17(2): 206-232
- Sıgır, Ü. (2018). *Nitel araştırma yöntemleri*. İstanbul: Beta Basım.
- Şener, E. ve Samur, M. (2013). "Sağlığı Geliştirici Bir Unsur Olarak Sosyal Medya: Facebook'ta Sağlık." Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 2(4): 508-523
- T.C. Sağlık Bakanlığı, (2020), "Covid-19 Rehberi", https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/depo/rehberler/covid-19-rehberi/COVID-19_REHBERI_GENEL_BILGILER_EPIDEMIOLOJI_VE_TANI.pdf (Erişim Tarihi: 25.05.2020)
- Uçar, T. (2020). "Hastane Tercihinde Sosyal Medyanın Etkisine Yönelik Bir Araştırma." *Journal of Healthcare Management and Leadership*, (1): 28-42
- Yenice, A., Pirtini, S. ve Ataman, G. (2018). "Sosyal Medyada Kriz Yönetimi ve Kurum İtibarı ile İlişkisi Üzerine Bir Model Uygulaması." Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(3): 1-20
- WHO, (2020), "Novel Coronavirus (2019-nCoV) Situation Report – 22", https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200211-sitrep-22-ncov.pdf?sfvrsn=fb6d49b1_2, (Erişim Tarihi: 25.05.2020).

NUSAYRİLİĞE VE NUSAYRİ İDEOLOJİSİNE GENEL BİR BAKIŞ* (SURIYE ÖRNEĞİ)

Zühal TAŞPINAR**

Mehmet BİÇİCİ***

Geliş/Received: 26.11.2020

Kabul/Accepted: 14.01.2021

Öz

Ortadoğu etnik, kültürel, dini çeşitliliği çok olan bir yapıya sahiptir. Bu yapının unsurlarından biride kendine özgü kapalı bir grup olan Nusayrilidir. Suriye Devlet yönetimindeki Esad ailesi ve Suriye’de gerçekleşen iç savaş nedeniyle gerek medyada gerekse akademik makalelerde Nusayri ismi sık sık zikredilmektedir. Peki, kimdir Nusayriler? Suriye devlet yapılanmasında ilerlemelerinin inançlarıyla bağlantısı var mıdır? Nusayrilik inancı tarihsel süreç içerisinde bir ideolojiye dönüşmüş müdür ya da çıkışı itibariyle zaten ideolojik bir yapıda mıdır? Şüphesiz ki bu sorulara cevap verebilmek için gerek dinsel, gerekse kültürel olarak Nusayrilerin tarihi ve antropolojik gelişimini incelememiz gerekmektedir. Bu çalışmada sırasıyla önce Nusayriliğin ilk oluşumunu, inanç sistemlerini, kültürlerini, yerleşim yerlerinin dağılımını ve tarih içinde nasıl değişim gösterdiklerini anlamaya çalıştık. Kapalı bir toplum olan Nusayrilerin siyasi anlamda ilerlemelerinin dini inançlarıyla olan bağlantısını, inançlarının siyasi bir ideolojiye dönüşüp dönüşmediğini ve ideolojik karakterde olan bir inancın kendini nasıl yansıttığı konularını değerlendirdik.

Anahtar Kelimeler: Nusayrilik, İdeoloji, İnanç, Suriye

AN OVERVIEW OF NUSAYRİ AND NUSAYRİ IDEOLOGY (SYRIAN CASE)

Abstract

The Middle East has a structure with a wide ethnic, cultural, religious variety. One of the elements of this structure is the Nusayris, a unique closed group. Nusayri name is often mentioned both in the media and in academic articles due to Assad family in Syrian state administration and the civil war in Syria. So, who are these Nusayris? Is their advancement in the Syrian state structure is linked to their beliefs? Has Nusayri belief turned into an ideology in the historical process, or was it already an ideological structure in its emergence? There is no doubt that to answer these questions it is required to examine the history and anthropological development of Nusayris both religiously and culturally. In this study, we have tried to understand respectively the formation of Nusayris, belief systems, culture, the distribution of their settlements and how they have changed in history. We have evaluated the relation between the political progress of the closed society of Nusayris with their belief, whether their belief has turned into a political ideology and how a belief with an ideological character reflects itself.

Keywords: Nusayries, İdeology, Religion, Syria

* Bu çalışma, Social Sciences Studies Journal’da 28.04.2019 tarihinde yayınlamış olan “An Overview Of Nusayri and Nusayri Ideology (Syrian Case)” adlı makalenin Türkçe tercümesidir. Bu makale aynı zamanda Taşpınar, Z, "ORTADOĞU’DA NUSAYRİ İDEOLOJİSİ SURIYE ÖRNEĞİ" Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

** Gaziantep Üniversitesi SBE, Güvenlik Stratejileri ve Yönetimi ABD.(YL), Orcid: 0000-0002-7249-4236 zhltpnr@gmail.com,

*** Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi SBE, Güvenlik Stratejileri ve Yönetimi ABD, Orcid: 0000-0002-2011-1088 bicici@gantep.edu.tr,

GİRİŞ

Ortaya çıktıkları ilk dönemlerde Nemiri, Nusayri, Ensari olarak isimlendirilen Nusayriler, 1920’li yıllardan itibaren Arap Alevileri olarak isimlendirilmişlerdir. Türkiye’de ise halk arasında ‘‘Fellah’’ (çifçi), etnik kökenlerini vurgulamak için ise ‘‘Arap uşağı’’ olarak adlandırılmışlardır (Üzüm.2000:s.173,174). Nusayriler fırkası oldukları Şia mezhebi de dâhil diğer mezheplerce kabul göremeyen İslami yorumlarından ve inançlarından dolayı, Şia mezhebinin batını bir fırkası olarak zikredilmektedirler. Kendilerine özgü kapalı bir grup olan Nusayriler ibadetlerinde gizliliği esas alırlar. Nusayriler mezhep içi ilişkilerinde tevil mezhep dışı insanlarla ilişkilerinde ise takiyye esasına göre hareket ederler. Kutsal metinlerin veya inançsal uygulamaların bazı sembol veya işaretlerle yorumlanmasına ‘‘Tevil’’, insanların güvende hissetmediği durumlarda kendilerini korumak amacıyla mezhep veya inançlarını saklamalarına ‘‘Takiyye’’ denilmektedir (Türk,2013:s.31,85). Nusayriler, farklı birçok devlet yönetimlerinin altında bu şekilde varlıklarını korumayı başarmışlardır. Bu esaslara göre hareket eden Nusayriler hakkında farklı birçok bilimsel çalışma yapılsa da Nusayri toplumu hakkında hala birçok konu gizemini korumaktadır.

Bu çalışmada öncelikle Nusayriliğin kökeni olan Şia mezhebinin ortaya çıkışına ve İslamiyet’i mezhepleşmeye götüren olaylara kısaca değinip, Şia mezhebinin kendi içinde fırkalara ayrılmasından ve bu fırkaların bazılarından bahsedeceğiz. Nusayrilerin etnik yapıları ve Nusayri isminin kökeni ile bu iki kavram üzerindeki iddiaları ele alıp, Nusayrilerin ortaya çıkışlarından bu zamana kadar geçen süreçte, gerek inançsal, gerek siyasi, gerek sosyolojik ve kültürel değişimlerini ve bu değişimlerin sebeplerini inceleyeceğiz. Nusayriliğin ortaya çıkışından Suriye Devleti’nin kuruluş dönemine kadar geçen süreç içerisinde hangi devletlerin yönetimleri altında yaşadıklarına kısaca göz atacağız. Nusayriliğin inanç esaslarından ve Nusayriliğin batını bir mezhep olarak nitelendirilmesine neden olan Ali İnanıcı (hulul) ve tenasuh (ruh göçü) hakkında bir takım bilgiler vereceğiz. Ayrıca bu çalışmada Suriye Devleti’nin oluşumunda ve politik tarihinde Nusayrilerin etkisini inceledik. Baas Partisinin oluşumundan ve Nusayrilerin bu parti içerisindeki etkinliklerinden kısaca bahsettik. Sonuç olarak ise ideoloji ve din kavramlarını tanımlamaya çalışıp bu çalışmanın içeriğindeki bilgiler doğrultusunda Nusayrilik mezhebinin ideolojik olarak politik yanlarının olup olmadığı konusunda tespitlerimizi aktardık.

Çalışma Yöntemi

Bu çalışmada Nusayrilik hakkında yayınlanmış tezler, makaleler, yerli ve yabancı kitaplar, dergiler ve köşe yazılarından faydalanılmıştır. Alan araştırması yöntemiyle Nusayri mezhebine mensup isminin açıklanmasını istemeyen kişilerle bire bir görüşmeler yapılmış. Bu kişilerden edinilen bilgilerle, Nusayrilik hakkında yazılmış eserlerden edindiğimiz bilgiler karşılaştırma methodu kullanılarak değerlendirilip bu çalışmada yer verilmiştir.

Nusayrilik Ve Nusayri Tarihi

İslam Dininin Mezheplere Ayrılması

İslam dini 7 yy’da Haşimoğulları kabilesine mensup olan Hz. Muhammed’e (570-632) vahiy yoluyla gönderilmiş bir dindir. İslam dini çok kısa bir süre içerisinde geniş bir coğrafyaya yayılmış ve bir bütün olarak bu dine inanan insanları bir çatı altında toplamıştır. Fakat İslam peygamberi Hz. Muhammed’in ölümünün ardından dini ve siyasi yetkilerin kimin elinde bulundurulacağı konusunda uzlaşmazlıklar yaşanmıştır. İktidar çatışmalarına dönen bu siyasal olaylar genel olarak birbirlerine akraba olan Haşimoğulları ve Ümeyyeoğulları’nın ekseninde gelişmiştir. Böylelikle kelime anlamıyla gidilen yol manasına gelen mezhepler ortaya çıkmıştır. İslam dini Sünni, Şia ve Haricilik olmak üzere üç temel ana mezhebe ayrılmıştır. Sakife ve Kerbela Olaylarının bu mezheplerin ortaya çıkmasına neden olduğu İslam âlimleri tarafından söylenmektedir (Topaloğlu,

2001:s,2-10). Tarihsel süreç içerisinde ise bu temel mezheplerin bünyesinden bir birinden farklı isimler altında birçok fırka oluşmuştur. Dönemin siyasal kargaşaları, İslamiyet'in geniş bir alana yayılması için yapılan fetih hareketleri, fethedilen yerlerdeki toplumların Müslümanlaştırılması ve bu toplumların İslam'ı kendi kültürleriyle harmanlayıp, kendi toplumlarına özgü siyasal görüşler oluşturmaları, oluşturdıkları bu görüşlerle İslam'ı yorumlamaları ayrıca İslam içerisinde gerçekleşen iktidar mücadelelerini bu mezheplerin farklı fırkalara ayrılmasının nedenleri arasında sayabiliriz. Sünni mezhebinin bünyesinden, dört fıkıh mezhebi olarak da adlandırılan Hanefi, Hambeli, Şafii, Maliki fırkaları doğmuştur. Haricilik mezhebinden doğup günümüze kadar gelen en bilinen fırka İbad'iyye dir. Şia mezhebinin bünyesinden doğan fırkaların başında Caferilik gelir. Caferilik "Onikiler" olarak adlandırılır ve ismini İmam Cafer-i Sadık'tan alır. İkinci olarak "Beşler" olarak adlandırılan Zeydilik gelmektedir. Zeydiler imam Ali Zeyn el-Ab'ı-Din'in oğlu beşinci imam Muhammed el Bakır'ın yerine kardeşi Zeyd bin Ali'nin imamlığını destekleyen ve ismini ondan almış olan fırkadır. Şia ana mezhebinden doğmuş olan bir diğer fırka ise İsmailiktir "Yediler" olarak adlandırılırlar. İmam Cafer-i Sadık'ın büyük oğlu İsmail bin Cafer el-Mubarek'in yedinci imam olduğunu savunan fırkadır ve bu fırkanın da içinde bulunduğu Gulat-ı Şia fırkaları Şia mezhebinin bünyesinden doğmuş olan fırkalarlardır. Gulat aşırıya kaçan, haddi aşan anlamında kullanılan bir kelimedir. Gulat-ı şia fırkalarının temel özelliklerinin başında hulul (cisimleştirme) inancı gelir. Tenasuh (ruh göçü) ve ibaha da Gulat-ı Şia fırkalarının özelliklerindedir (Çağatay vd Çubukçu,1985:s,65-68).

Nusayri İsminin Kökeni

Nusayriliğin ortaya çıktığı dönemi, buldukları bölgeyi ve inanç temellerinin nereye ya da kime dayandığı hakkında fikir elde edebilmek için öncelikle Nusayri ismi kökeninin nereden geldiği üzerinde durmamız gerekmektedir. Nusayri isminin ortaya çıkışı hakkında bir birinden farklı birçok söylem bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri Nasrani yani Hristiyan kelimesinden türediği, Irak kufede bulunan Nasuraya adlı bir köyün isminden geldiği, Nusayr adında hayali bir Şia şehidinden geldiği iddialar arasındadır (Uluçay,2003:s,4). Melikof, zaten Nusayri isminin geleneksel bir isim olduğunu ve kullanılmakta iken Nusayrilere Anadolu Alevilerinden esinlenerek Alevi (Alaouite) olarak tanımlandığını ifade eder (Melikof,1994: s.26-34). et-Tavil ise Nusayri isminin küçük yardım anlamına gelen Nusayra isminden geldiğini öne sürer. Hz Ömer Suriye'yi fethetmeleri için bir ordu yollar ve bu ordu savaşta zora düşer bunun üzerine yardım talep eder. Ensar'dan 450 kişilik bir ordu yardıma gelir. Yardıma gelen bu küçük orduya Nusayra küçük yardım denilir. Dönemin savaş kurallarına göre fethedilen topraklar fetheden orduya verilmektedir. Nusayra grubunun aldığı topraklara Nusayra adı verilmiştir (et-Tavil,2000:s.81). Hasan Reşit Tankut ise Nusayri isminin semavi dinlerden çok daha eskilerde var olan bir dinin ve o dine inanan insanların ismi olduğunu ve Nusayri inancının o zamanki orijinalitesini tamamen muhafaza edemediğini iddia eder (Tankut,1938:s.25). Bu iddialardan en kuvvetlisi ise mezhebin kurucusu olan Muhammed b. Nusayr en-Nemiri'nin isminden geldiğidir.

Nusayri Etnik Kökeni

Etnik yapı, toplumda aynı kökeni asri unsur olarak sayıp bu unsurlara göre kültür, düşünce ve yaşam biçimi geliştirmiş ortak kökenli toplumların kimliklerini belirleyen bir kavramdır. Aynı zamanda toplumu niteleyip, sosyal ve fiziksel özelliklerini anlamamızı sağlar. Toplumu bir araya getiren temel unsurlardan biridir etnik yapı. Peki, Nusayri toplumunu niteleyen etnik kimlik nedir? Nusayrilik Irak'ta Arap demografisinin yoğun olduğu Küfe şehrinde ortaya çıkmıştır. Tarihsel süreç içerisinde değişen dengeler sebebiyle ilk kez ortaya çıktığı bölgeden farklı bölgelere Nusayrilik mezhebine bağlı olan gruplar göç vermiştir. Bu göçler Nusayri dağları bölgesinde yoğunlaşmalarına neden olmuştur. Bu bölgeye yerleşmiş olan Arap Nusayriler yerleştikleri bölgenin etrafındaki diğer

farklı etnik grupları da etkisi altına almışlardır. et-Tavil bu durumun Arapların aşırı bir benlik duygusu ve Arap asabiyetine sahip olmalarından kaynaklandığını, kendi dillerine ve kavimsel geleneklerine bağlı oldukları için birçok milleti kendilerine benzeterek Arap camiasına kattıklarını söyler. Suriye ve Nusayri dağları bölgesine Arap Nusayriler dışında yerleşen, iskân edilen ve nüfus olarak da kalabalık olan diğer bir etnik grup ise Türklerdir. Nusayriler yerleştikleri bu bölgede Türklerle etkileşim haline girip bahsi geçen Arap asabiyeti nedeniyle o etnik grupları kendi bünyelerinde eritip Araplaştırmış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca et-Tavil Nusayrilerin atalarının Gassanoğulları, Tenuhiler, Fenikeliler, Kahtunoğulları, Mehârizeler, Mudariler, Adnamilerden Rabiaoğulları, Çerkezler ve Türklerin bir bölümünün olduğu iddiası bu söylemi doğrular niteliktedir. Burada göz önünde bulundurmamız gereken bir diğer önemli husus ise Nusayriliğin ilk olarak yayılmacı karaktere sahip bir tarikat olarak ortaya çıkmasıdır. Ortaya çıkışından kapalı bir toplum haline gelinceye kadar geçen süreç içerisinde farklı din ve etnik yapıya mensup olan kişiler ya da gruplar önce İslam Dinine ve Şia mezhebine davet edilir sonra ise içlerinden uygun görülenler tarikata alınırlardı (et-Tavil,2000:s,274).

Antropolojinin temel amaçlarından biride etnik grupların din, inanç, dil ve coğrafik etkilerle yaşadıkları değişiklikleri tanımlamaktır. Bu sebeptendir ki Nusayriler ve Türkmenlerin tarihsel süreç içerisinde ne kadar birbirlerini etkiledikleri birçok Antropolog tarafından fiziksel ve kültürel olarak araştırılmış ve Nusayrilerin etnik kökeni anlaşılmaya çalışılmıştır. Alman Antropolog Felix Von Luschan "*Völker, Rassen, Sprachen*" adlı eserinde Nusayriler hakkında belirttiği üzere iki etnik grup üzerinde benzerlikler bulup Nusayrilerin Türk olma ihtimali üzerinde durmuştur. "...onların (Nusayrileri kastediyor) ciddi ve sakin tavırları, somatolojik vasıfları baştanbaşa ve tamamen Lycia (Likya Hinterlandı) Tahtacıları'nı andırır. (Tahtacılar Türkmen Alevileridir). Her iki taraf için Sünniler Alevi adını verirler. Ben bunların kafa endisi'ni aldım vasatileri 85 dir (Luschan, s.204-aktaran-Tankut,1938:s.11)." Türkoloji Profesörü Hasan Reşit Tankut'un Nusayrilik ve Nusayriler hakkında isimli eserinde Nusayrilerin etnik kökenlerinin Türklere dayandığını iddia etmektedir. Tankut, 85 kafa endisini ideal Türkmen kafa vasatisi olarak tanımlar. Arapların kafa endistlerinin 72-75 arasında olduğunu bu sebeple de özellikle Anadolu'da yaşayan Nusayrilere antropolojik olarak Arap denilemeyeceğini belirtir. Tankut'a göre Nusayriler kapalı bir grup olduklarından dolayı başkalarıyla evlenmezler bu yüzden kafa vasatilerinin 85'ten aşağı düşmemiştir ve etnik yapılarını korumuşlardır (bknz. Tablo.1).

Elisef	Umumiyetle Türk	84.40
Von Luschan	Batı Türkü	81
Von Luschan	Tahtacı-Alevi	86
Von Luschan	Nusayri	86
Chantre	Anadolu Kızılbaş	86.11
Chantre	Kapadokya Türkü	84.53
Hauschild ve Wagen Seil	Anadolu Türkü	84.19
Pittart	Anadolu Türkü	84.78
Şevket Aziz Kansu	Anadolu Türkü	85.01
Şevket Aziz Kansu	Anadolu Türkü	84.19

Tablo 1: Kafa Endistleri (Tankut,1938:s.11-12)

Hasan Reşit Tankut kendi araştırmalarına ve gösterdiği kaynaklara dayanarak Nusayrilerin etnik kökenlerinin Türklere dayandığını savunur. Bu görüşe karşın Nusayrilerin etnik kökeninin Araplara dayandığını savunan diğer araştırmalara da göz atmakta fayda görüyoruz. Andrew'e göre Nusayriler dillerini Suriye'deki Gebel ve Ansari'ye bağlı Süryani/Lübnan Arapça lehçesinden almışlardır. Aringberg-Laana'ta'na ise Türkiye'de yaşayan Nusayrileri de kapsayan Suriye Alevilerinin kökeni türdeş bir Arap aşiretine dayanmaktadır der. Etnik kimliğin belirlenmesinde anadilin öneminin büyük olduğunu söyler. Bu yüzden Alevi gruplarının etnik kimliklerinin belirlenmesinde dil faktörünün esas alınmasının gerekli olduğunu belirtir (Andrew, Arinberg-Laana'ta; aktaran, Türk, 2013: s, 35-36). Sertel ise Nusayriliğin hem etnik hemde dini bir kimlik olduğunu söyler ve Dini ve etnik yönünü birlikte düşünmek gerekliliğini belirtir (Sertel,2005:s.11).

Etnik kökende belirleyici unsurlardan birisi dil kavramıdır. Değişen coğrafya ve değişen inançsal yapılar etnik yapıyı değiştirebilir. Bu durumda en belirgin değişim dil değişimidir. Değişen inanç yapısı kitlenin düşünce şeklini dahi değiştirebilir. Bu konuda söylememiz gerekir ki Nusayrilik bir inanç sistemidir bu inanç sistemine ilk oluşumu sırasında mensup olacakların salt Araplardan meydana geleceği gibi bir şartın da söz konusu olmadığını söylememiz doğru olacaktır. Ancak zaman içerisinde sır inancının gizliliğini korumak amacıyla Nusayri inancına girecek olan kişilerin, Nusayri bir aileden gelmesi şartı oluşmuştur. Ayrıca Nusayrilik inancına geçmiş olan diğer etnik yapıların da bu kapalı inanç topluluğunun bir parçası haline gelerek, evliliklerle bu yoğun topluluk içinde kaynayıp yok olmaları, kendi anadillerini ve kültürlerini kaybetmeleri ile Araplaşmış olabilecekleri belirttiğimiz kaynaklarda da açıkça zikredilmektedir. Bu koşullar altında bugünkü Nusayrilerin kendilerini adlandırış şekillerini temel almalıyız. Her ne kadar bu Nusayri topluluklar içerisinde kendini Türkmen ya da eti-Türk olarak tanımlayanlar olsa da dil esasına ve Nusayrilerin kendi kimlikleri hakkındaki genel kabullerini baz alıp Nusayrileri Arap Alevileri olarak kabul etmek durumundayız.

Nusayrilik Tarihi ve İlk Oluşumu

Nusayrılık 9. yüzyılda bir Arap kenti olan Küfe'de, Ebu Şuayip Muhammed b. Nusayr el-Abdi el-Bekri el-Numeyri tarafından kurulmuştur. Muhammed b. Nusayr, Basra'nın önde gelen isimlerinden birisiydi. On iki İmamcı Şia lığın imamlarından Ali b. Muhammed el-Hadi ve Hasan b. Ali el-Askeri'nin yakın çevresinden olan Muhammed b. Nusayr kendisini 11. İmam Hasan b. Ali el-Askeri'nin Bab-ı (kapısı) olarak ilan etti. Daha sonra ise kendine özgü batını öğretilerini yaymaya ve öğrenciler yetiştirmeye başladı. Muhammed b. Nusayr'a tabi olanlara Nusayri denildi. Muhammed bin Nusayr ile diğer Caferilerin birbirlerinden ayrılmasının nedeni de buydu çünkü Caferilik itikatında olmayan batını bir inancın savunuculuğunu yapıyordu ve kendisini Hasan b. Ali el-Askeri'nin babı olarak ilan etmişti bu sebeple Muhammed b. Nusayr ve onun yolunda ilerleyen Nusayriler, Caferiler tarafından gulat, kâfir, aşırı, batını olarak adlandırıldılar. Muhammed b. Nusayr diğer mezhepler tarafından dışlanmış olsada etrafında kendine inanan ve onun arkasından gelen küçük bir topluluk oluşturmayı başardı (Keser,2014:s.14-15). Muhammed b.Nusayr'ın ölümünden sonra yerine önce Muhammed b.Cündep onun ardından da Muhammed el-Cennan el-Cünbülani geçmiştir. el-Cünbülani döneminde Cünbülani isimli bir tarikat kuruldu. el-Cünbülani tarikatın öğretilerini yaymaya ve öğrenciler yetiştirmeye devam etti. Cünbülani öğretilerini yaymak için gittiği Mısır'da Hamdan el-Hasibi ile tanıştı. el-Cünbülani ile tanışan el-Hasibi cünbülani tarikatına girdi. el-Cünbülani'nin arkasından giderek Cünbülaya yerleşen el-Hasibi, burada Cünbülani den ilim dersleri aldı. el-Cünbülani'nin ölümünden sonra ise tarikatın başına Hamdan el-Hasibi geçmiştir. el-Hasibi Nusayri mezhebinin ikinci kurucusu olarak kabul edilmektedir. Çünkü bu mezhep el-Hasibi döneminde tanınmış ve yayılmıştır. Tarikatın başına geçen el-Hasibi önce Bağdat'a sonrasında Halep'e yerleşerek orada öğretilerine devam etti. Bu dönemde Halep, Hamdaniler'in Halep kolunun kurucusu Seyfüddeve'nin yönetimi altındaydı. el-Hasibi'nin Büveyyoğulları, Hamdanoğulları ve Fatımilerden hükümdar ve emir olan bir çok öğrencisi vardı. Halep'te yazdığı *el Hidayetül Kübra* (En Büyük Hidayet) adlı eseri yazıp Seyfüddeveye ithaf etti. Anlaşılacağı üzere himayesinde yaşadıkları Hamdaniler, Nusayrilerin en büyük destekçisiydiler. Büveyloğulları'nın himayesindeyken ise *Rastbaş* adlı eseri yazıp Adudüdevleye ithaf etmiştir. el-Hasibi ve tarikatın müritleri her dinden ve her etnik yapıdan insanları önce İslam'a davet ediyorlar sonra ise içlerinden uygun gördüklerini tarikata alıyorlardı. Yaşadığı dönemin en önemli şahsiyetlerinden biri olan el-Hasibi'nin ölümünden sonra ise Seyyid Muhammed b. Ali Cilli'nin yönettiği Halep ve Seyyid el-Cisri'nin yönettiği Basra merkezi olmak üzere Nusayriler iki ayrı merkezden yönetilmeye başlandı. Seyid el-Cillinin ölümünden sonra Halep merkezi Lazkiye'ye taşındı ve tarikatın başına Ebu Said el-Meymün Sürür b. Kasım et-Tarabani geçti. Bu dönemde Lazkiye'yi çevreleyen dağlık alanlar Nusayri alanlarına dönüştü ve o tarihten sonra Nusayri dağları olarak adlandırılmaya başlandı. Bağdat'taki Nusayri varlığı ise 1258 yılında Moğol istilası ile son buldu (Keser,2014:s.19-20; et-Tavil,2000:s.153-212).

et-Tarabani Nusayri tarikatının son genel şeyhiydi ondan sonra tarikatın genel başkanlığına hiç kimse geçmedi. Her şeyh kendi bölgesinde şeyliğini yapıyor Nusayri gruplar kendi bölgelerindeki şeyhlerin başkanlığında birbirlerinden izole şekilde farklı yönetimler altında yaşamlarını sürdürüyorlardı (Uluçay,2003:s.7). Aynı dönemde Kürtler ve İsmaililer müttefik olup parçalanmış ve birbirinden izole şekilde yaşayan Nusayrilere saldırıyorlardı. Bu sebeple Banyas ve Lazkiye'de yaşayan Nusayriler, Irak'ın Sincar bölgesinden Nusayriliği seçmiş bir emir olan Hasan el-Mekzun Sincari den yardım istediler. Sincari ordusuyla gelip 1222 yılında bölgeyi ele geçirdi ve tüm Nusayrileri yönetimi altında topladı. Sincari cihad el-zahir'in yani açık cihadın yanında, cihad el-batın yani kendi irade ve nefsiyle olan savaşı da Nusayrilere zorunlu kıldı. es-Sincari'nin ölümünden sonra Nusayri birliği tekrar yok oldu ve Nusayriler yine parçalanmış şekilde yaşamaya devam ettiler (Keser,2014:s.21-22). İzleyen dönemlerde Nusayrilerin yaşadıkları tüm bölge Memlûklüler'in hâkimiyeti altına girdi. Memlûklüler Sünni inancı çok katı bir şekilde savunuyorlardı. Diğer mezheplere tahammülleri ve hoşgörülerini yoktu. Bu sebepledir ki Nusayrilerin

yaşadığı köylere cami yapılmasını zorunlu kıldılar. Nusayrilere şarap içmeyi ve ibadetlerinde kullanmayı ayrıca Nusayriliğe girişi kesinlikle yasakladılar. Nusayrilerden çok ağır vergiler aldılar. Memlûklüler, Nusayriliği yok etme amacı ile hareket ediyorlardı. Dini ve ekonomik baskılara dayanamayan Nusayriler *Mehdici* bir ayaklanma başlatsalar da bu ayaklanma Memlûklüler tarafından çok ağır bir şekilde bastırılmıştır (Friedman.2010:s.52-58; Keser.2014:s.21-23; et-Tavil.2000:s.225-230). Yoğun baskılarla mücadele etmeye çalışan Nusayriler bu dönemde ilk kez aleyhlerinde verilen fetvalarla karşı karşıya kaldılar. Nusayriler aleyhine ilk fetva 1317 yılında Taki el-Din b. Teymiyye tarafından verilmiştir. Teymiyye fetvasında Nusayrilerin sapkın olduklarını bu yüzden İslam Dinine zarar verdiklerini, hatta onların Müslüman olmadıklarını söyler. Teymiyye tüm bu negatif söylemlerine ek olarak Nusayrilerin, Müslüman mezarlıklarına defnedilmesine izin verilmemesini, onların yemeklerinden yenmeyip, kızlarıyla evlenmemesi gerektiğini, Nusayrilerin askere alınmamasını söyler. Hatta Müslümanların Nusayrileri avlayıp öldürmeleri gerektiğini, Nusayrilerin mallarına el koyup, kadın ve çocuklarının köleleştirilmesinin Müslümanlara helal olduğunu fetvasında açıkça söyler (Friedman. 2010: s.62,189-192; Keser. 2014: s.23-24).

Yavuz Sultan Selim'in Suriye, Filistin, Mısır'ı fethetmesiyle birlikte Nusayriler Osmanlı yönetimi altında yaşamaya başladılar. Memlûklüler döneminde bu denli baskı gören Nusayriler kitleselliklerini uzunca bir süre korumaya çalıştılar. Ancak Memlûklülerin varlığına son veren Yavuz Sultan Selim döneminde de aynı baskılara maruz kaldılar. Bu dönemde Halep'teki Nusayri varlığı neredeyse yok oldu. Suriye Müftüsü Nuh el-Hanafi el-Dimeşki Nusayriler ve diğer batini fırkalar aleyhine Teymiyye'nin fetvasına benzer bir fetva verdi. Nusayriler den bu dönemde de ağır vergiler alınıyor ve Nusayriler dini ve ekonomik baskılar altında kalıyorlardı. Baskılara dayanamayan birçok Nusayri buldukları yerleri terk edip Trablus ve Antakya arasında ki Nusayri dağlarına yerleşmişlerdir (et-Tavil.2000:s.247-258; Keser.2014:s.24). 19.yy ortalarına gelindiğinde ise Osmanlı Devleti'nin Nusayrilere yönelik uygulamalarında büyük oranda yumuşama yaşanmıştır. Osmanlı Devlet yönetiminde her din bir millet olarak kabul ediliyordu. Devletin gerçek sahibi Müslümanlardı. Diğerleri ise zimmi olarak isimlendirilirlerdi. Fakat Nusayriler, Dürziler, Yezidiler, Vahabiler, İsmaililer ve Hurufiler zimmi sayılmamış ve onlara karşı hoşgörülü davranılıp tolerans gösterilmiştir (Aksoy, 2010:s.204; Uluçay.2003:s.8; Keser.2014:s.25).

Osmanlı Devleti II. Abdülhamit döneminde zayıflamıştı. Bu durumu fırsat bilen batılı emperyal devletler Osmanlı Devleti'nin topraklarında yaşayan farklı din, mezhep ve etnik kökenden olan topluluklar üzerinde ayrıştırma politikası güdüyorlardı. Bu durumun farkında olan Osmanlı Devleti ise toplumsal bütünlüğü korumak amacıyla bir takım önlemler almıştı. Yezidiler, Dürziler ve Nusayrilere karşı Sünnileştirme politikası uygulamaya çalışmıştı. Bu politikaya göre bu gruplardan cizye alınmamış, köylerine cami ve mektepler yaptırılmış ve askere kabul edilmişlerdir (Uluçay.2003:s.8-11; Türk.2013:s.47). Bu dönemde Nusayrilerin çok azı kendi toprağına sahipti. Genellikle Sünni ve Hristiyan toprak ağalarının yanlarında çiftliklerde çalışıyorlardı. Sünnileştirme çalışmaları sonucunda bir kısım Nusayri'nin Hanefi mezhebine geçtiği düşünülse de Nusayrileri yanlarında işçi olarak çalıştıran toprak ağaları tarafından Hanefi mezhebine geçmedikleri iddia ediliyor, toprak ve güç kazanmak için bu şekil bir kamuflej yöntemine başvurdukları söyleniyordu. Bu durum Sünni halk ve Nusayriler arasında sürekli gerginlik yaratıyordu. Hatta ortak dini vecibeler sırasında iki grup arasında kargaşalar çıkıyor ve Osmanlı Devlet idaresi tarafından bastırılıyordu. Ayrıca Ekonomik olarak güçlü olmayan Nusayriler Osmanlı Devleti'nin askere alma ve vergi taleplerine karşılık sık sık ayaklanma çıkartıyor ve Osmanlı Devleti bu ayaklanmaları sert askeri eylemlerle bastırıyordu. I. Dünya savaşı sona erdikten sonra ise Nusayriler için yeni bir dönem başlamış oldu. Yüzyıllarca egemenliği altında yaşadıkları Osmanlı Devleti parçalanmıştı ve Nusayrilerin yaşadığı bölgelerde otorite değişiklikleri olmuştu. Nusayrilerin bir kısmı bu günkü Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde kalırken Suriye ve Lübnan bölgesi ise Fransızların

yönetimine girdi. Bu durum Suriye ve Türkiye’de ki Nusayrilerin arasındaki tarihsel bağları büyük oranda yok etti (Bilgili, vd. 2010:s.77; et-Tavil.2000:s.288-294; Keser.2014:s.25-29).

Nusayrilik İnanç ve İnanç Esasları

Nusayriler’in inançlarından dolayı batını bir mezhep olarak adlandırıldıklarını daha önce belirtmiştik. Nusayrilik inancında her şeyin zahiri ve batını tarafı vardır ve yaratılan her şey yani tüm evren bu zahir ve batın ilişkisi üzerine kurulmuştur. Nusayriler Tanrı’nın maddi bir kavrayışla tanımlanmayacağını anlatmak için “Nur” sıfatını, Tanrı’nın bütün varoluşun sebebi olduğunu anlatmak için ise “Mana” sıfatını kullanırlar (Keser.2014:s.53). Hz. Ali zahir de imamdır ancak batında Mana’ nın ta kendisidir. Hz. Ali aslında Yaradan’ın yeryüzündeki tecellisidir. Her ne kadar Nusayrilerin bir kısmı toplumsal korkularından dolayı Hulul olayını reddetseler de Hamdan el-Hasibî tarafından yazılmış 16 bölümden oluşan Kitab-u-l Mecmu’nun 11.bölümdeki “şehadet” kısmı Nusayrilik inancında Hulul olayının var olduğunu doğrular niteliktedir. “*Ben şahadet ederim ki Ali b. Ebu Talipten başka ilah, Muhammed Mahmud’dan başka hicab, Selman-ı Farisi’ den başka bab yoktur (Turan-Kitabu-l Mecmu Tercümesi).*” Tanrı’nın sıfatlarından birinin Mana olduğunu belirtmiştik. Nusayriler göre Tanrı, insanların Manayı anlayabilmesi için kubbe adı verilen bazı dönemlerde dünyaya gelir. Her gelişinde “İsim” ve “Bab” kendisine eşlik eder. Mana bizzat Yaradan’ın kendisidir, İsim peygamberdir, Bab ise onlara yardım eden kapıdır. Allah, Habil’den önce yedi kez ve Habil’den sonrada yedi kez dünyaya gelmiştir. Habil’den önce *el-Hannu, el-Yennu, Ezdeşir, Ahnuh, Durettüd, el-Berru,er-Rahim, Yusuf el-Hakim* (Aristoteles) olarak dünyaya gelmiştir. Habil’den sonrada insan bedeninde yedi kez dünyaya gelen Mana en son Hz. Ali’nin bedenine hulul edip dünyaya gelmiştir (bkz.tablo.2), (Keser,2014:s.54; Türk,2013:s.49).

Mana	İsim	Bab
Habil	Adem	Cebrail
Şit	Nuh	Yayil b.Fatin
Yusuf	Yakup	Ham b. Kuş
Yuşa	Musa	Dan b. Aşbavüd
Asaf	Süleyman	Abdullah b. Sim’an
Şem’un Al-Safa	İsa	Rüzbih bin Satral’a imma
Ali	Muhammed	Salman-ı Farisi

Tablo 2: Tanrının Habil Den Sonra Hulul Ettiği Bedenler (Türk,2013:s.49)

Nusayrilik sırı dayalı bir inanç sistemidir bu yüzden gizlilik esastır. Nusayrilikte sır üç harf etrafındadır.

“ع Ayn, م Mim , س Sin”

Bu üç harf Nusayrilik inancının temelini oluşturmaktadır. Ayn Hz.Ali’nin isminin baş harfini simgelemektedir. Mim Hz Muhammed’in isminin baş harfinin simgeler. Sin ise Salman-ı Farisi’nin baş harfinin simgelemektedir. Nusayrilere göre Hz. Ali, Mana’nın kendisidir. O “*Samed*” dir yani susandır. Hz. Muhammed ise onun emir ve isteklerini tebliğ etmekle yükümlü olan peygamberdir “*Natık*” tır yani konuşandır. Nusayrilere göre Hz. Ali’nin nurundan Hz. Muhammed, Hz.

Muhammed'in nurundan Salma-ı Farisi, Salman-ı Farisi'nin nurundan ise beş eytam (beş yetim) yaratılmıştır. Beş Eytam (yetim) sırasıyla, Ebu Zer-el Gifari (İsrail): Terazi yıldızı ile simgelenir. Abdullah bin Revâhâ (Azrail)-Merih yıldızı ile simgelenir. Mikdad bin el-Esved (Mikail)-Zuhal yıldızı ile simgelenir. Osman bin Maz'un (Kainatta Rızkı bölüştür, hastalıklarla uğraşır)-Zühre Yıldızı ile simgelenir. Kanber bin Kadân ed-Devrî (Ruhul Esed yani Aslanın Ruhu)-Ay i dir. Bu beş yetim ise kendi nurlarından tüm evreni yaratmışlardır. Bu beş yetim beş melektirler. Nusayrilik inancına göre melekler nurani varlıklardır yeşil parlak saf ipekten elbiseler giyerler. Hz. Ali'nin ailesi de birer melektirler. Onlar yemezler içmezler insanlara mahsus eylemlerden yoksundurlar bu nedenledir ki Hz. Ali'nin eşi ve çocukları demek küfre girer (Üzüm.2000:s.184). Ayrıca belirtmek gereklidir ki Ehli Beyt kelime anlamıyla İslam peygamberi Hz. Muhammed'in ailesi anlamına gelse de. Nusayrilere göre Ehli Beyt Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz.Hasan, Hz. Hüseyin ve Hz Hüseyin'in soyundan gelen dokuz imamdır ve onlar nurani varlıklardır (Üzüm,2000:s.184).

Nusayrilik inancının esaslarından bir diğeri ise tenasuh (ruh göçüdür). Ruh göçü Hinduizm ve Budizm gibi ilahi olmayan inanç sistemlerinde görüldüğü gibi İlahi olarak adlandırılan Semavi dinlerde de görülür. Fakat İlahi dinlerin ana kolları tarafından ruh göçü kabul görmez ve kesinlikle reddedilir. Tenasuh daha çok bu dinlerin özellikle batını olan bazı alt kolları tarafından kabul görmektedir. Şia ana mezhebinin batını fırkalarından biri olan Nusayrilikte de tenasuh kabul edilir. Nusayrilere göre insanlar iyi ya da kötü davranışlarına göre tekrar tekrar dünyaya geri geleceklerdir Nusayrilere göre dünya bir imtihan yeridir ve bu imtihanın adil olabilmesi için insanların tekrar tekrar farklı statü ve durumlarda dünyaya gelmesi gereklidir. Örneğin bir önceki yaşamında fakirlikle sınanmış kişi bir sonraki hayatında zengin biri olarak dünyaya gelecek ve o şekilde sınava tabi tutulacaktır. Hasta ya da engelli olarak dünyaya gelmiş biri ise sonraki hayatında sağlıklı biri olarak dünyaya gelip sınanacaktır. Onlara göre ancak bu şekilde adalet sağlanır. Çok kötü günahlar işlemiş insanlar ise dünyaya hayvan bedeninde 7 kez geleceklerdir. Nusayrilere göre bu durum kıyamete kadar bu şekilde devam edecektir (Bulğen,2005:s.68-69; Keser,2014:s.68).

Nusayrilikte İbadet

Nusayrilikte sır inancı ve Nusayrilik ibadetleri sadece erkeklerden oluşan bir topluluk içinde uygulanır. Kadımlar kesinlikle ibadete alınmaz ve kadımlara sır açıklanmaz. Kadımlara yönelik bu tavrın yüzyıllarca gördükleri baskılardan dolayı kadımları korumak adına yaptıklarını alan çalışmamız sırasında Nusayrilik mezhebine mensup kişiler tarafından söylene de, aslında Nusayrilikte kadımların ruhu olmadığı inancının var olduğu, bu yüzden de Hz.Fatıma ya dişilik atfemek için Hz.Fatır dendiği iddialarında mevcuttur. Nusayrilikte bireysel ve toplu olmak üzere iki çeşit ibadet vardır. İbadet dili sadece Arapçadır. İbadetlerden önce temizlenip, abdest alma kuralı vardır. Bireysel ibadetlerde belli şekil ve hareketler yoktur. Oturarak, yürüyerek, uzanarak ibadet edilebilir. Toplu ibadetler ise en az yedi kişinin katılımıyla bireysel ibadetten farklı olarak bazı bedensel hareketler de yapılmaktadır. Toplu ibadetlerde Nusayrilerin temiz ve uzun kollu kıyafetler giymeleri ve namaz esnasında başlarının üzerine alın ve enselerini kapatacak şekilde bir bez örtmeleri kuralı vardır. Fatiha Suresi'nin okunmasıyla toplu namaz başlar. İbadetlerde Kitabu-l Mecmu'nun sureleri okunduğu gibi sır inancının parçası olarak sayılan kendilerine özgü bazı dualarda okunur. Bu dualar sırasıyla temizlenme duası, arınma duası, reyhan duası, Buhur duası, tip duası ve hitam duasıdır. Bu dualardan sadece arınma ve buhur duası sır inancının dışında kaldığı için kadımlara da öğretilir (Türk.2013:s.117).Reyhan duası okunurken cemaate reyhan dağıtılır. Buhur duası okunduğu esnadada buhur getirilir.Her duadan sonra ezan okunur. İşaret Suresi'ni topluca okurlar. İşaret Suresi okunurken cemaat ve şeyh her bir ellerinin başparmaklarını bitişik olan diğer 4 paraktan orta parmağa degecek şekle getirip yine Kitabu'l-Mecmu'da geçen Sücut Suresi'nin okunmasına kadar bu şekilde tutarlar (Kilazilerde ve Haydarilerde bu el işareti farklıdır).İbadetlerde nakfi adı verilen üzüm suyundan yapılmış bir içecek ritüelin bir parçası olarak

ikram edilir. Toplu ibadetlerde Nakip ve Necip adı verilen kişiler şeyhe yardımcı olur. Nakip, şeyh soyundan gelen şeyh adayıdır. Necip ise genelde cemaat tarafından sevilen şeyh ailesinden olmasına gerek olmayan ibadet esnasında şeyhe yardımcı olan kişidir. Toplu ibadetler bayramlar, adak günlerinde yapıldığı gibi Nusayri mezhebine giriş ritüellerin de de gerçekleştirilir (Keser,2014:s.65,89-91; Türk,2013:s. 94-95).

Nusayrilik Mezhebine Giriş

Nusayrilik mezhebine girmenin en önemli kurallarından biri Nusayri bir aileden olmaktır. Ailesi Nusayri olmayan bir kişi bu mezhebe kesinlikle giremez. Mezhebe girmenin ikinci koşulu kişinin erkek olması ve kesinlikle akıl sağlığının yerinde olması şartıdır. Nusayrilikte inancın devamlılığının sağlanması ve nesilden nesile dini bilgilerin aktarılması din amcalığı kurumu aracılığıyla yapılmaktadır. Nusayriliğe giriş şartlarını taşıyan ve mezhebe giriş için yeterli olgunluğa eriştiği düşünülen çocuk (12-14 yaşlarında) öncelikle kendine bir din amcası seçer. Çocuğun babası ve erkek kardeşleri çocuğun kendisine din amcalığı yapamazlar. Din amcasını seçen çocuğun mezhebe girişi üç farklı ritüelle yedi ya da dokuz aylık bir süre içerisinde gerçekleşir. Nusayrilere göre kişinin gerçek doğumu mezhebe kabul edilip sırrı öğrendiği gündür bu sebeptendir ki ilk ritüel döllenmenin gerçekleştiği gündür. Bu ilk ritüel de çocuğa küçük bir sır verilir ve bir sonraki ritüele kadar çocuk ailesi ve diğer Nusayrilere sırrı saklayıp saklamadığı konusunda denetlenir. Kendisine verilen sırrı saklamakta başarılı olan çocuk için ikinci ritüel düzenlenir. İkinci ritüel hamileliğin kesinleştiği gündür. Bu ritüelde çocuğa Ayn, Mim, Sin harfleri ezberletilir ve çocuğa verilen sırrı saklaması konusunda yeminler ettirilir. Üçüncü ritüel ise doğumun gerçekleştiği gün olarak kabul edilir. Nusayri olarak gerçek doğumu gerçekleştiren çocuk din amcasının evine gider. Din amcasının evinde 30 ya da 40 gün kadar kalıp dualar ve Kitabu-l Mecmu'nun sureleri ezberletilir. Din amcasından aldığı eğitimi tamamlayan çocuk artık bir Nusayridir ve Nusayri olarak evine geri döner (Türk.2013:s.91-100; Keser.2014:s.41-50).

Nusayrilikte Kutsal Kitap İnancı

Nusayriler için iki temel kutsal kitap vardır bunlardan ilki hiç şüphesiz ki bütün Müslümanların kutsal saydığı Kuran-ı Kerim dir. Nusayrilere göre Kuran-ı Kerim'in bir zahiri yani herkes tarafından görülen, herkesin anlayıp kavraya bileceği tarafı birde herkes tarafından görülmeyen, herkesin anlayıp kavrayamayacağı batını tarafı vardır. Nusayriler için Kuran-ı Kerim'in zahiri olan tarafından çok batını olan tarafı önemlidir. Örneğin Kuran-ı Kerim'in Tin suresinde geçen and olsun incire ve zeytine sözü zahiri anlamda üzerine yemin edilen iki ağaç olarak anlaşılabilir. Aslında batını olarak o iki ağaçtan kasıt Mısır ve Suriye'dir. Ayrıca Nusayrilere göre Kuran-ı Kerim tahribata uğramış ve asıl anlamı bozulmuştur. Nusayrilerin kutsal saydıkları diğer kitap ise Kitabu-l Mecmu dur. Hamdan el Hasibi tarafından yazılan bu kitap dinin esas taşı olarak nitelendirilir. Kitabu-l Mecmu dini eğitim ve ibadet kitabıdır. Kitabul Mecmu'nun ilk beş suresinin Hamdan el-Hasibi tarafından yazıldığı diğer 11 surenin ise bin yılı aşkın bir sürede farklı Nusayri şeyh ve alimleri tarafından oluşturulduğu söylemleri de mevcuttur. Kitabu-l Mecmu ilk kez Tarsus ta bir suikaste kurban giden, kendisi bir Nusayri iken din değiştirip Hristiyan olmuş Adanalı Süleyman efendi tarafından yayınlanmıştır. Daha sonra ise İngilizce ve Fransızca çevirileri yapılmıştır. Türkçeye ise ilk kez Ahmet Turan tarafından tercüme edilmiştir (Turan,1996:s.6-7). Nusayriler için önemli görülen diğer bir kitap ise Kitabu-l Cifir dir. Nusayriler bu kitabın bizzat Hz. Ali tarafından yazıldığına inanıyorlar. Bu kitabı yaradılışın başlangıcından kıyamete kadar olacak olan tüm olayları haber veren bir çeşit kehanet kitabı olarak adlandırıyorlar. Yaşadıkları baskı ve yasaklardan dolayı Nusayriler de ritüeller ve dinsel bilgileri sadece mezhebe girecek olan kişilere şeyhler tarafından yüz yüze sözlü olarak aktarıyorlardı. Bu bilgilerden sadece bir kısmı yazılarak nesnel hale getirilmişlerdir. Nusayrilere ait kuşaktan kuşağa aktarılan dini bilgilerin şecereleri

Nusayrilerde mevcuttur. Bu şecerelerden uzun olanı el-Cilli ile başlar. Kısa olan şecere ise el- Cisri ile başlamaktadır. Öğretilen en kısa dua ya ise kıtını adı verilmektedir (Türk.2013:s.100-1004; Üzüm.2000:s.173-187).

Nusayrilikte Kutsal Günler ve Bayramlar

Nusayrilikte kutlanılan yüzlerce kutsal gün ve bayramlar vardır. Bu bayramların bir kısmı tüm İslam âleminin kutladığı İslami Bayramlar ve kutsal günlerdir. Ayrıca farklı dinlere ait olan çok sayıda bayramlarda Nusayriler tarafından kutlanılır. Özellikle Hıristiyanlara ait bayramlar çoğunluktadır bu durum Nusayrilerin her dinin peygamberini kabul etmelerinden ve her dini kutsal kabul etmelerinden dolayı olduğu gibi aynı coğrafyada yaşayıp etkileşim halinde olmalarından veyahut ta geçmiş zaman takiyye esaslı davranışlarından kalmada olabilir. Nusayrilerin kendi kültürlerine ait geleneksel olan, doğadaki değişime ve tarihsel olaylara bağlı olarak yapılan bayramlarda kutlanmaktadır.” Leyli”(geceye ait olan) anlamına gelen bayramlarda mevcuttur. Nusayri bayramlarının en önemli özelliği bayram sahipliğidir. Belli aileler belli bayramları sahiplenir ve bu bayramlar her yıl o ailenin evinde kutlanır. Bayram sahipliği babadan oğula miras olarak aktarılarak devam ettirilebilir. Nusayriler bu bayram ve geceleri dayanışma ve yardımlaşma içerisinde kutlarlar. Bayram sahibinin evi müsait değilse türbelerde bayram kutlanır. Bayram günleri kadın ve erkekler dayanışma içerisinde ziyaretçiler için ziyafetler hazırlarlar. Genelde et ve buğdaydan pişirilen Hırsı adlı geleneksel bir yemek pişirilir. Toplu namaz kılınır ve yoksul kişilere zekât dağıtılır (Türk.2013:s.120-126; Keser.2014:s.94).

Suriye Devleti'nin Politik Tarihi ve Baasla Yükselen Nusayriler

Fransa I. Dünya savaşından sonra Suriye'yi işgal ederek bu bölgede bir Fransız manda idaresi kurdu. Böl parçala yönet stratejisiyle hareket eden Fransa. Bu bölgeyi Halep devleti, Şam Devleti, Jabal Dürzi Devleti, Alevi devleti, Lübnan Devleti parçalara böldü (Ataman.2012:s.7).Nusayriler ilk kez bu dönemde Arap Alevileri olarak isimlendirilmişlerdir. Bu süreçte ilk kez Suriye'nin Lazkiye bölgesi Alevi toprağı olarak adlandırıldı.1922 de ise Ortadoğu'nun ilk yapay devletlerden biri olan Alevi Devleti kuruldu. 1939 yılında bu devlet Suriye'nin bir vilayeti olarak kabul edildi. Nusayriler ilk kez bu dönemde statü kazandılar ve ilk kez rahat hareket etme imkânı buldular. Fransızların azınlık olarak gördükleri toplulukları silahlandırma ve askeri eğitim almalarını sağlama anlayışları Nusayriler için aslında bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde Fransa'nın oluşturduğu “ *Troupesspeciales du Levant* ” adlı sekiz taburluk askeri birliğin yarısını Nusayriler oluşturuyordu (Pipes.1990:s.158-175). Nusayriler bu birliklerde askerlik sanatını öğreniyorlar ve askeri sistemi anlamaya başlıyorlardı. Fransızlar tarafından açılan ve batılı tarzda eğitim veren okullarda eğitim alıyorlar bazıları ise Avrupa'ya eğitime gönderiliyorlardı. Askeri okullara da rahatça kabul edilen Nusayriler arasında sosyal statülerini eğitimle arttıraabilecekleri düşüncesi yaygınlaştı böylelikle elit ve orta sınıf eğitilmiş Nusayriler ortaya çıktı (Keser.2014:s.32). 1942 yılına gelindiğinde Fransa'nın himayesinde oluşturdukları Alevi Devleti Suriye Devleti'ne bağladı. Fakat ilk kez politik ve yönetsel statüye kavuşan Nusayriler, Suriye Devletine bağlanmak konusunda ikiye bölündüler. Entelektüel Nusayriler Suriye Devleti'ne bağlanmak isterken Nusayri aşiret reisleri ve şeyhleri kesinlikle hiçbir devlete bağlanmak taraftarı değillerdi. Bu anlaşmazlığa rağmen 1942 yılında Suriye Devletine bağlandılar. Bu bağlanmadan sonra ki dönemde Nusayriler Suriye Devlet yönetiminin birçok kademesine yerleşmişler ve Sosyalist Baas Partisi'nin kurulmasında etkin rol oynamışlardır (Keser,2014:s.30).

1946 yılına gelindiğinde ise Suriye Fransa'dan tamamen bağımsızlığını kazanmıştı. Suriye, bağımsızlığını kazandığı döneme kadar olan süreçte sömürge olmuş, toprak ağaları ve aşiretlerin varlığı ile fakir düşmüş bir bölgeydi. Bürokrasi ise Fransız mandasından beri varlıklarını korumayı başarmış varlıklı ve aristokratik bir zümrenin elindeydi ve destek aldıkları kesim büyük şehirlerin

varlıklı olan kesimiydi. Fakirlik içerisinde yeteri kadar kalmış olan Suriye, kendisi gibi parçalanma yaşamış Arap Coğrafyasının ortasında kendi içerisinde de parçalanmalar yaşayarak siyasi manada boşluğa düşmüştü. Arap yeniden diriliş partisi manasına gelen ve Arap Milliyetçiliğini temel alan Baas partisi işte bu dönemde ortaya çıkmıştır. Baas tan önce Arap Milliyetçiliği denilince ilk akla gelen isim şüphesiz ki Sait El-Husri dir. İdeolojisini laik bir sistem üzerine oturtan Sait El-Husri, Arap Milleti'nin temel taşının ortak kültür olduğunu ve İslam'dan önce de Arap Milleti'nin tarihinin olduğunu söylemiş, dinlerin ise bu kültürün bir parçası olduğu üzerine durmuştur. Parçalanmış olan Arapların ortak kültür altında tek bir ulus halini alma gayesini amaçlamıştır. Farklı dinlere inanan Arapları bu ortak tarih ve kültür değerleri üzerinde birleştirme amacını gütmüştür. Bu bağlamda kendisi de bir Arap olan ancak Hıristiyan dinine mensup Michael Eflak'ı Sait El-Husri etkilemiştir. Michael Eflak, Husri'nin milliyetçilik ideolojisini geliştirerek ortak kültür ve ortak tarih vurguları yaparak Araplar arasındaki farklılıkların önemsiz olduğu üzerine durmuştur (Çitil,2013:s.68). 1920 yılından Suriye bağımsızlığına kavuşana dek geçen dönem de Suriye'deki ve diğer Arap ülkelerindeki milliyetçiler anti-empyralist bir hareket içerisine girmişlerdir. Bağımsızlık sonrası dönemde hem iktisadi hem de toplumsal problemleri ele almış ve analiz etmişlerdir. Özellikle sömürge dönemine vurgu yaparak bu döneme yeniden dönmek için kurtuluşun Arap birliğinde olduğuna inanmışlardır. Baas bu sonuçlar ve problem doğrultusunda ilkeler belirlemiştir ve parti tüzüğü bu ilkelere göre şekillenmiştir. Baasın temelleri ilk olarak 1943 yılında atılmış olsada ilk kongresini Michael Eflak (Hristiyan), Selehaddin Bitar (Sünni) ve Zeki Arsuzi'nin (Nusayri) katılımıyla 1947 yılında gerçekleştirmiştir ve aktif bir parti haline bu dönemde gelmiştir. Baas partisi Suriye'de hücre, fırka, şube, kollar, bölgesel komutanlık ve milli kongre şeklinde örgütlenmişlerdir. Hücre şeklinde yapılanma Baas'ın aslında gizli bir yapılanma içerisinde de olduğunu göstermektedir (Şentürk,2003:s.58).

Bağımsızlığına kavuşan Suriye Devleti'nin ilk cumhurbaşkanı olarak Şükrü el Kuvvetli seçilmiştir. Cumhurbaşkanı Şükrü el-Kuvvetli 1949 da bir askeri darbe ile yönetimden indirilmişti.1949 yılında darbe ile başa geçen Edip Çiçeklinin iktidardan düşmesi neticesinde Baas Partisi seçimlerde 18 üyesiyle meclise girmeyi başardı. Şükrü el-Kuvvetli ise seçimle tekrar cumhurbaşkanı oldu (1954). Baasçılık artık sınırları aşmıştı bu dönemde Suriye ve Mısır ile Birleşme kararı almış ve bir Birleşik Arap Cumhuriyeti kurulmuştur. Fakat pratikte bu birleşme düşünüldüğü gibi olmamıştır. Suriye Devleti Ordusu'nun içerisinde ise bir grup subay tarafından gizli bir teşkilatlanma oluşturulmuştu. Bu teşkilatın amacı ordu içerisinde bir dizi yenilikler yapıp kontrolü ele almaktı. Bu teşkilatın liderleri arasında Salah Cedid, Hafız el-Esad, Muhammed Umran, ve Humad Ubeyd vardı (Galvani,1974:s:3-16). 1961 yılına gelindiğinde ise Suriye'de Abdul Kerim Nahlavani liderliğinde Şamli muhafazakâr Sünni subaylar tarafından bir darbe gerçekleştirdi. Darbenin ardından Suriye Devleti tek taraflı olarak Birleşik Arap Cumhuriyetin den ayrıldı (Ataman.2012:s.8,9).1961 darbesi aslında Baas için bir dönüm noktası olmuştur. Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin başarısız olması bu devlet oluşumunu destekleyen Baas partisi içinde belirgin hizipleşmelere neden olmuştu. Ayrıca tüm Arapları tek bir çatı altında toplamayı amaçlayan Baas artık sınırlar içerisinde Arap milliyetçiliği anlayışına girdi. Suriye için iktidar mücadeleleri ve bir biri ardına gelen darbeler bu dönemden sonrada devam etti. 1963 yılının mart ayında Ordu içerisinde ki Baasçı subaylar darbe yaparak iktidarı ele geçirdiler. Kendisi bir Nusayri olan Hafız Esad Hava Kuvvetleri komutanı oldu. Yine bir Nusayri olan Salah Cedid Genel Kurmay Başkanı olmuştu. Muhammed Ümran ise Ordu Komutanlığı görevini üstlenmişti. Aynı dönemde Baas partisi 6. Kongresini Şamda gerçekleştirdi ve Baas Marksist çizgiye kayd (Şen,2010:s.235). Marksist çizgiye karşı olan Müslüman kardeşlerin öncülüğünde Hama da bir ayaklanma başladı fakat Suriye Devleti tarafından bastırıldı.1964 yılında Salah Bitar başbakan seçildi ve M. Eflak'a karşı bir mücadele yürüttü. Hama isyanının alevlenmesini önlemek için Anayasaya İslam ibaresi konuldu. 8. Ulusal kongrede M.Eflak partideki görevinden istifa etti. 1966 yılında ise Hafız Esad

öncülüğünde yeni bir darbe gerçekleştirildi. M.Eflak sürgüne gönderildi. Hükümeti kurma yetkisi ise kendisi bir Sünni olan Nur al Din Atta siye verildi. Hafız Esad ise savunma bakanlığı ve Hava Kuvvetleri komutanlığı görevlerini aldı. Artık Nusayriler iktidara yürüyorlardı ve Neo Baas dönemi resmen başlamıştı. Takip eden dönemde ise devam eden İsrail savaşında ki başarısızlıkların hükümete güveni azalttığı iddiasıyla Hafız Esad kansız bir darbeye iktidarı değiştirdi. Devlet başkanlığına Ahmet el-Hatibi geçirildi. Hafız Esad ise hükümet başkanlığını devraldı. 1971 yılında ise referandumla Devlet Başkanlığına seçildi (Ataman.2012:s.9). 31 Ocak 1973 tarihinde Ana Yasadan İslam ibaresini kaldırdı. Hafız Esad 1970'den sonra Suriye Devleti'nin kritik noktalarına Nusayrileri yerleştirmeye özen gösterdi. İstihbarat teşkilatı ve ordu içerisinde Nusayri kadrolaşması oluştu. Sünnilerden tepki almamak için ise kabineye elit laik Sünnileri yerleştirdiği söylentiler arasında yer almaktadır (Dam.2000:s.134-136).

Esad dönemin süper gücü olan SSBC ile olan ilişkilerine her zaman önem verdi. Bu güçlü müttefiki sayesinde Ortadoğu'da yalnız kalmayıp güç kazanma amacında oldu. 1973 yılına gelindiğinde 6 gün savaşlarından sonra topraklarını genişleten İsrail'in elinden bu toprakların geri alınması için başlatılan Arap-İsrail savaşında Mısır'ın yanında yer aldı ancak savaş yenilgiyle sonuçlandı. Bu savaşın ardından ise Suriye ile Mısır'ın yolları ayrıldı. Hafız Esad yönetimi İsrail'e karşı Filistin Kurtuluş Örgütünü destekledi. 1975 yılında Lübnan iç savaşı başladı. Diğer Arap ülkelerinin tüm itirazlarında rağmen Suriye yönetimi 1976 yılında Lübnan'a girmeye karar verdi ve Filistin Kurtuluş Örgütüne destek verdi. 1982 yılına gelindiğinde ise Müslüman kardeşlerin kalesi olarak adlandırılan Hama da hükümet karşıtı bir isyan başlatıldı. Fakat bu isyan çok ağır bir şekilde bastırıldı. Hama kentinde hayatını kaybedenlerin sayısının 5000 ile 25000 arasında olduğu düşünülmektedir (Dam, 2000: 183-184). 1984 yılında ise Hafız Esad erkek kardeşi Rıfat Esad ile iktidar mücadelesine girdi. Rıfat Esad başarısız bir darbe girişiminde bulundu ve sürgüne gönderildi. 2000 yılında vefat eden Hafız Esad'ın yerine oğlu Beşar Esad geçmiştir. Beşar Esad kendinden beklenen bir dizi reform harekine gerçekleştirerek "*Şam Baharı*" adı verilen bir dönem başlatmış oldu. Yeterli görünmeyen bu reformlar Suriye aydınlarını harekete geçirmiş ve hazırlanan bir manifesto hükümete sunulmuştu. Manifestoda özgür seçimlerin uygulanması ve yeni partilerin kurulması talepleri vardı ancak bu durum rejim için tehlike arz ediyordu. Bu sebeple Şam baharı denilen süreç sona erdirildi ve hükümet reform karşıtı bir tavır içerisine girmişti (Ataman, 2012:s.24; Çitil, 2013:s.97,98).

Amerika'da gerçekleşen 11 Eylül terör saldırısından sonra Amerika kitle imha silahlarına sahip ülkeler arasında Suriye'yi de göstermiştir. Amerika Suriye ye ambargo uygulamış böylelikle. Suriye üzerinde dış baskılar yoğunlaşmıştı (Dağ, 2013:s.60; Arıkan, 2012:s.26). 2011 yılına gelindiğinde ise Mısır, Libya ve Tunus'ta gerçekleşen Arap Baharı hareketi Suriye'ye de sıçradı. Suriye'nin Dera kentinde demokrasi ve özgürlük talep eden rejim karşıtı gösteriler başladı ve kısa sürede diğer şehirlere de yayıldı. Ordunun sert bir şekilde müdahale ettiği gösterilerde çok sayıda kişi hayatını kaybetti. Amerika bu olaylar nedeniyle Beşar Esad'ı kınadığını belirterek bir an önce görevinden çekilmesi gerektiği çağrısında bulundu. Böylelikle Suriye de binlerce kişinin hayatını kaybettiği, binlercesinin de mülteci olarak başka ülkelere yerleştiği iç savaş başlamış oldu. Beşar Esad babası döneminde oluşan dış politika anlayışını aynen devam ettirdi. Amerika ve İsrail'e karşı İran ve Rusya ile ittifakını güçlendirdi. 2017 Mayıs ayında Suriye'de çatışmasız bölgeler planı Rusya, İran ve Türkiye'nin de katılımıyla imzalandı. Daha sonra ise Suriye'deki iç savaş fiilen durmuş oldu (Arıkan, 2012:s.28; Dağ, 2013:s.86-87).

Din ve İdeoloji İlişkisi

İdeoloji kavramı ilk kez 18 YY da Fransız devrimi sürecinde Antonie Destutt de Tracy ve ideologlar olarak isimlendirilen bir grup tarafından toplumun düşünsel etkinliğini, düşünce

sistemini ve fikirler bilimini tanımlamak için kullanılmış bir kavramdır (Bulut,2011:s.184). İdeologlardan sonraki dönemlerde ideoloji birçok düşünür, sosyal ve siyaset bilimci tarafından tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu sebeptendir ki ideolojinin olumlu ve olumsuz birçok tanımı vardır. David McLellan ideoloji için sosyal bilimlerde tanımı en belirsiz ve zor kavramdır demiştir (McLellan,1999). En genel manasıyla ideoloji *Siyasal ve toplumsal öğretiler oluşturan. Toplumun davranışlarına yön veren, vizyon yada bir ideal olarak ta benimsenebilen, politik, dini, hukuki, felsefi, bilimsel düşünceler bütünüdür (TDK)*. Anlaşıldığı üzere, ideoloji bir idealler, ülküler dizinidir. Bu ideallerin gerçekleşmesinin yollarını arar. İdeoloji, ideallerin ortaya çıkış sebeplerini bulmaya çalışan, sorunları tespit eden ve sorunlara çözüm bularak hareket etmeyi amaçlayan fikirler bütünüdür. Bu fikirler temellerini ekonomi, felsefe, ahlaki değerler bütününden aldıkları gibi din ve mezhep gibi mutlak doğrunun kendinde olduğunu iddia eden dogmatik yapılardan da alabilirler. İdeolojilerin her biri bir dünya görüşü ortaya koyar. Karl Mannheim, ideolojinin bir sosyal sınıfın ya da toplumun, hatta bir tarihsel dönemin bütün weltanschauung'unu (dünya görüşünü) kapsadığını söyler. Böylelikle ideoloji ve dünya görüşü birlikte kullanılan iki kavram haline gelmiştir. İdeolojiler kesin itaat ister, başka ideolojileri kabul etmez. İdeoloji din, milliyetçilik, sosyalizm gibi ana başlıklar halinde sınıflandırılır. Din ideolojisinin altında ise ilkel, çok Tanrılı dinler ile birlikte İslam ve Yahudilik gibi semavi dinlerde incelenir. Din ve İdeoloji arasında bağ olmadığı iddialarını savunanlar din ve ideoloji arasındaki en önemli farkın dinin bireylere, ideolojinin ise topluma hitap ettiği şeklindedir. Ortaya çıkış temellerine bakacak olursak dinler aslında içinden çıktıkları toplumlardaki mevcut düzene bir baş kaldırı şeklindedir. Genel anlamda tek kişilik bireysel bir din yoktur. Bireysel olan ibadettir. Dinler toplumları hedef alır. Emili Durkheim dinin toplumun minyatürleştirilmiş halini veren bir kurum olduğunu söyler. Durkheim göre din sosyal bir olgudur. Din kişisel değil toplumdur (Mardin, 2017:s,45-46).

Alfred Brown'a göre ise din toplumsal yapının genel çizgilerini oluşturur ve bunları insanların anlamalarını sağlar, ayrıca toplumun devamlılığını sağlamak için duygular yaratır (Mardin, 2017:s.47-49). Her din kendi dogmalarıyla toplumu kontrol altında tutma peşindedir. Toplumsal sorunları bu dogmalar aracılığı ile çözümlenme ve sosyal yapıyı düzeltme amaçındadır. Bu dogmatik kurallar ile toplum davranışları kontrol altına alınır. Hatta ortak eylemde toplumları örgütleyebilen bir mekanizmadır. Dinin bu yönü bize ideoloji ile olan ilişkisini açıklar niteliktedir. Daha dar bir çerçeveden inceleyecek olursak İslam dininin mezheplere ayrılması siyasal bir harekettir. Bu mezheplerin her biri kendi dünya görüşünü ortaya koyar. Bu mezheplerin politik ve toplumsal öğretiler oluşturarak kendi toplumlarının hareketlerine yön vermesi mezheplerin ideolojik taraflarını ortaya koyar. Jean William Lapieer İdeolojiler kısıcıcıdır der ve ekler İdeoloji kendine karşıt ya da rakip hiçbir düşünce sisteminin doğuşuna izin vermez var olanı ise yok etmek isterler (Ergil,1983:s.72). Nitekim yüz yıllardır süre gelen mezhep çatışmaları özellikle Şia/Sünni mezhepleri arasında olan çatışmalar ideolojilerin kısıcıcı tarafını gösterir niteliktedir. Philip E. Converse göre insanlar inançlarını bir bütün olarak öğrenirler. Öğrendikleri inançlarını içinde yaşadıkları kendi toplumlarından alırlar. Converse göre toplumda birlikte olma gereği zorunlayıcılıktır. Bir inanç sistemi içerisinde ne kadar zorunlayıcılık varsa o inanç sistemi o derece ideolojik olduğunu söyler (Mardin,2017:s.158). Nusayrilerin kapalı bir toplum olması ve bireylerin daha çocuk yaştan itibaren telkinlerle büyümeleri bu toplumun ne kadar zorunlayıcı olduğunu ortaya koyar niteliktedir. Karl Mannheim a göre ideoloji sistemle uygunluk halinde olmayan vaat ettiklerini bütünüyle ortaya çıkaramayan fikirlerdir. Ütopya ise baskı altında bulunan toplumların çıkarlarına hizmet edecek idealleştirilmiş gelecek tasarımlarıdır. İdeoloji ve Ütopya birbirinden ayrılmaz iki kavramdır (Mardin,2015: s.57-58). İdeolojiler bir yerde Ütopyaları vaat eder diyebiliriz. Şia mezhebine baktığımız zaman diğer mezheplere ya da sisteme karşı oluşturulmuş Mehtici bir ütopya geliştirilmiştir (Bulduruç,2013). Ayrıca belirtmekte fayda görüyoruz ki ideolojiler değişen toplumsal ilişkilerin getirdiği yeni veya farklılaşmış pratiklerle birlikte revizyona

uğrayıp başkalaşabildikleri gibi kendilerinden farklı bir ideoloji türünü de doğurabilirler. Şia mezhebinin tarihsel süreç içerisinde birçok fırkalara ayrılması hatta bu fırkalarında kendi içlerinde rekabet halinde oldukları farklı kollara ayrılmaları örnek teşkil etmektedir.

SONUÇ

Toplumlar da bireyler gibi kendilerine has özellikleri, karakterleri olan ve değişkenlik gösteren bütünlere sahiptir. Bir sosyal yapıyı oluşturan din, ırk temelli ya da sadece ortak kültürü paylaşan toplumların ortak korkularının olması olağandır. Bu nedendir ki toplumların en önemli ihtiyaçları emniyet ve güvenlidir. Diğer tüm ihtiyaçları bu iki önemli ihtiyaçtan sonra gelir. Toplumlar sosyal yapılarını koruma amacını güderler ve dışarıdan gelecek tehditlere karşı kendilerini koruyacak tedbirler alırlar. Aynı coğrafyayı paylaşan farklı toplumların hareketleri bu yönüyle de birbirleriyle bağlantılıdır. Nusayriler tarihi süreç içerisinde yönetimleri altında yaşadıkları egemenler ya da aynı coğrafyayı paylaştıkları diğer toplumlar tarafından angaje edilmeye çalışılmışlardır. Yaşadıkları bölgelerin işgal edilmesiyle, farklı dini ve siyasi ideolojiler tarafından rakip veya tehdit olarak algılanıp zarara uğramışlardır. Özellikle Memlûklüler döneminde Sünni ideolojinin hedefinde olan Nusayrilik açıkça İslam dini dışı gösterilip birçok ağır yaptırımlar ile yok edilmeye çalışılmıştır. İslam dinin ana mezheplerinden ayrılan fırkaların ya da dinsel grupların İslam dini dışında gösterilmesi aslında onların yeni bir devlet kurabilecek potansiyele sahip olmalarından kaynaklanmaktadır (Mardin,2017:s.69). Sünni mezhebinin, Şia mezhebinin ya da onlardan ayrılan fırkaların her biri bir diğerini bu tehlike yüzünden reddeder. Bu durum bu inançların politik ve ideolojik yanlarını ortaya koyduğu gibi ideolojilerin başka ideolojilere karşı nedenli kıyıcı olduğuna dair bir örnektir. İdeolojiler her şeyden önce varlıklarını koruma amacı güderler. Nusayriler maruz kaldıkları bu baskılar neticesinde kapalı bir toplum haline gelmişlerdir. Varlıklarını, kendilerini gizleyerek ve kamufle ederek ailesel ve mezhepsel öğretiler ve telkinlerle korumayı başarmışlardır.

İslam dininin mezheplere ayrılmasının politik bir hareket olduğundan bahsetmiştik. Bu ayrılma ile ortaya çıkan Şia mezhebi ideolojik bir mezheptir ve bu mezhebin bünyesinden yeni ideolojik fırkalar ortaya çıkmıştır. Buradan yola çıkacak olursak Nusayrilik Şia mezhebinin fırkalarından biri olduğu için aslında çıkışı itibari ile ideolojik bir mezheptir. Ortaya çıktığı ilk zamanlar yayılcı karaktere sahip olan Nusayrilik ideolojisi zaman içerisinde diğer mezhepsel ideolojilerin baskıları nedeni ile revize olmuş olması ve yaşadığı toplumda bazı iç dogmalar ve hayat görüşü ortaya koyarak kendini korumaya alıp varlığını sürdürmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Levi Strauss'a göre ilkel insanlar bricolage adını verdiği bir süreçte bilgilerini organize etmeye çabalarlar (Strauss,1966:s,21-33). Mardin bu durumu şöyle açıklar, kitle toplumu görünüşünü kazandıkça halk katında oluşan bricolage yani dünya görüşü oluşturma çalışmaları seçkin zümreyi de etkilemektedir. Modernleşme süresince küçük kültürler büyük kültürleri yavaş yavaş kemirmeye başlar ve kendilerini zamanla büyük kültürlerin kalıplarına yerleştirebilirler (Mardin,2017:s.152). Nusayriler de zaman içerisinde kendilerini daha büyük bir yapının içerisine yerleştirmek istemişlerdir ve düşünsel olarak Baasın yapısı içerisine yerleşmişlerdir. Baasın temel saç ayakları olan Milliyetçilik, sosyalizm ve sekülerizm Nusayri toplumunun ortak korkularını yansıttığı gibi revize olarak kapalı hale gelmiş olan bu toplumun ideolojisini de yansıtmaktadır.

KAYNAKÇA

AKSOY, E.,“Nusayrilerin sosyal yapıları ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’de yaşayan bu topluluğa devletin yaklaşımları”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*, 54, (2010), ss.199-212.

- ARIKAN, P., “Suriye’nin Nusayri Yüzü ve İran”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt:4, Sayı:43, (2012), ss.19-29.
- ATAMAN, M., “Suriye’de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum”, *SETA Rapor*, 6-55, (2012).
- BİLGİLİ, A. S.vd., *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayriler ve Nusayrilik (1745-1920)*, TC. Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Merkezi Araştırma Dizisi, Ankara, (2010).
- BULUT, Y., “İdeolojinin Tarihçesi”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 23. Sayı, (2011), ss.183-206.
- BULDURUÇ, S.Y., *İslamda Politik Ayrımlar ve Devrimci Kopuş*, (2013), <http://www.teorivepolitika.net>. ss.56,57. Erişim tarihi 07.11.2017
- BULĞEN, M., “Reenkarnasyon ile İlişkilendirilen Ayetlerin Değerlendirilmesi”, *Marmara University, SBE. İlahiyat ABD. Yüksek Lisans Tezi* (2005),
- ÇAĞATAY, N. vd. ÇUBUKÇU, İ. A., *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara, (1985).
- ÇİTİL, S., *Ortadoğuda Devlet-Mezhep Pragmatizmi Doğrultusunda Oluşturulan Politikalar: Suriyede Yönetimi Şekillendiren Nusayriler*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ABD, Bolu, (2013), ss.124.
- DAĞ, A. E., *Suriye Bilad’ı Şam’ın Hazin Öyküsü*, İHH İnsani Yardım Vakfı Araştırma ve Yayınlar Birimi, Mavi Ofset, 2.Baskı, İstanbul, (2013), ss.211.
- DAM, N.V., *Suriye’de İktidar Mücadelesi*, Çev.S.İdiz ve A.F.Çalkivik, İstanbul İletişim Yayınları, (2000).
- ERGİL, D. , “İdeoloji Üzerine Düşünceler”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:38 Sayı:1, ss.69-95, (1983).
- ET-TAVİL M. E. G., *Arap Alevileri’nin Tarihi Nusayriler*, Çev. Özdemir, İ. Çivi Yazıları, (2000).
- LUCHAN, F. V., *Völker Reisen Sprachen*, Welt-Verlag-Berlin, (1922).
- KESER, İ., *Nusayri Alevilik, Tarih İnanç Kimlik*, Telos Yayın Evi, İstanbul, (2014).
- LAPIERRE, J.W., “*İdeoloji Nedir?*”, *İlimler ve İdeolojiler*, Trc. Fahrettin Arslan, Ankara, (1981).
- MARDİN, Ş. , *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, (2017).
- MARDİN, Ş., *İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, (2015).
- MANNHEİM, K., “*İdeoloji ve Ütopya*”, Çev. Mehmet Okyayuz, Nika Yayın, Ankara, (2016).
- MCLELLAND, D., *İdeoloji*, Çev: Ercüment Özkaya, Doruk Yayıncılık, Ankara, (1999).
- MELİKOFF, I., *Uyur idik, Uyardılar*, Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları, Çev. ALPTEKİN, T. Cem Yayınevi, (1994).
- PIPES, D., *Greater Syria: The History of an Ambition*, Oxford University Press, (1990).
- SERTEL, E., *Dini ve Etnik Kimlikleriyle Nusayriler*, Ütopya Yayınevi, Ankara, (2005).

- STRAUSS, C. L., *The Savage Mind*, English Translation, George Weidenfeld and Nicolson Ltd, The Garden City Press Limited, Great Britain, (1966).
- ŞEN, S., “Ortadoğuda İdeolojikBunalım-Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi”, 2. Baskı, İstanbul, (2010).
- ŞENTÜRK, D., *Ortadoğu’da Arap Birliği rüyası: Saddam’ın Baas’ı*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, (2003).
- TANKUT, H. R. *Nusayriler ve Nusayrilik hakkında*, Ulus Basım Evi, Ankara,1938.
- TOPALOĞLU, F., Hz. Ali'nin Hz. Osman Devri Siyasi Olaylarına Yönelik Tutumu, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri ABD, (2001).
- TURAN, Ahmet, “Kitabu’l-Mecmu’nun Tercümesi”, 19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sy.8(1996),S.5-18
- TÜRK, H., *Nusayrilik, İnanç Sistemleri Ve Kültürel Özellikleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul
ULUÇAY, Ö. (2003), *Nusayrilik İnanç Esasları-Tenasuh-Karahan* kitap evi-Adana, (2013).
- ÜZÜM, İ., “Nusayrilik”, *İslam Ansiklopetisi*, Cilt.33,İstanbul, (2007), ss.270-274.
- ÜZÜM, İ., “Türkiye’de Alevi / Nusayri Önderlerinin Eserlerinde İnanç Konularına Yaklaşım”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, (2000), S, 4, ss.173-187.
- FRIEADMAN Y., “*The Nusayri-Alawis*”, Leiden and Boston: Brill, (2010).

ABD DIŞ POLİTİKASINDA İNSAN HAKLARI: TARİHİ GELİŞİMİ VE DIŞ POLİTİKA ARACI OLARAK KULLANIMI

Mehmet Erkan KILLIOĞLU*

Geliş/Received: 15.12.2020

Kabul/Accepted: 02.02.2021

Öz

İnsan Hakları konusu hemen her fırsatta gündeme gelen, gündelik hayatımıza da girmiş olan, bu yüzden de ismi çokça duyulan üzerinde konuşulan ancak kapsamı hakkında tam bir fikir birliğine varılmamış olan konulardan biridir. Kendilerini özgürlükçü ve demokratik olarak tanımlayan devletlerin bu iddialarını desteklemek için kullandıkları, iç ve dış siyasetlerinde sıklıkla atıfta buldukları konuların başında gelmektedir, insan hakları söylemi ve konusu. Bu noktada kendisini dünyanın geri kalan kısmından farklı, özel ve seçilmiş olarak gören pek çok devlet gibi Amerika Birleşik Devletleri (ABD) de insan hakları konusuna dış politika söyleminde yer vermektedir. Kendisini özgürlüklerin beşiği olarak tarif eden ABD bu kapsamda insan hakları konusunun koruyucusu ve şampiyonu olarak da kendisini lanse etmeye çalışmaktadır. Bu iddiasına sebep olan ise kendisini dünyanın geri kalan kısmından farklı görmesidir. Bu farklılık söyleminin kökeni ise seçilmiş iddiasına ve hissiyatına dayanmaktadır. Bu iddiayı Kıta Avrupası'nda düşünceleri ve inançları sebebiyle baskı gören ve dışlanan gruplar Amerika'ya beraberlerinde getirmiştir. Yeni Dünya'yı yeni bir başlangıç yapmak ve Yeryüzü Cenneti'ni kurmak için kendilerine verilmiş bir fırsat olarak görmüşlerdir. Tüm bunları teori ve söylemde dışa vurumu ise "City Upon a Hill" benzetmesi, Apokaliptik yaklaşım ve söylemle Amerikan Ayrıcalıklığı teorisi ile olmuştur. Hemen hepsinde ABD özel ve kurtarıcı bir rol biçilmektedir. Bu söyleme Amerikan Kültürü de destek verince düşüncenin siyasi alana yansımaları da peşi sıra gelmiş İzolasyonculuk ve İdealizm yaklaşımları ortaya çıkmıştır. Özellikle İdealizm ve Wilson'un 14 maddesi daha sonra İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin de ortaya çıkması ile dış politika yapımı ve söylemine İnsan Hakları konusunu dâhil etmeyi bir zorunluluk haline getirmiştir. Bu noktadan sonra ise İnsan Hakları konusu tüm benzer söylemler gibi dış politika argümanı haline gelmiş ve ülkenin çıkarlarının maksimizasyonu ve karşı tarafın zaafa ve zarara uğratılmasında kullanılacak bir araç olmuştur.

Anahtar Kelimeler: City Upon a Hill/Tepenin Üzerindeki Şehir, John Winthrop, Manifest Destiny, İnsan Hakları.

HUMAN RIGHTS DISCOURSE in US FOREIGN POLICY: HISTORICAL BACKGROUND and USAGE as a FOREIGN POLICY MANIPULATION TOOL

Abstract

* Doktor, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, mehmeterk@comu.edu.tr, Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-3146-2609>.

Notion of Human Rights is become very popular issue that even sweep into daily life of the ordinary citizen. But there aren't full consensus about its contents and definition. The term of Human Rights is a honest broker for the states that Express or define themselves as democrfatic and respect to civic rights. So that the Human Rights discourse used by the states in the domestic and foreign policy planning process. The United States, like the states described above, also uses the Human Rights discourse on every suitable occasion in her foreign policy making. Because USA express herself as the land of freedom also the sole defender and the supporter of the Human Rights issues in general. The maim reason of that claim lies in the idea of America's diffence form the rest of the World in every milieu. As a result of that suggestion there comes the Exceprionalism discourse. That exceprionalism-difference claims expresses the willing for a elected state and society. That Elected Nation idea brought to new continent by the immigrant who opressed and marginalized in their European homeland because of their extraordinary thoughts. In all of those theories there given a special and holly role to US state and society. With the support given from the unique American Culture the expression and acception of those thoughts to public and political sphere become easy. Especially, Idealism and Woodrow Wilson's Fourteenth Points approach to international relations and later Declaration Human Rights makes Human Rights discourse central to foreign policy planning process. From now on, Human Rights issues become one of the core component foreign policy procedure. Human Rights Notion also become a usefull tool for maximizing the national interests.

Keywords: City Upon a Hill, John Winthrop, Manifest Destiny, Human Rights.

Giriş

Bu çalışmada Amerika Birleşik Devletleri (ABD) dış politikasının temel taşlarından birisi olarak tarif edilen İnsan Hakları konusu-söylemi ve bunun ABD dış politikasındaki yansımaları ve uygulamalarına ışık tutulmaya çalışılacaktır. Bunu yaparken ekte yer alan sorulara da cevap verilmeye ve konunun fikri altyapısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Çalışmayı da şekillendiren bu sorular:

- Amerikalı kimdir?
- Kendisini ve etrafındaki dünyayı nasıl görmekte ve algılamaktadır?
- Kendisine ayrıcalıklı bir konum atfetmekte midir? Eğer ediyorsa bunun ne gibi sosyal ve siyasi yansımaları olmaktadır? Bu düşüncenin insan hakları konusunun gelişiminde etkisi olmuş mudur?
- İnsan hakları konusu ne zamandan beri ABD dış politikasının bir parçası ve bileşenidir?
- İnsan Hakları söylemi ABD dış politikasında ve politika yapımında hep aynı derecede etkili olmuş mudur?
- ABD salt bir hümanizm tutkusu sebebiyle mi İnsan Hakları konusuna eğilmektedir yoksa bu da bir dış politika argümanı ve baskı aracı olarak mı kullanılmaktadır?

Çalışmanın iskeletini oluşturan soru seti bunlardır. Bu sorulara verilen cevaplara göre çalışma şekillendirilmiştir. Örnek olay olarak ABD'nin seçilmesinin nedeni ise ABD'nin İnsan Hakları'nın dış politikada kullanılması konusunda öncü devlet olduğu iddiasında olmasıdır (Forsythe, 2000: 21). Öyle ki, bu konuda kurumsallaşmaya dahi gitmiştir. Ancak ABD örnek olay olarak incelenirken ABD'nin insan hakları politika uygulamalarının tümünün özetlenmesine çalışılmayacak, ülkenin İnsan Hakları Politikasını şekillendiren belirli düşünce kalıpları üzerinde durulacaktır. Çalışma ile ilgili literatür taraması yaparken ilk önce genelden özele doğru bir okuma yapılmıştır. Daha sonra İnsan Hakları konusunun uluslararası ilişkiler ve devletlerin dış politikasında etkili olma süreci tarihi bir seyir içinde ele alınmış ve bu seyri veren kaynaklar incelenmiştir. Bu birincil kaynaklara ek olarak insan hakları politikalarının uygulanmaları ile ilgili analizler sunan çalışmalara da incelenmiş, süreli yayınlarda çıkan makaleler de gözden geçirilmiştir. Bu kapsamda ABD dış politikasının zihni arka planını hazırladığı düşünülen "*Tepenin Üzerindeki Şehir/City Upon a Hill*" konsepti için John Winthrop'un çalışmaları, Apokaliptik Düşünce'nin

açıklanması için de Ernest Tuveson'un çalışmaları incelenmiştir. Amerikalı'nın kendisine olan bakışının açıklandığı bahiste ise Maxim Lefebvre, yine ABD dış politikası denilince ilk akla gelen isimlerden birisi olan Henry Kissinger de kaynak listesine eklenmiştir. İnsan Hakları konusunun açıklandığı bölümde ise Jack Donnelly, T. Evans ama en önemlisi Peter Forsythe'nın çalışmaları incelenmiş ve literatür taramasına eklenmiştir.

Literatür taraması sonucu ortaya çıkan çalışma üç bölüm halinde ele alınacaktır. Çalışmanın ilk kısmında Amerikalının kendine bakışı ve kendisini nasıl anlamlandırıldığı; 2. kısımda İnsan Hakları teriminin ABD dış politikasına dâhil edilmesi ve izlediği tarihi seyir; 3. kısımda ise İnsan Hakları konusunun bir baskı aracı ve dış politika argümanı olarak kullanımı irdelenmeye çalışılacaktır. Çalışma ile elde edilmesi beklenen ve alana yapılması amaçlanan katkı ABD dış politikasında insan hakları konusunun izlediği seyrin incelenmesidir. Bu yapılırken yaşanan gelişim sürecinin düşünsel arka planını hazırlayan ve ona katkıda bulunan Apokaliptik düşünce ve Amerikan Ayrıcalıklığı gibi özel kavramlara da dikkat çekmeye ayrıca önem verildi. Bu sayede Amerikan dış politikası analizlerinde önemli olduğu düşünülen bu noktaların da olası bir değerlendirmede dikkate alınması, göz önünde tutulması amaçlanmaktadır. Çalışmada özellikle "City Upon a Hill" ve "American Exceptionalism" gibi özgün kavramların olduğu noktalarda birincil kaynaklara başvurulmaya çalışılmıştır. Bu kaynaklar çalışmanın gelişimi esnasında ikincil kaynaklarla desteklenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde Amerikan dış politikasını, Amerikan düşünce yapısını yönlendiren ve şekillendiren iki temel kavram, düşünce üzerinde durulacaktır. Bu düşünceyi en güzel açıklayan terim ise Amerikan Ayrıcalıklığı tezidir. Amerika'nın farklı ve ayrıcalıklı olduğu fikrinin oluşmasına hizmet eden ve ülkenin seçilmiş hissini destekleyen ise bir diğer temel kavram olarak karşımıza çıkan John Winthrop'un "Tepenin Üzerindeki Şehir/City Upon a Hill" benzetmesidir. Bu benzetme imrenilen fakat ulaşılamayan bir yer imasını da bünyesinde barındırır (Winthrop, 1989: 24).¹ Bu kavramı 1630 tarihli bir yazısı ile formüle etmeye çalışmış olan Winthrop, yazısında seçilmiş, örnek şehrinin nasıl olması gerektiğini şu şekilde tarif eder : "Gün gelecek insanlar 'Tanrım biz de New England gibi olalım' diyecekler. Çünkü şunu unutmayınız ki bizler Tepenin Üzerindeki Şehiriz; İnsanların hepsinin gözü bizim üzerimizde. Üstlendiğimiz bu görevde başarısız olur ve Tanrı'nın yüzünü kara çıkarırsak tüm dünyanın alay konusu oluruz. Düşmanımız Tanrı'nın yolunun yanlış olduğunu iddia etmek için ihtiyacı olan fırsatı bulmuş olur böylece" (Kırtunç, 2005: 99).

City Upon a Hill benzetmesi ile betimlenen bu düşünceye göre Amerika ve Amerikalı kendisini ve kendi ülkesini dünya üzerinde eşi benzeri bulunmayan, tarihte de bir benzeri daha vücuda gelmemiş harikulade bir olgu olarak görür. Kendisi Tanrı'nın insanlığa örnek olması için gönderdiği bir toplumdur. Bu muhteşem ve kutsal, bir o kadar da fedakâr yapılanma kusursuz bir demokrasi yapısına ve anlayışına sahiptir. Bu yüzden de bu kusursuz yapının nimetlerinden dünyanın dört bir yanında tiranların ve diktatörlerin zulmü altında yaşayan zavallı ve bedbaht halklar da faydalandırılmalıdır. Bu yüzden de Amerika'nın bu kendine has ve özgürlüğü yücelten yapısını bütün dünya geneline yaymak yine ABD'nin ve onun vatandaşlarının sorumluluğu ve ödevidir. Apokaliptik yansımalar taşıyan bu söylemdeki popülizmin dozu oldukça yüksektir. Peki nedir bu Apokaliptik düşünce. Önce kelimenin etimolojik anlamından başlayalım; "Apokalips", Yunanca kökenli "Apocalypseo" kelimesinden türetilmiştir ve "gizli olanın açığa çıkması" anlamına gelmektedir. Fakat Amerikan siyasi düşüncesinde kullanılan anlamı ise tarihin akışı ve gelişimini yöneten Tanrı'nın büyük planının dünya ölçeğinde tefsiri olarak kabul edilen bir düşünce sistemidir.

¹ "Bütün Dünyanın gözleri üzerimizde Yeni kuracağımız toplum Tepedeki Şehir olacak" John Winthrop, buradaki 'Tepedeki Şehir (City Upon a Hill)' kavramını, İncil'de Hz. İsa'nın takipçilerine, 'Dünyanın ışığı sizsiniz. Tepeye kurulan şehir gizlenemez' hitabından ilhamla kullanmıştı" (Tunçdemir, 2016).

Bu noktada Apokaliptik düşünce çerçevesinde Amerika'ya atfedilen kurtarıcı rolü yüzyılları aşarak önemini kaybetmeden günümüze kadar gelmiştir (Ataç ve Gürsel, 2005: 75).

Amerikan Apokaliptiğinin gelişimi ise şu şeklide olmuştur; İngiliz Püritenleri Anglo-Sakson düşüncesine Tarih'i Tanrı'nın takdir ve hikmetinin yönettiği fikrini aşılamlıydı ve bunun uygulamaya geçirilmesinde, Tanrı ile yaptıkları anlaşma doğrultusunda İngiltere'nin ve İngiliz Püritenlerinin müstesna bir rol oynayacağına ise derinden inanmışlardı. Bu inanç özellikle Reformasyon'un ilk günlerinden itibaren oldukça etkili olmuştu. Fakat Püritenler, I. Elizabeth'in ve Stuart Hanedanı'nın ilk Krallarının Püritenlik karşıtı politikaları ve uygulamaları karşısında İngiltere'nin seçilmiş ülke ve İngilizlerin de seçilmiş millet olduğu düşüncesinden hızla uzaklaşmışlardır. Püritenler daha açık ifadesiyle İngiltere'nin İncil'de belirtilen müminlerin sonsuz mağfaret ile kutsanacakları dünyadaki Cennet olabileceği iddiasından hızla uzaklaşmışlardı. Bu nedenle de yeni yer arayışı esnasında büyük ilahi seçimin gerçekleşeceği bu yer ile ilgili ümitlerini İngiltere'den Amerika'ya, Atlantik'in karşı kıyısına taşıdılar. Her ne kadar fikri merkez Kıta Avrupa'sından Amerika'ya taşınsa da Amerikan Apokaliptiğinde adadaki kilise ile iletişimin, hatta işbirliğinin varlığı devam etmişti. Ama "Kurtarıcı" rolü artık Amerikalılara aittir (Ataç ve Gürsel, 2005: 76). Bu yüzden ABD ile İngiltere arasındaki ilişki "Özel İlişki/Special Relationship" adıyla anılmaktadır.²

İhtimal ki ABD, I. ve II. Dünya Savaşına bu haleti ruhiyenin bilinçli olarak kışkırtıldığı bir ortamda, fazla iç muhalefetle karşılaşmadan girmişti, aynen II. Körfez Savaşı ve Afganistan Harekâtlarında olduğu gibi. Bu bağlamda George W. Bush'un 2004 yılı Kasım ayında yeniden Başkan seçilmesinin ardından bir kez daha gündeme gelen Amerikalıların kendilerine atfetmiş oldukları Apokaliptik misyon, ABD'nin kuruluşunun temellerinde gizli olan en etkili mitlerden birisidir. Bu misyon ilk Püriten yerleşimci ve göçmenlerin kültürel hazinesi içinde Amerika'ya taşınmış, yüzyıllar içerisinde güçlenerek ve köklenerek Amerikan siyasi kültürünü ciddi şekilde etkilemiş ve bu güne kadar ulaşan belirgin bir iz bırakmıştır (Ataç ve Gürsel, 2005: 73).

Amerikan Apokaliptiği'nin ilk bakışta geçmişte kalmış, marjinalleşmiş ve ciddiye alınmıyormuş gibi duran görünümü hiçbir şekilde geri plandaki gerçeği yok saymayı gerektirmez. Ernest Tuveson'un çok bilinen çalışması "Millennium and Utopia" adlı eserinde de değindiği üzere Apokaliptik; "İlahiyat bilimi içerisinde fanatik bir grubun fanatik uğraşısı olarak görmek yerine, bütün Luteryan, Kalvenist ve Anglikanları ilgilendiren hayati öneme haiz bir sorun olarak kabul etmek gerekir" (Tuveson, 1949: 11).

Apokaliptik, Amerikan kültür ve kimliği ve bilincinin ilk ortaya çıkışı esnasında oynadığı kritik rol sebebiyle ve Amerikan tarihinin dönüm noktaları ile eşzamanlı olarak geçirdiği olgunlaşma evreleri yüzünden güncel Amerikan politikası üzerinde derin bir etkisi vardır Apokaliptiğin. Apokaliptik, dünyanın geri kalanını da kurtaracak olan, seçilmiş ve kaderi önceden tayin edilmiş bir kurtarıcı millet vizyonu öngörür (Ataç ve Gürsel, 2005: 74-76). Bu da Amerikalıların söylemi ve siyasal, sosyal ve kültürel vizyonu ile uyum göstermektedir.

Amerikan Apokaliptiğine gelen farklı yorumlara Kıta Avrupa'sının dünyanın büyük kısmını sömürgeleştirmesine imkân veren Rudyard Kipling'in "White Man's-Burden-Beyaz Adamın Sorumluluğu" adlı benzetmesi çerçevesinden bakılırsa, aralarında büyük bir farklılık olmadığı görülecektir. Devletler nadiren niyetlerini dolaysız olarak ifade eder, kaybetmeyeceğinden

² "Bugün Batı dünyası ve NATO denince akla gelen ilk ülkelerden olan Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık arasındaki ilişkiler, Uluslararası İlişkiler literatüründe 'özel ilişkiler' (special relationship) deyimiyile açıklanan yakın bir müttefiklik ilişkisidir... İki ülke arasındaki yakın ilişki, gazete yazıları ve akademik analizlerde genellikle 'kuzenlik' ilişkisi çerçevesinde ifade edilmektedir" (Örmeci, 2019).

kesinlikle emin olursa farklı davranabilir, ama yine de tercihi asıl niyetini bazı dışpolitika argümanlarını da kullanarak gizlemeye çalışmak olacaktır. Bu İngiliz Sömürge İmparatorluğu döneminde dünyanın geri kalmış kısımlarına medeniyet, modernite götürülmesi, onların çağdaş devletler seviyesine gelene kadar velayet altında tutulması iddiası ile gizlenmişken, onun yerine aday olan ABD döneminde aynı iddiaların geçerliliği ve özgünlüğünün kalmaması sebebiyle “*İnsan Hakları*”, “*Demokrasi*”, “*Serbest Piyasa Ekonomisi*”, “*Küreselleşme*” gibi yeni, çoşkulu ama tam tanımlanmamış terim ve tanımlarla kamufle edilmeye çalışılmıştır. Birinci kısımda bu konulara değinildikten sonra takip eden ikinci kısımda ise ABD dış politikasında insan hakları konusunun ortaya çıkışı ve tarihi gelişimi, seyri açıklanacak ve bilgi verilecektir.

Üçüncü bölümde ise öncelikle Amerika'nın İnsan Haklarını nasıl tanımladığı sorusunun yanıtı verilmeye çalışılacak daha sonra ise Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ve Amerikan Anayasası'nın insan hakları ile ilgili bölümlerinin ışığında bu iki belgenin İnsan Evrensel Hakları Beyannamesi ile karşılaştırmalı açıklaması yapılmaya çalışılacaktır.

Amerika'nın ve Amerikalı'nın Kendisine Bakışı

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) var olduğundan bu yana yukarıda saydığımız ideallere sadece kendisinin tam anlamıyla sahip olduğunu ve bunları sadece kendisinin tam manasıyla anlayıp, uyguladığını iddia etmektedir. Bu düşünce veya zannın Amerikan dış politikasına yansımaları da elbetteki olmuştur. Ancak ABD uluslararası arenaya tam anlamıyla çıkmadan önce kendi ayakları üzerinde durması gerektiğine karar vermiş ve bunun sonucunda önceleri İzolasyon politikasını seçmiştir (Lefebvre, 2005: 11). 1796 yılında George Washington yayınladığı veda mesajında İzolasyon'dan yana tavsiyelerde bulunmuştu. Çünkü Washington'a göre yabancı uluslara karşı izlenmesi gereken tavır; onlarla ticari ilişkileri geliştirirken siyasal ilişkileri olabildiğince azaltmak olmalıdır. Çünkü Avrupa'nın Amerika'yı ilgilendirmeyen bir yığın meselesi vardı (Lefebvre, 2005: 14). Ancak ülke güçlendikten sonra ise bu korumacı tutumunu terk etmiş ve bu tutumunu “*Sorumluluk Politikası/Missionary Policy*” ile değiştirmiştir (Kissinger, 1998: 2; Doskaya, t.y.). Ancak ABD ilk başlarda ve İzolasyon döneminde kendisini dış dünyadan; Avrupa ve dünyanın geri kalan kısmından soyutlamamıştı. Amerikalılar sadece Avrupa siyasetine ve köhnemiş toplumsal yapısına karşı bir tecrit uygulamakla yetinmişlerdi. Fakat hiçbir zaman ticari faaliyetin dışında kalmamışlardı. Ticaret Amerika için hayati bir öneme sahipti ve ABD siyaseten tarafsız kalarak daha fazla devletle daha rahat ticaret yapabiliyordu. İşte bu yüzden ilk dönem ABD dış politikasını İzolasyonist'ten ziyade tarafsız olarak nitelemek daha doğru olacaktır (Combs, 1986:1).

Amerikalı'nın bilinçaltı daha önce de ifade edildiği üzere mistik etmenlerden, Hristiyan ve Yahudi düşüncesinden yoğun bir şekilde etkilenmiştir. Gerek siyasi ve kültürel elit, gerekse de sokaktaki sıradan vatandaşın bilinçaltında yer etmiş olan düşünce ülkesi ve kendisinin Tanrı'nın Krallığını kurmakla görevli seçilmiş ve kutsanmış bir devlet ve birey olduğu şeklindedir. Bu düşüncenin etkisiyle Bancroft, Fiske ve Mahan gibi bazı ABD tarihçileri de Amerikalıların Kutsal Kitap'ta bahsi geçen seçilmiş millet olduğunu iddia etmişlerdir (Lerner, 1957: 28). Seçilmiş insanlar olmak, böyle bir kaderin sahibi olarak ilahi bir sorumluluk yüklenmeyi de gerektiriyordu (Ataç ve Gürsel, 2005: 76). Bu seçilmiş hissiyatının da etkisi ile Amerikan toplumu kendisini insan hakları, demokrasi ve hukuk gibi terimlerle özdeşleştirme yoluna gitmiştir. Hatta dünyanın geri kalan kısmında bu ilkelerden habersiz olarak yaşayan talihsiz toplumlara da bu sayılanları ulaştırmanın kendisine ilahi bir görev olarak sunulduğunu düşünmüştür. Jack Donnelly bu durumun ABD toplumunda ortaya çıkmış olmasının temel nedeninin ise esnek sınıf kültürü, Avrupa'daki gibi bir soylu sınıfının olmaması ile ABD'nin göçmenlerden oluşan bir toplum olmasına bağlamaktadır (Donnelly, 2000: 312).

Yukarıda Donnelly tarafından değinilen bu sebepler yüzünden de Amerikalıya göre ABD değerleri ile de sıra dışıdır: ABD ne özgürlüğü, ne demokrasiyi, ne parlamentarizmi, ne de insan hakları nosyonunu ortaya atmış ya da geliştirmiştir; bununla birlikte bu ülke bütün dünyada Mesihçi ve neredeyse dinsel bir vizyonla liberal demokrasinin değerlerini egemen kılmak için çalışmıştır ve çalışmaya da devam etmektedir. Bu yüzden de hemen hepsine göre, Clinton'ın Dışişleri Bakanı Madeleine Albright bu düşüncenin etkisi ve yönlendirmesiyle dediği gibi; “*ABD, vazgeçilmez bir ulustur*” (Lefebvre, 2005: 7). Bu sebepten dolayıdır ki, Amerikan Apokaliptik düşüncesinde Amerika kıtası yeryüzündeki tüm milletlerin ihtişamları ve onurlarını taşıyabilecekleri yeni, bakir ve kutsal topraklar olarak tasvir edilmiştir. Bu görüşe göre ABD, insanlığın toplu olarak kurtuluşunu, Yaratıcı ile barışmasını ve Şeytan'ın Krallığına son vermeyi vaat etmektedir. Amerika'nın öncülüğünde tüm dünya barış ve sevgi içinde tek bir toplum olarak birleşecek; yerkürenin her tarafındaki bütün milletler tam bir uyum içerisinde birbirine kenetlenecek; Tanrı'nın Kilisesi'nin tüm kısımları, bilgiyi ve birbirinin iyiliğini gözetecektir (Ataç ve Gürsel, 2005: 80).

Bu Mesihçi düşüncenin ortaya çıkmasında ise daha önce de ifade edildiği üzere Yahudi-Hristiyan düşüncesinin, ama özellikle de Protestan inancının etkisi olmuştur. Bu düşünce ülkenin kuruluşundan beri devletin ve toplumun siyasi bilinçaltında yer etmiştir. Bu üstün ve seçilmiş toplumun ortaya çıkması için dünyanın dört bir yanından her toplumun en iyileri seçilmiş gelmiş ve “*Anglo-Amerikan WASP*” (Beyaz, Anglosakson ve Protestan /White, Anglo Sakson, Protestan) değerleri içinde asimile edilmişlerdir. Amerikalıların bu bakış açılarının dini kökenleri de vardır. Kendilerini Eski Ahit'teki kişilere, Tanrı tarafından seçilmiş, yeni bir ülke sözü verilmiş olan eski İsraililere benzetirler. (Amerikalılara göre bu kişiler İsa'nın yansımalarıdır.) Bu sebepten dolayı, Amerika da asıl İsraililer-Yahudilerin kendileri olduklarını iddia eden pek çok marjinal ve fundamentalist grup bulunmaktadır (Baym, 1989: 3).

Amerika'nın ve dolayısıyla da Amerikalı'nın seçilmiş ve ayrıcalıklı olduğu düşüncesini körükleyen bir diğer unsur da Amerika'nın kendine has değerleri olduğunu iddia ettiği Amerikan Kültürü'dür. Bu farklı ve benzersiz kültürü oluşturan etmenlerden en önemlileri ise şunlardır :

- Dünyanın dört bir yanından gelen farklı etnik gruplar,
- Amerika'ya gelen ve kurucu rol oynayan İngiliz düşünce sistemi. Bu sistem beraberinde kendi ahlak anlayışı, dini özgürlük duygusu ve kanunun üstünlüğü nosyonunu da bu yeni ve bakir topraklara taşımıştır.
- Göçler,
- İngiliz dili. Bölgesel faktörlerle karışarak İngiliz kimliğinden farklılaşmış ve hepsinin bir sentezi olan Amerikan Kimliğini oluşturmuştur. Yeni ve farklı grupları Amerikan toplumuna entegre etme, kültür içinde kendi dil ve benliklerinden kopararak eritmede gereken eğitime potası olarak da son yıllara kadar başarıyla hizmet etmiştir.
- İngiliz Puritanizm'i (Anlayış ve düşüncesi).
- Çok Kültürlülük (Lerner, 1957: 11-22).

Amerika'nın ve Amerikalı'nın seçilmiş olduğuna dair düşünceye en güzel örneklerden biri de 17. Yüzyıl Milenyalisti olan Cotton Mather'in düşünceleridir. Mather'e göre “*Tanrı Amerika'yı seçilmiş insanların yaşayacağı bir toprak olarak seçmiştir. Bu seçilmişliği ispatlayan en önemli gösterge ise yeni dünyanın pagan yerlilerin yaşamaları nedeniyle Avrupalılar gelmeden önce 'Şeytanın Ülkesi-Toprakları' olmasıdır. Ama seçilmiş insanların gelmesiyle bu durum değişmiş, Şeytan son derece rahatsız edilmiştir*” (Ataç ve Gürsel, 2005: 77).

Amerikalıların kendileri hakkında ortaya attıkları seçilmiş oldukları iddiasına yabancı uluslardan da inananlar olmuştur. Özellikle de bu ülkeyi kendi devrimlerinin ete kemiğe bürünmüş hali olarak gören Fransızlar arasında bu inanç daha fazladır. Bu duygusal yaklaşıma güzel bir örnek Fransız

Diplomat J. Hector St. John de Crevecoeur'in Amerika izlenimlerini aktardığı 1782 tarihli “Amerikalı Bir Çiftçiden Mektuplar” isimli eseridir. Bu eserinde Crevecoeur Amerikalıyı şu şekilde tarif eder:

“Amerikalı yepyeni bir insandır; yepyeni prensiplerle işe koyulur; bu nedenlerle de yeni fikirlere sahip olmalı ve yeni görüşler oluşturmalıdır” (Lauter, 1990:890-908).

Mevcuttaki bu farklılıkları ve siyasi, sosyal kurumları nedeniyle Amerikalılar tüm dünyanın gözünün onların üzerinde olduğunu düşünürler. ABD dünya üzerindeki en iyi ve ideal yönetim, siyasi ve ahlaki değerler sistemine sahiptir.³ Bu düşüncenin temeli ABD Mesihçiliğinin dualist doğası ve kimi zaman da aşırıya kaçan bir tavır içinde kendi modellerinin üstünlüğüne inanmalarından, ülkelerinde dinin özel bir biçimde yaşandığı inancından, dünyayı iyilik ve kötülük arasında bölüştürme eğiliminden gelir ve düşünsel arka planda da desteklenir (Lefebvre, 2005: 73). Bu yüzden Amerika'nın özel bir ülke olduğu düşüncesi Amerikalı yöneticilerin de söylemlerinde önemli bir yer tutmaktadır (Lefebvre, 2005: 75). Bu iddiaya yol açan düşüncüyü bir örnekle açıklamak gerekirse: 19. Yüzyıl'da Meksika'ya kadar ulaşan Amerikan yayılmasının dayandırıldığı temellerden birisi bu ilerlemenin onların gelişmesine yardımcı olacağı, bu sayede az gelişmiş insanlara Batılı değerlerin aktararak onların kurtarılacağı idi. Batı'ya ve Güney'e doğru bu yayılma ile geri kalmışlara, kendilerinin sahip olduğu şans takdim edilecek, insan ırkının iyiliği adına gelişmeleri için eğitileceklerdi. Bu onların için büyük bir lütuf ve ihsandı (Ataç ve Gürsel, 2005: 82). Yine Batı'ya doğru genişleme sonucunda, kendilerini Apokaliptik düşünceye adanmış kişiler arasında İyiliğin Gücü'nün Şeytanın Ülkesi'ni fethettiğine dair kesin bir kanı da oluşmuştu (Ataç ve Gürsel, 2005: 77-78).

İnsanlık ancak bu üstün ve yetkin değerleri kabul ederse barışa ve huzura kavuşabilecekti. Bunu ne kadar çabuk kabul ederse onun için o kadar iyi olacaktı. Dünya genelinde barış ve huzurun tesisi Amerikan değerlerinin yayılmasına bağlıdır ve bu idealin gerçekleşmesi Amerikalı için kaçınılmaz ve devredilemez bir görev ve sorumluluktur. Bu görev ve onun ortaya çıkardığı gereklilik Amerika'ya diğer hiçbir devlette olmayan bir yükümlülük ve sorumluluk yüklemiştir. Bu vizyon tarih boyunca Amerikan politik kültürünü etkilemiş ve yönlendirmiş “Amerika'nın davası tüm insanlığın davasıdır” şeklinde de formüle edilmiştir. Bu iddiayı Kıta Avrupa'sından yeni kıtaya Püritenler⁴ ve diğer Holistik (Bütüncü)⁵ ve Milenyalist görüşler⁶ taşıyan Protestan fundamentalist

³ “ABD, kendisini özel ve model bir ülke olarak görür” (Lefebvre, 2005: 71).

⁴ “Püriten kelimesi kök itibarıyla; ‘saflık’, ‘temizlik’, ‘masumluk’ ve ‘nezaket’ anlamına gelen İngilizce ‘purity’ kelimesinden gelmektedir. Ancak kelimenin sıfat olarak kullanımında anlamı olumsuzlaşmakta ve ‘ahlak ve dini inanç konusunda aşırı tutucu kimse’ anlamında kullanılmaktadır. Püritenlik terimi ise, 16. Yüzyıl'da marjinal İngiliz Protestanların oluşturduğu dini ve düşünsel bir hareketi tanımlarken kullanılır. Amacı, İngiliz Protestanlığı, Katolik Kilisesi'nin ritüellerinden arındırmak ve saflaştırmaktır” (Güngör, 2005: 8; Gündüz, 1998: 313).

⁵ “Antik Yunanca'da ‘tam, bütün’ anlamına gelen ‘Holos’ kelimesinden türeyen Holizm’e göre bütün, parçaların toplamından fazladır. Holizm, genel olarak, canlıyla cansız, organikle inorganik faaliyet arasında gerçek, temel ve indirgenemez bir farklılık bulunduğunu; canlı organik bütünleri oluşturan parçaların bütün içinde, bütünü dışında olduğundan daha farklı bir biçimde fonksiyon gösterdiklerini; bir fenomeni anlamak için, onu bütünlüğü içinde, yani onun bir parçası olduğu bütünü anlamak gerektiğini ve dolayısıyla bütünü her zaman öğelerinin yalnız toplamından daha fazla bir şey olup, karmaşık bir fenomenin, salt onu meydana getiren öğelerin analizi yoluyla anlayamayacağını savunan anlayış, yaklaşım ve öğretilerdir. Holistik kelimesi ise bütünsel, bütüncül ya da eksiksiz bütünlük anlamına gelmektedir” (Okay, 2015).

klikleri taşımıştır (Ataç ve Gürsel, 2005: 81). ABD bu iddiasını hayata geçirmeye çalışırken, ilk dönemlerinde güçlenmek ve kendisini dışarıdan gelebilecek tehlikelerden korumak için Yalnızlık/İzolasyon Politikasına yönelmiş ve önce kendi ayakları üzerinde durabilecek bir ülke olma yolunu seçmiştir. Güçlenmek için ihtiyacı olan kaynağın uluslararası ticarete olduğunu gören ülke bir süre sonra yaklaşımlarını revize etmiştir. Bu bağlamda ABD'nin ilk başkanı olan George Washington veda konuşmasında Amerikalılara dünya siyasetinden ve Kıta Avrupa'sının mücadelelerinden uzak durmalarını, kendilerine yeni ülkelerin kapılarını açacak gelişmeyi sağlamak için baskı altındaki insanlar için bir "Umut Işığı/Beacon of Hope" olarak kalmalarını öğütlemiştir (Lefebvre, 2005: 14). Bu düşüncenin kurumsallaşması sonucunda ABD'nde Avrupa'yı, onun kültürel ve siyasi mirasını reddetme Amerikan sosyal düşüncesinde genel kabul gören bir yaklaşım haline almıştır (Lerner, 1957: 27). ABD için asıl sorun, bu yükümlülüğün nasıl bir yol izlenerek yerine getirilebileceğine karar verilmesi olmuştur. Amerika, tarihi boyunca, bu sorumluluğunu kendi kabuğuna çekilip yalnızlık politikası uygulayarak mı yoksa agresif bir politika uygulayarak mı daha iyi yerine getirebileceğini düşünmüş ve bu konuda zaman zaman söylem ve yöntem değişimine gitmiştir.

ABD'nin kuruluşundan 20. Yüzyıl başına kadar olan dönemde ABD'nin dış politikasının en belirgin özelliği ülkenin herhangi bir konuda uzun süreli planlar ve projeksiyonlara dayalı bir politikaya sahip olmaması idi (Kissinger, 1998: 20). Bununla birlikte bu dönemde ABD dış politikasında iki düşünce rekabet halinde idi. Bu iki düşünce Tarafsızlık Politikası ve Yayılma Politikası idi. Ülkenin siyasi yönetiminin kafası oldukça karıştı. Genel olarak bir bocalama devresi geçiliyordu, çünkü o sırada ABD geliştirmekte olan bir ülke idi. ABD büyük devletlerle uzun süreli bir mücadeleyi kaldırabilecek kadar güçlü değildi ama bunun yanında hayatta kalabilmek, büyümek ve dünya siyasetinde söz sahibi olabilmek için de dünya ticaretinden mutlaka pay alması gerektiğinin farkındaydı. Özellikle de Akdeniz ve Uzakdoğu Ticaretinden pay alması, gelişebilmesi için elzemdi. Bu yüzden de yayılmacı ve saldırgan bir politika izlemeyi seçti. Bu bağlamda başlarda oldukça ürkek davranan, Akdeniz'e girebilmek için Cezayir Beylerbeyliği'ne haraç dahi ödemek zorunda kalan ABD, 19. Yüzyıl'da İngiltere, Fransa ve Cezayir Beylerbeyliği ile girdiği mücadele ve çatışmalardan fazla zarar görmeden çıkınca kendine olan güveni artmış daha rahat hareket etmeye başlamıştır.⁷

Kazanılan bu kendine güven sonucunda yayılma sadece denizlerde olmamış, ABD stratejik arka bahçesi olarak gördüğü kıtanın seyrek nüfuslu kısımlarına doğru da kendisini durduracak hemen hiçbir güç bulunmadığı için rahatça ilerlemiştir. Fakat ABD bu hareketini de kendince aklileştirmiş, ahlaki bir değer yüklemeye de çalışmıştır. Benzer iddiayı Orta Asya olan ilerleyişine karşı

---

⁶ "Dilimize 'binyılcılık' olarak çevirebileceğimiz Milenyalizm kavramı, 19. Yüzyıl'da üretilmiş bir terimdir ancak kökeni 2. yüzyıla kadar geri gitmektedir. Mana itibariyle sayısal olarak bin yıla işaret etmekle birlikte milenyum inancı, daima bin yıl içeren doktrinleri ifade etmemektedir. Hristiyanlıkta milenyum inancının tek bir formu bulunmamaktadır ve dolayısıyla bu hususta yekpare bir anlayış da mevcut değildir. Mesih'in dönüşünün milenyumla göre zamansal konumu ve milenyum sürecinde Mesih'e ve inananlara düşen roller açısından farklı yaklaşımlar gelişmiştir... Hristiyanlığın ilk dönemlerinde İsa'nın geri dönüşü, yeniden diriliş, hüküm günü ve dünyanın sonu olmak üzere dört temel eskatolojik meseleden bahsetmek mümkündür. Binyılcılık da dolaylı ya da dolaysız olarak bu dört meselenin her birini ilgilendiren bir anlayış olması hasebiyle Hristiyan eskatolojisi açısından önemli ve ilgili bir meseledir" (Elmas, 2020: 6; Whalen, 2000: 584; Kelly, 1968: 462).

⁷ "1812 Savaşına kadar Amerikan dış politikasında tarafsızlık teması baskınken bu tarihten sonra kendine güveni gelen ABD dış politikasında yayılmacılık eğilimleri daha baskın hale gelmiştir" (Combs, 1986: 2).

çıkabilecek muhalefeti bastırmada Rusya'da kullanmış, ABD emsal göstermiştir. Amerikalılara göre kendileri Tanrı tarafından Kuzey Amerika'ya ilerleme ve demokrasi getirmek amacıyla seçilmiş kişilerdi.⁸ Bu seçilmişlik iddiası, belki daha başka bir tabiriyle özel olma düşüncesinin kökleri kıtanın ilk kolonileştirilmeye başladığı yıllara kadar gider. Bu hissin oluşumuna temel oluşturan durumu birkaç örnekle açıklayabiliriz. Pequot Kızılderilileri ile yaşanan bir çarpışmadan sonra, John Mason şunları söylemişti; *“Tanrı, geri bölgelerde düşmanlarımıza darbe indirmekten ve onların topraklarını bize vermekten memnundu.”* Connecticut Birliklerinin komutanı olan Mason, bu zikredilen çatışmada içerisinde hiçbir savaştının olmadığı Pequot köyüne saldırmış ve herkesi öldürmüştü. Çatışmadan sonra Mason, köyü yaktırır ve bunu yaparken de Tanrının bu hareketini desteklediği ve onay verdiğini iddia eder; *“Gerçekten Yüce Tanrı, ruhlarına öyle dehşetle bir korku saldı ki bizden kaçarken, alevlerin arasına dalyıyorlardı: çoğu böyle öldü... (Ve) onları kızgın bir fırına atan, kendisine inananların düşmanlarına aşağılamayla bakan Tanrı üzerlerindedi...Tanrı, orayı cesetlerle doldurarak, kafirlere karşı hükmünü verdi...”* Plymouth Kolonisi'nin Valisi William Bradford ise, İngilizlerin manzaraya verdiği tepkiyi şu şekilde dile getirir: *“Onları böyle ateşte kızarıırken ve ateşi söndüren kan gölü içinde görmek korkunç bir manzaraydı. Çürüyen cesetler ve bunlardan yayılan koku berbatı, fakat zafer tatlı bir fedakarlık gibiydi; kendilerine olağanüstü yardımlarda bulunarak bu kadar gururlu ve kibirli bir düşmanı ellerine düşüren, bu kadar çabuk bir zafer bahşeden Tanrı'ya bunun için şükranlarını sundular.”* Amerika'ya yerleşen koloniciler Avrupa'dan gelen sıtma, kolera, kızamık, çiçek gibi hastalıkların kendilerini etkilememesini ve ortaya çıkan salgınlarda bu hastalıklara karşı bağışıklığı olmayan Kızılderililerin yok olmasını kendi girişimlerinin Tanrı tarafından onaylandığının açık bir işareti olarak görüyorlardı. Massachusetts Körfezi Kolonisi'nin ilk valisi olan John Winthrop 1634 tarihli bir mektubunda şunları söylemektedir: *“Tanrı'nın hususi takdiriyle...geçen yıl boyunca en fazla iki yada üç yetişkin ve bir o kadar da çocuk öldü. Sıtma veya başka hastalıklar çok nadir görülüyor...Yerlilere gelince tamamına yakını çiçekten öldü. Tanrı topraklarımızı temizledi”* (Tanrısal, 2005: 15-16; Stannard, 2004: 179,182,185-186).

Yukarıda ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Amerika kıtası Avrupalı göçmenlere verilmiş bir ödül, bir haktı. Amerika'nın Tarihi Görevi veya Ülkenin Kaderi diye tercüme edilebilecek, tamamen beyaz ırkın üstünlüğünü öngören ve emperyalist yansımalar ve atıfların çok fazla olduğu bu düşüncede aynı zamanda, Amerikan karakterinin ve siyasi bilincinin ve bilinçaltının, kültürel arka planının yansımaları da görülmektedir. Amerikalılar bu düşüncüyü *“Manifest Destiny/Kuruluş Kaderi”* olarak adlandırırlar. İlk kez Amerikalı gazeteci John O'Sullivan tarafından kullanılmıştır. O'Sullivan'a göre Tanrı: *“Amerikan yayılmasının, yani seçilmiş milletin ilahi başarısının yanındaydı...Amerika'nın kaderinde, Monarşi ve Aristokrasi'yi benimsedikleri için Cehennem'in kapılarında bekleyen milletlere, gelecekte kurtuluş yolunu gösterecek ilerlemeci güç olacaktı. Amerika seçilmişti ve onun ortaya koyduğu ideal sistem , Kralların ve Oligarşilerin tiranlığına karşı çıkmalı, barışın ve iyi niyetin yüce mesajını, binlerce insanın vahşi hayvanlardan biraz daha iyi bir hayat sürdüğü yerlere taşınmalıydı”* (Ataç ve Gürsel, 2005: 82). Bu ifadelerde açık bir Püriten etkisi, onların İngiltere ve Avrupa'ya olan kırgınlığı rahatlıkla okunmaktadır. Yine Tevrat'tan özellikle de seçilmiş insanlar imgelerinde (*Old Testament*) etkilenmeler de açıkça kendini belli etmektedir. Temel olarak metafizik ve pozitif anlayışa zıt düşünce etkilenmeler had safhadadır.

⁸ “1845 yılında John O'Sullivan...tarihe yeniden başlamaya hazır, gelecekteki mutluluğa adanmış ABD'nin açık ve kesin kaderinden söz eder. O'Sullivan'a göre Tanrı sanki özgürlük ve insan haklarını en önemli değerler gibi gören barışçı bir halk! tarafından egoizmi tanımayan bir demokrasi kurulmasını bekleyen bir kıtayı yedekte tutmakta gibidir” (Lefebvre, 2005 : 72).

1823 yılında ilan edilen Monroe Doktrini'ne⁹ paralel olarak Manifest Destiny (*Kaçınılmaz Yazgı*) kavramı ortaya çıkmış ve Tanrı'nın Amerikan toplumuna bahsettiği kıtadaki milyonlarca yurttaşın özgürce kalkınmasını sağlama bu yaklaşımın ana amacı olarak ilan edilmişti. Bu amaca ulaşmak için ise Kızılderili toprakları ve İspanyol sömürgeleri güç kullanılarak ele geçirilmiş ve ABD Batı eyaletleri kurulmuştur (Türkmen, 2005: 159).

Manifest Destiny Amerikan seçilmişliği düşüncesinin siyasi alana başka bir yansımasıdır ve 1840'lı yıllarda kıtanın batısına doğru olan ilerlemeyi de meşrulaştırmak için kullanılmış olan bir kavramdır. Bu kavrama göre, ABD kaderi dünyanın lideri olmak ve kendini idareye muktedir olan diğer uluslara da özgürlüğü taşımaktır (Kırtunç, 2005: 110). Yine Manifest Destiny göre: “*Avrupalılar ve torunları kader tarafından bütün Amerika'yı egemenlikleri altına almaya mahkum edilmişlerdi. Beyazlar üstün ırk oldukları için hem Kızılderililerden hem de onların topraklarından, madenlerden sorumluydular*” (Brown, 1973: 25).

Bu açıklamalardan sonra bir yabancı gözüyle bakarsak Manifest Destiny: Anglo-Saksonların ırk olarak doğal ve doğuştan gelen bir üstünlüğe sahip olduklarını, Protestanlığın insanlığın kurtuluşu ve Cennetin anahtarlarını elinde tuttuğunu, yalnızca Cumhuriyetçi yapıya sahip olan siyasi yapıların özgür olabileceğini ve böylece geleceğe, hatta daha önceden belirlenmiş geleceğeyani Kadere-daha hızlı bir şekilde ulaşabileceği iddiasıdır. Bunun yanında İlahi Güç tarafından önceden belirlenmiş, alanı kesin sınırlarla çizilmemiş genişleme anlamında da kullanılmaktadır (Ataç ve Gürsel, 2005: 82). Tüm bilgilerden sonra bir değerlendirmeye gidildiği zaman Manifest Destiny'nin Amerika'nın yayılmacılığın meşrulaştırma çabasını birtakım siyasi, etik ve fikri temellere dayandırma uğraşından başka bir şey olmadığı söylenebilir.

Amerikalılara göre kendi toplumları benzersiz bir toplumdur, her şeyin mükemmeli, iyi ya da kötü olsun bu ülkededir. Önceleri sadece İngiltere'den daha sonra ise dünyanın dört bir tarafından yeni kıtaya göç ederek zulüm ve baskıdan uzak kalabilmeyi başarmış olmaları, İngiltere'ye karşı verdikleri Bağımsızlık Mücadelesi Amerikalılarda kendilerinin farklı olduğunu düşüncesinin yerleşmesini ve kökleşmesini sağlamıştır. Amerika'nın kültürel ve siyasi olarak diğer ülkelerden farklı ve çoğu zaman da üstün olduğuna olan derinden inanç olarak adlandırabileceğimiz bu düşünce “*Amerikan Ayrıcalıklığı/American Exceptionalism*” (Lerner, 1957: 64-66) tabiri ile ifade edilmektedir. Amerika dışında pek fazla bilinmeyen ve kuruluş yıllarından bu yana Amerikan Milliyetçiliğinin çekirdeğini oluşturan bir kavramdır. Bu kavrama göre Amerikan ulusu Tanrı'nın kutsadığı ve dünyaya özgürlük getirmekle yükümlü kıldığı bir ulustur. Bu yaklaşım günümüz ABD iç ve dış politikasında da hala kabul görmektedir ve yansımaları 4 başlık altında toplanabilir:

- Amerikan Ayrıcalıklığı'nda devletin çok özel ve hakim bir konumu vardır.
- Ülkenin izlediği dış politikanın meşruiyeti birinci derecede ulusal onaya tabiidir. Uluslararası onay tali olarak gelir.

⁹ “*ABD Başkanı James Monroe (1817-1825) tarafından ortaya atılan ve onun adıyla anılan “Monroe Doktrini” kısaca ABD ile Avrupa ülkelerinin karşılıklı olarak birbirlerinin çıkar alanlarına karışmama anlayışını içermektedir. Monroe'nün ABD'nin Amerika Kıtası'ndaki çıkarlarının, herhangi bir Avrupalı emperyal gücün konusu olmaması gerektiği yönündeki açıklaması, ABD'nin güvenlik yaklaşımının temelini oluşturmaktadır. Başkan Monroe bu yaklaşımıyla ABD'den ekonomik ve askeri olarak daha gelişmiş durumda olan emperyal devletlerle bir çatışma ortamı yaratmadan kendi ülkesinin ekonomik ve askeri gelişimini sağlayabilmesi için güvenli bir hayat sahası meydana getirebilmiştir. ABD'nin izolasyonu olarak değerlendirilen bu doktrin ile ABD kendi çıkar alanı olan Güney Amerika, Atlas ve Pasifik okyanusundaki adalar gibi yerlere dokunulmaması konusunda kendini garanti altına almıştır*” (Akçay ve Akbal, 2013: 9-10; Stocton, 1898: 1-2).

- Amerikan Ayrıcalıklığı'nın aşırı ulusal ve milliyetçi bir yönü vardır. Her ne kadar özgürlüğü dünyaya yaymak ABD'nin evrensel misyonu ise de, esas olan bu misyonunu salt Amerikan değerlerine göre yürütülmesi ve diğer uluslara Amerikan hak ve özgürlük kavramlarının götürülmesidir. Sözün özü ABD bu değerleri evrensel olana saygı gösterdiği için değil, kendi değerleri evrensel hale geldiği için savunmaktadır.
- ABD dış politikasında Çoktarafılık (Multilateralism) da mevcuttur ama bu çok güçlü ve baskın bir yaklaşım olmamıştır (Türkmen, 2005: 166-167).

Bu yüzden Amerikan halkı, kendisini diğer uluslardan ayıran özelliğin, özgürlüğün hayata geçirilmesi ve yayılması konusunda üstlendiği ilahi ve ulvi görev olduğuna inanır (Kissinger, 1998: 28). Fakat şunu da eklemek gerekir ki, Amerikan Ayrıcalıklığı fikri, Amerika'nın kendi medeniyet süreçleri olduğu kabul edilirse geçerli olabilen bir iddia ya da düşüncedir (Lerner, 1957: 28).

ABD'nin izolasyon düşüncesini bir kenara bırakıp, kaderini gerçekleştirmek için dünya siyasi sahnesinde bir güç olarak belirme girişiminin ilk adımlarını atmak için bu bağlamda müdahaleci ve aktif bir dış politika izlemeye başlaması Theodore Roosevelt'in başkanlığa dönemine denk düşer. Roosevelt bu dönemde ortaya attığı dış politika yaklaşımına "*İyi Komşuluk Politikası/Good Neighbour Policy*" ismini vermiştir. Bu dönem aynı zamanda, ABD'nin Wilson İdealizmini bir kenara bırakıp Realizm'e geçtiği döneme de denk gelir. Çünkü artık Amerika ile Kıta Avrupası ve Pasifik'teki diğer devletler arasındaki çıkar çatışması gizlenemez bir hal almıştır. Şimdi zaman I. Dünya Savaşı sırasında ABD kendi kıtasına dönmesi ile yarım kalan işini tamamlama zamanıdır.10

Amerika, güç ve çıkarın tadını aldığı bu dönemde etkisini yaymayı diğer devletler açısından cazip ve kabul edilebilir bir hale getirmek için Demokrasi'nin temsilcisi ve koruyucusu olarak kendisinin güvenliğinin tüm dünyanın güvenliğinden ayrı düşünülemezliği iddiasını ortaya atmıştır. Çünkü A. Gramsci'nin "*Rıza ve Hegemonya*" tezinde ifade ettiği gibi ortaya atılan hükümlerlik iddiasının hükmedilenler tarafından da kabul edilmesi gereklidir. Bu Hükümlerlik varlığının meşruiyetinin sağlanması ve sürekli olması için elzemdir. Aksi halde taraflar arasındaki çatışma bitmeyecek, hükmedilen suiistimal edilmeyi kabul etmeyecektir. İşte bu sebepten dolayıdır ki ABD, İngiltere'nin yerini almasında kendisine fayda sağlayacağı için Sovyetler Birliği'nin ilerlemesine izin vermişti. Ancak daha sonra Sovyetler Birliği'nin karşısında yalnız kalmamak ve kendi kıtasına geri dönmek için bu dönemde kendi güvenliğini dünya güvenliği ile özdeş olarak tanımlama yoluna gitmiş ve "görevinin dünyanın neresinde olursa olsun özgür dünya ve demokrasiyi her türlü saldırıya karşı korumak" olduğunu iddia etmişti (Kissinger, 1998: 31). Çevrelenmemek ve kendi kıtasına hapsedilmemek için de böyle bir çıkışa ABD o dönemde kendini mecbur hissetmiştir.

20. Yüzyıl'ın ilk yarısında dünya siyasetindeki karmaşadan ve kaostan oldukça iyi şekilde faydalanan ABD kendisine dünya siyasetinde önemli ve kalıcı bir yer sağlamak, rakibi olan ve gelişmesinin önünde engel olan büyük devletleri zayıflatmak ve tasfiye etmek ve keza siyasi varlığını güçlendirmek amacıyla kendi ahlaki değerlerini yaymak ve bunları diğer insanlara kabul ettirmek için büyük çaba sarf etmiştir. Bu girişimi ideolojik yönden desteklemek ve takviye etmek için de özgürlüğü ve demokratik değerleri koruyabilecek güce ve sorumluluk duygusuna sahip tek ülkenin kendisi olduğunu iddiasını ortaya atmıştır. Bu iddiasını hala dillendirmektedir, uygulamaları yaptıkları ile taban tabana zıt olsa da. Bu kadar rahat ve pervasız olmasında tek kutuplu sistemin ve kendisini frenleyecek bir alternatif oluşumun henüz ortaya çıkmamasının da etkisi büyüktür.

10 "ABD, Avrupa'ya yönelik tutumunda I. ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra değişiklik olmuştur. Yaşanan bu iki savaş, Avrupa'nın eskisi gibi kendine itaat ve bağlılık isteyen baba rolünde artık olmadığını, daha ziyade yardıma ihtiyacı olan kendine has, yok olma tehlikesi yaşayan bir medeniyet olduğunu ortaya çıkarmıştır. ABD'nin tutumu Avrupa'nın kendisini tehdit edemeyeceği gerçeği keşfetmesinden sonra değişmiştir ve ABD İzolasyonist tutumunu değiştirmiştir" (Lerner, 1957 : 27)

İnsan Hakları Teriminin ABD Dış Politikasına Girişi ve Tarihi Gelişimi

Amerika'nın insan haklarına olan ilgisinin artması II. Dünya Savaşının sonuna, Franklin D. Roosevelt'in eşi Eleanor Roosevelt'in İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin hazırlanmasında başkanlık etmesi dönemine denk gelir (Doskaya, t.y.). Bu karmaşık ve çalkantılı dönemde Amerika, insan haklarının korunmasını dış politikasının önemli bileşenlerinden birisi olduğunu iddia ettiği için, önce Almanya'nın savaş sonrasında da Rusya'nın solugunu enselerinde duyan devletlerin takdirini kazanmıştır.

Amerikan dış politikasında insan hakları iki nedenden dolayı çok önemlidir. Birincisi İnsan Hakları kavramının içinde "*Hak*" sözcüğünün geçmesi ve Amerikalıların siyasi bağlamda bu sözcüğe büyük değer vermeleridir. İkincisi ise Amerikalıların kendi değerlerini, devletlerinin sınırları dışındaki insanlara kabul ettirmeye çalışırken, bu kavramı sıkça kullanmalarından kaynaklanmaktadır (Mayal, 1986: 165). Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politikasında İnsan Hakları konusunun bir konu başlığı olarak ortaya çıkışına pek çok yazar, tarihçi ve düşünür değinmiştir. Bunlardan birisi olan Jack Donnelly International Human Rights (Donnelly, 1993) isimli kitabında ABD dış politikasında İnsan Hakları söyleminin gelişimini dört ayrı dönemde inceler. II. Dünya Savaşından sonra başlayan bu dönemler sırasıyla;

1. 1945-1948 Arası Dönem,
2. 1949-1973 Arası Dönem,
3. 1974-1980 Arası Dönem,
4. 1981-1988 Arası Dönem'dir (Donnelly, 1993: 99, Doskaya, t.y.).

Birinci dönem olan 1945-1948 dönemi İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin kabulü ile sona eren başlangıç dönemidir. 1949-1973 yılları arasındaki dönem ise Soğuk Savaş'ın yıpratıcı rekabetinin de etkisiyle, İnsan Hakları kavramının ikinci plana atıldığı dönem olarak adlandırılabilir. Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında ve Vietnam Savaşı'na karşı tepkilerin gelişmeye başladığı 50'li ve 60'lı yıllarda, İnsan Hakları konusu adeta gündemden kalkmış ve o zamana kadar İnsan Hakları ile ilgili olarak elde edilen kazanımlar da sekteye uğramıştır. Orta ve Doğu Avrupa'nın 1948'den sonra Sovyet etki alanında, yani Demir Perde'nin arkasında kalmasından ve 1949'da Çin'de Komünistlerin zafer elde etmesinden sonra, İnsan Hakları konusu süper güçlerin rekabet sahalarından birisi haline gelmiştir. Her iki taraf da birbirini zayıf noktalarından vurmak ve uluslararası siyasi arenadaki itibarlarını azaltmak için İnsan Hakları konusunu birbirlerine karşı silah olarak kullanmaya çalışmışlardır.¹¹

İnsan haklarının tanımı üzerindeki ideolojik anlaşmazlıklar Soğuk Savaş'ın büyük kısmında devam etmiş ve 1950'lerden itibaren de İnsan Hakları etkin bir propaganda silahı olarak kullanılmaya çalışılmıştır. Her iki taraf da kendisinin 'İyi', diğer tarafın ise 'Şer İmparatorluğu' olduğunu iddia etmiştir. Fakat tarihin de gösterdiği üzere iki tarafın da diğerinden fazlaca bir farkı olmamıştır. Muğlak bir ifade olan ve her yöne çekilebilen bu tanım devletlerin kendi amaçlarını gizlemede etkin olarak kullandıkları diplomatik ve popüler bir araç haline gelmiştir. Dışarıya karşı bu intiba verilirken 1950'ler boyunca ve 1960'ların neredeyse tümünde ABD'de İnsan Haklarını savunan kişi ve kurumlar bozguncu, Rus ajanı veya ütöpik, hayal dünyasında yaşayan aşırı liberaller olarak damgalanmış, dışlanmış ve aşağılanmaya çalışılmıştır (Schoultz, 1981: 109). Fakat bu dönemde ülkede verilen mücadele sonucunda ve takip eden dönemlerde Amerikan dış politikasının karar ve siyaset tayin mekanizmalarında İnsan Hakları konusu tekrar dikkate alınmaya başlamıştır. Çünkü ülkedeki İnsan Haklarına konusuna büyük önem veren yerel politik güçler iç siyasette etkilerini arttırmaya başlamışlardır. 1960'lı yılların sonlarında İnsan Hakları konusu, ABD-Üçüncü Dünya

¹¹ "Bu dönemde her iki süpergüç de İnsan Hakları konusunu iki kendi taktik manevralarında diğerine karşı kullanmıştır" (Donnelly, 1993 : 7).

Ülkeleri ilişkilerine verilen önem sonucu Amerikan dış politikasında yeniden önem kazanmış, ön plana çıkmıştır.

1970'li yıllarda insan hakları konusuna dünya genelinde olan ilgi hızla artmış, ülkeler İnsan Hakları konusunu ikili ilişkilerde yoğun olarak kullanmaya başlamışlardır. Ve yine 1970'li yıllarda İnsan Hakları konusunda ABD dış politikasında ilerleme kaydedilmeye başlanmıştır. 1970'lerin başlarında uluslararası politika da Enerji Krizi, Nükleer Silahsızlanma, ve Detente temel ilgi alanları ve tartışma konuları iken, Vietnam Savaşının sırası ve sonrasındaki dönemde yaşananlar ABD dış politikasındaki insani içeriğin zayıflığını gözler önüne sermişti. Ülke bu sebeple gerek iç gerekse de uluslararası siyasette ülke yaralarını sarmak için kendisini siyasi bir revizyona tabi tutmuştu. Bu kapsamda daha fazla zarar görmemek adına Milli Güvenlik sebebiyle geri plana attığı İnsan Hakları politikasına sarsılan siyasi imajını takviye etmek için öncelik verme yoluna gitmişti (Evans, 1996: 162). Bu dönemde ABD Temsilciler Meclisi üyesi Donald Fraser'in öncülüğünde bir grup ABD'nin ikili ilişkilerinde İnsan Haklarının yerini sorgulamaya başlanmıştı. Bunu Kongre üyeleri Jackson ve Vanik'in SSCB'nin Yahudilere karşı izlediği İsrail'e göçü kısıtlama politikasını ekonomik yaptırım ve siyasi baskı yoluyla önleme çabaları izlemişti. Bu gelişmeler Jimmy Carter'in 1976'da ABD Başkanlık seçimlerini kazanması ile daha da hız kazanmıştı, çünkü Vietnam Savaşında köşeye sıkışan ve insan hakları konusunda ciddi zaaf sergileyen ABD dikkatleri başka yöne yönlendirmeye mecburdu. Fakat olumlu veya olumsuz, hipokratik endişe ve tutumların kışkırtmasıyla dahi olsa İnsan Hakları konusu ABD Dış politikasında belli bir kurumsallaşma sağlanmıştır. Yine bu yıllarda Dışişleri Bakanlığında Demokrasi ve İnsan Hakları Bürosu (*yeni adıyla Demokrasi, İnsan Hakları ve Çalışma Bürosu*) adıyla bir birim kuruldu ve başına bir Başkan Yardımcısı atanmıştır (Türkmen, 2005: 175). Bunun üzerine Kongre'de 1973 yılında ABD'den yardım alan ülkelerin dış yardım temininde İnsan Hakları uygulamaları ile değerlendirilmesini, dış yardımın da bu değerlendirmenin sonucuna göre belirlenmesi önerilmiş ve bu öneri kabul görmüştür. 1975 yılından itibaren bu yaklaşım ve değerlendirme dış yardım konusunda dikkate alınan en önemli parametrelerden birisi haline gelecektir. Bu kapsamda Dışişleri Bakanlığında tüm ülkelerdeki İnsan Hakları uygulamalarının durumu konusunda bir rapor hazırlanmaya başlanmış ve uygulama kurumsallaştırılmıştır (Türkmen, 2005: 175). Çünkü bu durumda Krasner'in ifadesi ile İnsan Hakları'nın aynı modernitede olduğu gibi dünyanın geri kalan kısmına öğretilmesinin gerektiğine olan inan etkili olmuştu.¹²

Bu gelişmeler üzerine yine 1970'li yılların başlarında özellikle Kongrenin muhalif kanadındaki üyeleri, Nixon-Kissinger ikilisinin izlediğini politikaların Amerikan dış politikası hızla geleneksel Amerikan değerlerinden uzaklaştırdığını iddia etmişlerdir. Bu yüzden de bu ikilinin politikalarının çok Makyavelist ve gayri ahlaki olarak yaftalanmıştır (Forsythe, 1988: 1).

1974-1980 yılları arasındaki dönem ise İnsan Haklarına olan ilginin yeniden arttığı dönem olarak adlandırılabilir. 1975 yılında, Vietnam Savaşı'nın sona ermesinden sonra hem yerel, hem de uluslararası topluluklar, ahlaki içerikten yoksun olduğunu düşündükleri ABD dış politikasını sorgulamaya başladılar oysaki ABD tamamıyla reelpolitike göre hareket ediyordu. Bu bağlamda Vietnam Savaşı bir dönüm noktası oldu. 1950'li yıllarda Soğuk Savaş ve Komünizm paranoyası sırasında MacCartizm'e kurban giden ABD liberalleri ellerine geçen hesaplaşma fırsatını iyi

¹² “Krasner'e göre İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde kurulan İnsan Hakları rejiminin liberal bir bakış açısı ile anlaşılmasına imkânsızdı. Çünkü savaş sonrası dönemde ortaya çıkan İnsan Hakları rejimi, bu normlara normal şartlarda uymak istemeyenleri zorla uydurma amacını güdüyordu. Fakat bunun için de büyük devletlerin bu normları asi devletlere zorla kabul ettirmesi gerekecekti. Yani İnsan Hakları normları dış politikada bazı güçlü devletlerin bu rejime tabi olmak istemeyenlere zorlaması ile kabul ettirilebileceği için bu açıdan bakıldığında büyük devletlerin hegemonya aracı haline geliyordu” (Krasner, 1997: 141).

değerlendirdiler ve Realist paradigmanın çerçevesini çizdiği dış politika yaklaşımını ve onun Güneydoğu Asya'daki yansımalarını Amerika'nın ahlaki liderliğini terk ettiğinin işareti olarak yorumladılar (Evans, 1996: 163). Vietnam Savaşı'nın kaybedilmesi de bu gruplar tarafından yozlaşmış ve saldırgan yeni politika anlayışının iflası olarak ilan edildi.

Tüm bu yaşananlara ek olarak yine aynı dönemde ortaya çıkan Watergate Skandalı¹³, özgürlüğün ve demokrasinin dünyada temsilcisi olup, özgürlük ve demokrasiyi koruması ve ileri götürmesi için görev verilen devletin emanet edildiği kişilerin de ahlaki olarak dejenere olmuş olduklarını gözler önüne serdi. ABD Devleti'nin kendini İnsan Haklarının başlıca koruyucusu, kollayıcısı ve adil olmayan rejimlerin düşmanı olarak göstermesi zora girmişti. Bizzat ABD Başkanın şahsında temsil edilen devletin kendisi oldukça yozlaşmış olduğu ortaya çıkmış oluyordu. Watergate Skandalı, ABD'nin artık İnsan Haklarının Cehennemi olarak tarif ettiği Komünist dünyaya karşı savunabileceği ahlaki ve ideolojik üstünlüğünün olmadığı da ortaya çıkarmıştı (Evans, 1996: 164).

Vietnam Savaşı ve Watergate Skandalı, ABD hükümetinin yozlaşmış ve Makyavelist bir devlet haline geldiğini gözler önüne serdi.. Yine bu dönemde Sovyetler Birliği'nin küresel konularda eşit bir ortak olarak kabul edilmesi ve Detente'nin 3. Dünya Ülkeleri nezdinde SSCB'ne olan husumeti azaltması, ABD'ni zor durumda bırakmaya başladı (Evans, 1996: 166). Bu dönemde söz konusu olan Eşitlik, dikkati Amerika'nın gücünde göreceli bir azalma olduğu noktasına çekiyordu. Bu da Amerika'nın diğer devletlerin özgürlüğünü ve haklarını koruyabilecek tek ülkenin Amerika olduğu söyleminin artık geçerli olmadığı ve değiştirilmesi gerektiği anlamına geliyordu. Tüm bu sayılan sebeplerden dolayı ABD'nin kendi cephesini dağılmaktan koruması için girişimlerde bulunması ve toparlanması için gereken zamanı bazı diplomatik manevralarla kazanması gerekiyordu. İşte bu yüzden ABD'nin müttefikleri ve tarafsız devletler nezdinde azalan kredisini tesis etmek için İnsan Hakları politikasının tekrar canlandırılması cazip bir fikir haline geldi (Evans, 1996: 167).

Amerika için oldukça sıkıntılı geçen bu dönemde, 1977 yılında Başkan seçilen Jimmy Carter İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin kabulünün 13. yıldönümünde yaptığı konuşmada ülkesinin yeni politika yaklaşımını ilan etti ve İnsan Hakları konusunun ABD dış politikasının özünü oluşturduğunu ifade etti. Carter, İnsan Hakları Politikasına önem veriyordu. Çünkü bunu yapmanın Amerika'nın ulusal çıkarlarına hizmet edeceğine ve ülkeyi içinde bulunduğu zor durumdan kurtaracağına inanıyordu.

1981-1988 yılları arasındaki dönemde ise ABD Dış politikasında İnsan Hakları konusu tekrar geri plana atıldı. Toparlanan ABD en iyi savunma saldırıdır prensibini dış politikasının ana fikri haline getirmişti. ABD Varşova Bloğuna karşı her alanda saldırıya geçti ancak öncelik askeri, teknolojik ve diplomatik alanlarda idi. Realist söyleme geri döndüğü için ülke, İdealizmle yakından ilgili olan İnsan Hakları söylemini tekrar görmezden gelmeyi tercih etti. Başkan Adaylarından Ronald Reagan ABD Başkanlık seçimleri sırasında Carter'i ve onun pasiflik olarak gördüğü politikalarını hedef alan bir seçim kampanyası yürüttü ve ülkenin Vietnam Savaşında aldığı yenilgi nedeniyle kırılan gururunu tamir edeceğini düşündüğü saldırgan söylem ve politikalara ağırlık verdi. Kendi

¹³ “*Watergate, ABD'nin başkenti Washington'da ofis ve konutlardan oluşan bir sitenin adı. Haziran 1972'de Watergate sitesinde, Demokrat Parti'ye bağlı Demokratik Ulusal Komitesi'nin (DNC) ofislerine dinleme cihazı yerleştirmeye çalışan beş kişi yakalandı. Bu çalışmaların Nixon'ın çalışma arkadaşlarıyla bağlantılı olduğu tespit edildi. Amerikan Senatosu olayla ilgili olarak soruşturma açtı ve Nisan 1974'te Başkan Richard Nixon, Watergate ile ilgili konuşmalarını içeren bantların montajlanmış halini yayınladı. Temmuz ayında Yüksek Mahkeme, Nixon'ın bantların orijinallerini sunması gerektiğine hükmetti ve Amerikan Temsilciler Meclisi Yargı Komitesi de Nixon ile ilgili azil sürecini başlattı. Ağustos ayında, Nixon gizli dinlemeyle ilgili çabaların örtbas edilmesinden haberdar olduğunu ve FBI soruşturmasının önünü kesmeye çalıştığını kabul etti. Dört gün sonra da ABD tarihinde istifasını açıklayan ilk ve tek başkan oldu*” (BBC News, 2017).

döneminde ayakta durmak için elindekileri en iyi şekilde kullanmış olan Carter bu seçimden yenilgiyle çıktı. Bir sinema sanatçısı olan Reagan 1980 yılında ABD Başkanı seçildi. İnsan Hakları Politikası tekrar geri plana atılacakken 1981 yılında Kongre, Reagan Yönetimi'nin İnsan Hakları konusunu dış politika gündeminden çıkarmasını önledi.

İki Kutuplu Dünya Düzeni savunucuları arasında sayabileceğimiz Ronald Reagan, Komünizme karşı mücadele etmekle İnsan Hakları misyonuna hizmet ettiğini düşünüyordu. Carter gibi Reagan da yaptığı konuşmalarda İnsan Haklarının korunması ve yaygınlaşmasının ülkesinin dış politikanın en önemli amaçları arasında olduğunu hemen her fırsatta ifade ediyordu. Yine bu konuşmalarında Amerikan toplumunun değerleri ile dış politikası arasındaki bağı kuran en önemli kavramlardan birinin İnsan Hakları konusu olduğuna iddia ediyordu. Çünkü söylemden ayrı olarak ABD'nin İnsan Hakları konusunun desteklenmesi ve uygulama alanlarını yaygınlaştırmasının, öncelikle ABD'nin jeopolitik çıkarları koruyup, güçlendireceği ve ülkenin yararına olacağını düşünülüyordu (Brown, 1985: 239). Bu yüzden de Reagan Yönetimi Komünizmi devirmek, Sovyetler Birliği'ni demokratikleştirmek için İnsan Haklarını bir araç olarak kullanmaya karar verdi (Kissinger, 1998: 735).

Bu sayılan dönemlere 1989 yılından günümüze kadar getirebileceğimiz bir dönem daha ekleyebiliriz. Bu dönemi de İnsan Haklarının dış politikanın temel unsurlarından birisi haline geldiği dönem olarak adlandırabiliriz. Sovyetler Birliğinin yıkılmasından sonra ortaya çıkan yeni tek kutuplu uluslararası ortamda, yani I. ve II. Körfez Savaşı arasındaki dönemde, George Bush, Sr. ve Bill Clinton'un Başkanlık dönemlerini kapsayan zaman diliminde, İnsan Hakları politikası Amerikan dış politikasında daha da belirgin ve baskın bir hale gelmiştir. Bush ve Clinton yönetimlerinde Amerika'nın ulaşmak istediği asıl hedef, aynen diğer başkanların idareleri döneminde de olduğu gibi, Kapitalizm dünya geneline yaygınlaştırılmasıdır. Onlara göre İnsan Hakları, Kapitalizm ve Liberalizm'in kurallarını uygulayan bir demokrasi sayesinde daha da yaygınlaşabilir. Ancak bunun da olmazsa olmaz şartları arasında özgürlüklerin artması ve Serbest Piyasa ekonomisinin şartlarının tam anlamıyla tesis edilmesi bulunmaktadır. Başkanlığı döneminde Bill Clinton'ın da izlediği bu yol veya politikanın en belirgin özelliği ise İnsan Hakları konusunu sürekli gündemde tutmak ve yaptırmak istediği şeyleri sert tedbirlerle değil ama aksine ABD'nin yumuşak gücünden azami derecede istifade ederek hedef ülkelerle iş ve kültür ilişkilerini geliştirmek şeklinde olmuştur. Bu sayede de hedef ülkelere "Amerikanın dost" olduğu, yaptıklarının bir tek kendisinin değil herkesin yararına olduğu mesajını vermektir. Ama bu durum Clinton yönetiminden sonra birden bire değişmiştir; bu ABD için de olağandışıdır. Clinton gibi Liberalleri çok pasif bulan Yeni Muhafazakârlar, yaygın kullanılan adı ile Neocons, dış politikayı oldukça değiştirmişlerdir. Bu yüzden de günümüz Amerikası'nın gerek iç gerekse de dış politikasında da İnsan Hakları, Milli Güvenlik, Küreselleşme, Stagflasyon, kötüye giden Mali ve Sosyal Güvenlik Sistemi, vb. konulardan çok sonra gelen bir konudur. Kısacası öz be öz Amerikan malı olduğu iddia edilen bu kavram Realist paradigma ve güç tutkunu olan George W. Bush'un döneminde tekrar ikinci plana atılmış, Terörle Mücadele kampanyası bahane edilerek İnsan Hakları mefhumu da Uluslararası Hukuk Kuralları gibi yok sayılmıştır. Bu da garipsenecek bir durum değildir, ABD'nde genelde güvenlik endişelerinin ön plana çıktığı veya Realizm'e daha yakın duran Cumhuriyetçi Parti iktidarı dönemlerinde, ABD dış ve iç politikasında İnsan Hakları konusu geri plana atılmaktadır.¹⁴

¹⁴ "ABD, genelde güvenlik endişelerinin önplana çıktığı veya Realizme daha yakın duran Cumhuriyetçi Parti iktidarı dönemlerinde, ABD dış ve iç politikasında İnsan Hakları konusu geri plana atılmaktadır" (Türkmen, 2005 : 176).

Terörle Mücadele ve Ulusal Güvenlik sebepleriyle Ortadoğu'daki bazı yerleri işgal eden ABD, bu eylemleri ile İnsan Haklarına her ne kadar kendi malı olduğunu iddia ederek sahip çıksa da eskiden beri pek önem vermediğini, bu söylemin dış politikada bazı dönemlerde rakipleri sindirmek ve bastırmak için kullanılacak bir argümandan öte bir şey olarak görmediğini özellikle Afganistan ve Irak'ı işgalinde açıkça ve hegemon güç olmanın verdiği aşırı güven sebebiyle oldukça rahat bir şekilde sergilemiştir.

İnsan Hakları Teriminin Bir Baskı Aracı ve Dış Politika Argümanı Olarak Kullanımı

İnsan Hakları konusu uluslararası ilişkilerde ve dünya siyasetinde II. Dünya Savaşı'nı takip eden devrede ortaya çıkmış bir kavramdır. Tarihi olarak daha önceleri de bu düşüncenin farklı yorum ve yansımalarına Thomas Paine vb. Batılı düşünürlerin eser ve düşüncelerinde rastlansa da uzunca bir süre keşfedilmemiş olarak kalmıştır. Çünkü dünya genelinde siyaset belirleyici ve politika yapıcı ve tayin edici kişiler hükümetlerin yükümlülüklerinin, kendi ulusu ve ulusal alanı ile sınırlı olduğunu düşünmüştür. Sorumlu olunan bu alanda idare şekli demokratik dahi olsa keyfi hareket etmeye çalışmış ve bundan dolayı da hesap verebilir olmaktan kaçınmaya mecbur olmadıklarını düşünmüşlerdir. Bu yaklaşım İnsan Hakları ihlallerinin devletlerin bir iç mesele olarak görülmesi ile perçinleşmiş, diğer devletlerin vatandaşlarının sivil ve siyasi haklarının, dış politika planlamasında yer alamayacağı fikrini de beraberinde getirmiştir.

ABD'nin gelişmesine ve uluslararası politika argümanlarından birisi haline gelmesine sebep olduğu İnsan Hakları teriminden bu ülkede öncelikle Amerikan Anayasası'nda kişilere tanınan haklar anlaşılır. Herkesin hakkı Anayasa ile teminat altına alındığı için Amerikalıya göre İnsan Hakları ihlalleri ABD'nde yaşanmaz, yaşanmaz. Bu türden ihlaller sadece büyük tuzlu suları (denizleri) geçerek ulaşılan yerlerde olur. ABD'de böyle bir şeyin olmasının imkânı yoktur (Donnelly, 1993: 101). Bu terim onların tahayyülünde Avrupa kaynaklı ve Birleşmiş Milletler ile bağlantılı bir kavramdır. Yine Amerikalılara kendileri dışındaki diğer ülkelerin İnsan Hakları problemleri vardır. Yani 1960'lı yıllarda neredeyse bir Zenci ayaklanması yaşamış olan ABD'nde sistem mükemmel işlemektedir. Bu şekilde düşünülse de bu problem ABD'nin kuruluşundan bu yana vardır ama sistem içinde kalmıştır. ABD benzer şekilde, özellikle de son yıllarda olmak üzere Ortadoğu ve İslam Dünyası konusunda uyguladığı yaklaşıma benzer şekilde İnsan Hakları konusunda da Bilgili Cehalet-Knowledgeable Ignorance yaklaşımını uygulamaktadır.¹⁵ Ülkenin ilk kurulduğu dönemlerde yaşayan ve ABD'ne karşı hayranlık besleyen Fransız düşünür A. Tocqueville ülkede birbiri ile irtibatlı ama rekabet halinde olan 3 ayrı kültürden bahsetmiştir. Bunlar; Kızılderili, Zenci ve Avrupa medeniyet ve kültürleridir (Lerner, 1957: 11).

Amerikalılara göre, İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin kendisi kavramsal olarak hiçbir yenilik getirmemektedir, bu beyanname bahsedilen şeylerin hepsi ABD'de kuruluşundan bu yana yürürlükte olan ve sıradan vatandaş tarafından bilinen kavramlardır. Bu beyanname Amerika'nın tarihini oluşturan önemli belgelerdeki görüşlerin yeniden harmanlanması ve çağın şartlarına göre yeniden yorumlanmasından başka bir şey değildir. Hal boyunca olunca bu belge aslında Amerikan düşüncesi kaynaklıdır. Amerikalılara göre İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin Önsözü Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nin¹⁶ ve Franklin D. Roosevelt' in “*Dört Özgürlük Demecinin/Four*

¹⁵ Bilgili Cehalet-Knowledgeable Ignorance: Bu kavramın isim babası İngiliz Tarihçisi Norman Daniel'dir. Terimi Ortaçağ Avrupası'nın İslam Dünyası'na karşı takındığı kasti tavrıdan esinlenerek geliştirmiştir. Daniel'in tabiriyle Bilgili Cehalet; “*Ulusların, fikirlerin, uygarlıkların ve dinlerin kasıtlı olarak gerçeğe aykırı şekilde algılanmaları ve bu algıda da ısrar edilmesini tarif eden bir terimdir*” (Türkmen, 2005 : 172).

¹⁶ 1776 yılında kaleme alınan Amerikan Bağımsızlık Bildirisi bütün insanların eşit olduğunu ve Tanrının onlara yaşama hakkı, özgürlük hakkı ve mutluluğu arama hakkı gibi devredilemez haklar verdiğini ifade eder.

Freedoms'¹⁷ bir sentezi niteliğindedir (Mayal, 1986: 165). İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin kendisi ise Amerikan Anayasası'nın Değişiklikler/Amendments bölümünün ilk 10 maddesini kapsayan Temel Haklar Bildirisi'nde/Bill of Rights (1791) koruma altına alınmış olan kişisel ve siyasal haklar ve Franklin D. Roosevelt'in Ekonomik Haklar Beyannamesi'nde/Economic Bill of Rights (1944) belirttiği ekonomik ve sosyal haklar kanunlarının benzerlerini içeren bir belgedir (Dorskaya, t.y.).

Diğer taraftan Amerikan Anayasasının ana bölümünde, insan haklarına yeteri kadar atıfta bulunulmadığı ve anayasa bu konuda eksik kaldığı için, Temel Haklar Bildirisi/Bill of Rights (1791) yılında Anayasaya eklenmiştir. Bunu daha sonraki yıllarda Köleliğin Kaldırılması (1865), Zencilere Oy Hakkı Tanınması (1870), Kadınlara Oy Hakkı Verilmesi (1920) ve Vatandaşlık Hakları Yasasının/Civil Rights Act (1964) kabulü izlemiştir.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin kabul edilmesinden çok önceleri bu beyannamede değinilen fikirlerin, Amerikan Anayasası'nda ve Anayasa niteliğindeki tarihi belgelerinde zikredilmiş olması, Amerikalılardaki ayrıcalıklı bir toplum oldukları algısına katkıda bulunmuştur. ABD'nde her ne kadar İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi Amerikan orijinli bir düşünce olarak görülse ve beyannamenin kaleme alınmasında Amerikalılar en önemli ve öncü rollerden birisi oynasalar dahi, ABD, tezat olarak Birleşmiş Milletler'in İnsan Hakları ile ilgili faaliyetlerine çoğunlukla şüphecilikle yaklaşmıştır. Bunun ispatı da Amerika'nın İnsan Hakları ile ilgili bazı uluslararası anlaşmaya taraf olmaktan isteksiz davranmasıdır. Bu duruma örnek vermek gerekirse ABD, Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesini/International Covenant on Civil and Political Rights ancak 1992 Nisan'ında onaylamıştır. Bu çifte standart kokan yaklaşım İnsan Hakları kavramını II. Dünya Savaşı'ndan bu yana rakip veya sıkıştırmayı düşündüğü devletlere karşı sürekli olarak Demokles'in Kılıcı gibi kullanan ABD'nin, İnsan Hakları retoriğinin ve hassasiyetinin diğer devletlerce politik bir baskı aracı olarak kullandığı algısının yerleşmesi ile sonuçlanmıştır.

Amerikalılar İnsan Hakları söyleminin dış politikanın ayrılmaz bir parçası haline getirilmesi hareketinde liderlik etmişlerdir. Fakat insan hakları onlar için bir amaç değil bir siyasi ve diplomatik bir araç olmuştur. Çünkü ABD'nin kuruluşundan bu yana asıl amacı her türlü şart ve ortamda ulusal çıkarı ve güvenliğinin maksimize edilmesi olmuştur. Daha çok Realist bir politika izleyen bu ülke için uluslararası arenada devletlerin hayatiyetini sürdürmesi en önemli olgudur. Bu yüzden de devletler kendilerine ayak bağı olacak ahlaki ve idealist fikir ve söylemlerden mümkün

17 "Franklin D. Roosevelt'in 1941 yılında ülkesini savaşa hazırlamaya çalıştığı bir dönemde zikrettiği bu dört temel özgürlük sırasıyla şunlardır:

- *İfade Özgürlüğü,*
- *Din ve Vicdan Özgürlüğü,*
- *Fakirlikten Kurtulma Hakkı,*
- *Ve Korkudan Kurtulma Hakkıdır"* (Kapani, 1991: 21).

"Franklin Delone Roosevelt 6 Ocak 1941 yılında yaptığı 'Dört Özgürlük', adını verdiği konuşmasında vurguladığı üzere Amerikan toplumu, inancını Tanrı'nın rehberliğinde, özgürlüğe bağlamıştır" (Ataç ve Gürsel, 2005: 83-84).

"1941 yılının hemen başında, ABD Başkanı Roosevelt Kongre'de Amerikan Özgürlüklerini savunduğu 'Dört Özgürlük' söylevini verir. Konuşmasına başlık teşkil eden bu Dört Özgürlük ise şunlardır :

- *İfade Özgürlüğü,*
- *İnanç Özgürlüğü,*
- *Korkusuz Yaşama Özgürlüğü,*
- *İhtiyaçsız Yaşama Özgürlüğü"* (Lefebvre, 2005: 32).

olduğunca uzak durmalı, bu fikirlerin savunulması ile enerjilerin ziyan etmemelidirler. Bu sebeple uluslararası siyasi ortamın yumuşadığı ve rekabetin göreceli olarak azaldığı zamanlarda İnsan Hakları konusu, dış politika kararlarının önemli bir parçası haline gelmiş, ama her zaman Realist söylem ve yaklaşımların gerisinde kalmıştır. Bu yüzden de bazı uzmanlar, bunlar arasında da özellikle Uluslararası Hukuk Uzmanı Tom Farer İnsan Hakları konusundan Amerikan dış politikasının üvey evladı olarak bahseder (Schultz, 1981: 109).

Amerika İnsan Hakları konusunda siyasetçilerin ve teorisyenlerin değişik yorum ve yaklaşımları ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımları ve en tanınmış savunucu ve temsilcilerini Michael Ross Fowler, *Thinking About Human Rights* adlı kitabında dört ayrı kategoride inceler. Bunlar sırasıyla:

1. Geleneksel Düşünürler (Traditional Thinkers),
2. Revizyonist Düşünürler (Revisionist Thinkers),
3. Hukuki - Düzen Düşünürleri-Taraftarları (Legal-Order Thinkers)
4. İki Kutuplu Düşünürler (Bipolar Thinkers) (Fowler, 1987).

Geleneksel Düşünürler,18 İnsan Hakları Politikası'nın uygulanmasına sıcak bakmazlar çünkü bu yaklaşımı Amerika'nın bir başka devletin içişlerine karışması olarak görürler. Bu özelliğinden dolayı Geleneksel Düşünürlere göre İnsan Hakları Politikası akim kalmaya mahkûm bir yaklaşımdır (Fowler, 1981: 27). Geleneksel Düşünürlerin bu yaklaşım ve anlayışına karşı çıkan Revizyonist Düşünürler¹⁹ ise İnsan Hakları Politikası'nın ihmal edilemez ve gözardı edilemez olduğunu savunurlar. İnsan Hakları konusu her geçen gün önemi daha da artan ve bu yüzden günümüzde vazgeçilmez bir hale gelen olgudur.

Sıralamada üçüncü sırada yer alan Hukuki-Düzen Düşünürlerine göre ise Amerikan dış politikası Makyavelizm'i²⁰ temel alan ulusal çıkar hesapları ve yaklaşımları üzerine değil; ahlak, adalet ve uluslararası hukuk kurallarını temel alan bir anlayış üzerine inşa edilmelidir. Zaten ahlaki açıdan doğru olan bir dış politika İnsan Haklarını doğal olarak dikkate alacak ve hak ettiği değeri verecektir. (*ABD Başkanı Woodrow Wilson bu kategoriye verilebilecek en güzel örneklerden birisidir.*)

Son olarak, İki-Kutuplu Düzeni Savunan Düşünürler²¹ ise İnsan Hakları Politikası'nın en ufak bir yanlış uygulanmasının uluslararası arenada telafisi zor sonuçlar doğuracağını, bunun da ABD'nin aciziyet içinde göstereceği endişesini taşımaktadırlar. Soğuk Savaş kuşağı olan bu gruba göre Komünizm'e karşı yapılan mücadele ile İnsan Haklarını arasında yakın bir ilişki vardı. Çünkü Soğuk Savaş sırasında baskıcı yönetimlere karşı insanlar korunmuştu (Fowler, 1981: 51). Bu grubun en tanınmış düşünürlerinden Samuel Huntington'a göre dünya işlerinde ABD'nin gücünün veya etkisinin artışı, genellikle dünyada özgürlük ve İnsan Haklarının daha iyi bir duruma gelmesi ile sonuçlanır. Çünkü ABD'nin koruması altında olan bu değerler koruyucusu ne kadar güçlenirse o kadar güçlenecek ve yaygınlaşacaktır.

¹⁸ Geleneksel Düşünürlere örnek olarak Hans Morgenthau, Kenneth W. Thompson ve George F. Kennan verilebilir.

¹⁹ En tanınmış Revizyonist Düşünürlere örnek olarak Zbigniew Brzezinski, Cyrus Vance ve Jimmy Carter verilebilir.

²⁰ “Makyavelizm; siyasette çıkarların sağlanması adına, her yola başvurulabileceğini savunan ve bu doğrultuda her yolu meşru kabul eden düşüncedir. Makyavelizm; manipülatif ve menfaatçi tutumlar örgüsünde bireysel özellikleri nitelendirmektedir. Makyavelizmin kökleri 1469-1527 yıllarında yaşamış Niccolo Machiavelli'nin 1513'te kaleme aldığı 'The Prince' kitabına dayanmakta olup açıkgozlülüğü ve riyakârlığı bünyesinde barındıran bir yaklaşımdır” (Sungur, 2017: 1362; Kareshki, 2011: 414).

²¹ Bunlar; Jeane Kirkpatrick, eski ABD başkanı Ronald Reagan, Elliot Abrams, Samuel Huntington ve Henry Kissinger'dir.

Sonuç

Amerika tarih sahnesinde yeni, genç bir devlettir. Dünya tarihinden kendini soyutladığı oldukça kısa süren belli bir dönemde kendine has tecrübeler edinmiş, kaynakların oldukça bol olduğu Amerika kıtasında çok kısa sürede gelişmiş, başarılar elde etmiştir. Bu da dünyanın dört bir tarafından gelen ve birbirinden çok farklı gruplardan oluşan fakat bir millet veya toplumdaki çok bir üretim organizasyonu veya çok uluslu bir şirket gibi hareket eden bu toplumda kendisini dünyaya ispatlama ve kanıtlayıcı duygusunu ortaya çıkarmıştır. Bunu yanında ortaya koydukları ile gururlandığı için de bunları yüceltme meyli ortaya çıkmıştır. Tüm bunların sonucu olarak da Amerika'da kendisinin ayrıcalıklı ve üstün bir toplum olduğu düşüncesi ve iddiası gelişmiştir.

Bu düşüncenin verdiği cesaretle ülke dünya siyasetine daha aktif ve agresif şekilde katılmaya başlamış, fakat tüm yerlerin tutulduğunu bu amansız rekabette kendine büyükler arasında yer açabilmek için tek çıkar yolun onlardan birini elimine ederek onun yerini almak olduğunu kısa sürede idrak etmiştir. Bu çabasında kendine gereken altyapıyı ve siyasi, fikri desteği sağlamak için de kulağa hoş gelen kendi söylemlerini geliştirmiştir. Öncelikli çabası da bu söylemlerinin tüm dünyaya yayılması ve duyurulması oluşturmuştur. Bir kere tanındıktan sonra da yaygın olarak kullanılmaya başlanmış, her fırsatta bu söylemlere atıfta bulunulmuştur. İşte İnsan hakları kavramı da bunlardan birisidir, aynen Demokrasi, Hukukun Üstünlüğü, Serbest Piyasa Ekonomisi, Serbest Girişim, Özgürlük, Açık Toplum vb. olduğu gibi.

Sonuç olarak, insan hakları kavramı, tarihi bir gelişim süreci içinde olgunlaşmış ve elde edilen tecrübelerin birikimi sonucunda ortaya çıkmış, özgürlük ve demokrasi gibi kavramlarında de desteği ile devlet ve toplumları değiştirip, dönüştürmeye çalışmıştır. Bu dönüşüm sonucunda uluslararası ilişkilerin de yeniden yorumlanması ve insan hakları kavramının dış politika yapımında dikkate alır hale gelmesi gerekmiştir. Diğer taraftan insan haklarının ortaya koyduğu yeni perspektif ulusal çıkarların da buna göre yeniden tanımlanmasını devletlere zaman içinde dayatmaya başlamıştır. Bu durumu bir fırsat olarak gören ve kendi çıkarına kullanmaya çalışan ülkelerden birisi de ABD olmuştur. Kendi kuruluş felsefesinin de verdiği seçilmiş duygusu sayesinde kendisini liberal değerlerin merkezi ve koruyucusu olarak gören ülke bu değerleri sadece hümanizme olan inancından dolayı teşvik etmemiştir. Bu sayılanların dış politika argümanı olarak kullanılabileceğini görmüş ve gereğini yapmıştır.

KAYNAKÇA

- Akçay, E. ve Akbal, Ö. (2013). ABD Güvenlik Politikasında Söylem ve Pratik. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11 (22): 7-29.
- Ataç, C. A. ve Gürsel, B. (2005, Mayıs-Haziran-Temmuz). Amerikan Apokaliptiğinin Dünyü Bugünü. *Doğu Batı (Bir Zamanlar Amerika), Düşünce Dergisi*, 8 (32): 73-89.
- Baym, N. (Ed.) (1989). *The Norton Anthology of American Literature*. New York: Norton.
- BBC News. (2017, 06 Mart). Trump-Rusya İlişkisi İkinci Bir Watergate Skandalına Yol Açar mı? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39173820> , (Erişim Tarihi: 28.01.2021).
- Brown, C. (Ed.). (1985). *With Friends Like These: The America's Watch Report on Human Rights and U.S. Policy in Latin America*. New York: Pantheon Books.
- Brown, D. (1973). *Kalbimi Vatanıma Gömün*. Celal Üstüner (Çev.), İstanbul: E Yayınları.
- Combs, J. A. (1986). *The History of American Policy 1786 to 1917*. New York: Alfred A. Knopf.

- De Crevecoeur, J. H. S. (1990). Letters From An American Farmer. Paul Lauter (Ed.) *The Heath Anthology of American Literature*, Cilt I: İçinde 890-908. Massachusetts: Heath and Co.
- Donnelly, J. (1993). *International Human Rights*. Oxford: Westview Press.
- Donnelly, J. (2000). An Overview. David P. Forsythe (Ed.) *Human Rights and the Comparative Policy*. Tokyo: United Nations University Press.
- Doskaya, Fusun Ç. (t.y.). A.B.D.'nin Dış Politikasında "İnsan Hakları"nın Bir Araç Olarak Kullanılması, <http://web.deu.edu.tr/kibris/articles/hur.html> , (Erişim Tarihi: 25.01.2021).
- Evans, T. (1996). *US Hegemony and Project of Universal Human Rights*, New York: St. Martin's Press.
- Elmas, B. (2020). Hıristiyanlığın İlk Dönemlerinde Milenyalizm Meselesi, *Oksident*, 2 (1), 1-25
- Forsythe, D. P. (1998). *Human Rights and U.S. Foreign Policy: Congress Reconsidered*. Gainesville: University of Florida Press.
- Forsythe, D. P. (2000). U.S. Foreign Policy and Human Rights: The Price of Principles After the Cold War. David P. Forsythe (Ed.) *Human Rights and the Comparative Policy*: İçinde 21-49. Tokyo: United Nations University Press.
- Fowler, M. R. (1987). *Thinking About Human Rights: Contending Approaches to Human Rights in U.S. Foreign Policy*. Lanham: University Press of America.
- Gündüz, Ş. (1998). *Din ve İnanç Özgürlüğü*. Ankara: Vadi yayınları.
- Güngör, A. İ. (2005). Hristiyanlıkta Püriten Anlayış ve Etkileri. *Dini Araştırmalar*, 7 (21): 7-26.
- Kapani, M. (1991). *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kareshki, H. (2011). Relation among Machiavellianism Belief and Goal Orientations in Academic Situations. *Procedia Social and Behavioral Sciences, International Conference on Education and Educational Psychology*, 12 (1): 414-418.
- Kelly, J. N. D. (1968). *Early Christian Doctrines*. Londra: Adam & Charles Black.
- Kırtunç, A. L. (2005, Mayıs-Haziran-Temmuz). Kim Bu Amerikalı, Bu Yeni Adam. *Doğu Batı (Bir Zamanlar Amerika), Düşünce Dergisi*, 8 (32): 97-111.
- Kissinger, H. (1998). *Diplomasi*. İbrahim H. Kurt (Çev.), Ankara: İş Bankası Yayınları.
- Krasner, Stephen D. (1997). Sovereignty, Regimes and Human Rights. V. Ritterberger ve P. Mayer (Ed.) *Regime Theory and International Relations*: İçinde 139-167. New York: Clarendon Press.
- Lefebvre, M. (2005). *Amerikan Dış Politikası*. İsmal Yerguz (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları No : 1102, Başvuru Dizisi : 43.
- Lerner, M. (1957). *America As a Civilization, Life and Thought in the United States Today*. New York: Simon and Schuster.
- Mayall, J. (1986). The United States. R. J. Vincent (Ed.) *Foreign Policy and Human Rights : Issues and Responses*: İçinde 165-188. Cambridge: Cambridge University Press.
- Okay, H. (2015, 4 Haziran). Holistik Bakış. *Dünya Gazetesi*, <https://www.dunya.com/kose-yazisi/holistik-bakis/24224> , (Erişim tarihi: 28.01.2021).

- Örmeci, O. (2019, 29 Eylül). Birleşik Krallık-ABD İlişkileri: Özel İlişkilerin Tarihçesi, *Uluslararası Politika Akademisi*, http://politikaakademisi.org/2019/09/29/birlesik-krallik-abd-iliskileri-ozel-iliskilerin-tarihcesi/#_ftn1, (Erişim Tarihi: 25.01.2021).
- Tuveson, E. (1949). *Millennium and Utopia: A Study in the Background of the Idea of Progress*. Berkeley: University of California Press.
- Türkmen, F. (2005, Mayıs-Haziran-Temmuz). ABD'nin Dış Politikası: Devamlılık ve Değişim. *Doğu Batı (Bir Zamanlar Amerika), Düşünce Dergisi*, 8 (32), 157-180.
- Schoultz, L. (1981). *Human Rights and the United States Policy Towards Latin America*. New Jersey: Princeton University Press.
- Stannard, D. E. (2004). *Amerika'nın Soykırım Tarihi*. Şaban Bıyıklı (Çev.), İstanbul: Gelenek Yayınları.
- Stoeton, A. A. (1898). *The Monroe Doctrine and Other Addresses*. Sanit John Canada: J&A McMillian.
- Sungur, S. A. (2017). Siyasal Bilgiler Öğrencilerinin Makyavelist Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (63): 1361-1370.
- Tanrısal, M. (2005, Mayıs-Haziran-Temmuz). Kolomb'tan Wovoka'ya Kızılderililer. *Doğu Batı (Bir Zamanlar Amerika), Düşünce Dergisi*, 8 (32), 11-34.
- Tunçdemir, C. (2016). İki Amerika'nın Hikâyesi. *Tempo*, Sayı: 84.
- Whalen, R. K. (2000). Premillennialism. R. Landes (Ed.) *Encyclopedia of Millennialism and Millennial Movements*: İçinde 584-589. New York: Routledge.
- Winthrop, J. (1989). A Model Christian Charity (1630), Nina Baym (Ed.) *The Norton Anthology of American Literature*: New York: Norton.

BANKACILIK SEKTÖRÜ KREDİLERİ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ¹

Saadet AKPINAR*

Mehmet KARA**

Geliş/Received: 02.02.2021

Kabul/Accepted: 20.02.2021

Öz

Bu çalışmada, Türkiye’de banka kredileri ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi ve yönünü belirlemek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, reel GSYH, toplam yurtiçi kredi hacmi ve reel efektif döviz kuru değişkenlerinin 2002-2018 dönemlerini kapsayan üç aylık verileri kullanılmıştır. Çalışmada, değişkenler arasında uzun dönemli birlikteliği tespit etmek amacıyla Johansen Eşbütünleşme Testi ve değişkenler arasındaki nedenselliğin yönünü görebilmek için Granger Nedensellik Testi uygulanmıştır. Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) kurulmuş ve bir değişkende yaşanan bir şoka karşı diğer değişkenlerin verdiği tepkiyi görmek amacıyla Etki-Tepki Fonksiyon Grafiği ve Varyans Ayrıştırması ile yorumlanmıştır. Çalışma sonucu bulgularına göre, ekonomik büyümenin bankacılık sektörü kredilerini etkilediği ve banka kredileri ile iktisadi büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık Sektörü Kredileri, Ekonomik Büyüme, Granger Nedensellik Testi, Johansen Eşbütünleşme Testi, Zaman Serisi Analizi

THE NEXUS BANKING SECTOR CREDIT AND ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF TURKEY

Abstract

The aim of this study is to examine the relationship and direction between bank loans and economic growth. The application was studied with quarterly data covering the real GDP, total domestic credit volume and real effective exchange rate variables for the periods of 2002-2018. In order to determine the long-term association between variables, the Johansen Cointegration and the Granger causality analysis was applied to

---

¹ Bu çalışma, 2019 yılına ait Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü “Bankacılık Sektörü Kredileri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği” adlı Yüksek Lisans tez çalışmasından türetilmiştir.

* Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD, sislamturk@hotmail.com

** Prof. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, mehmetkara@mku.edu.tr

determine the association and direction of causality between variables. The Vector Error Correction Model (VECM) was established and the Impulse-Response Function Graph and Variance Decomposition was interpreted to see the response of other variables to a shock in a variable. According to the findings, it is decided that economic growth affects banking sector loans and there is a long term relationship between bank loans and economic growth.

Keywords: Banking Sector Credit, Economic Growth, Granger Causality Test, Johansen Cointegration Test, Time Series Analysis

1. Giriş

Türk finansal sisteminde, bankacılık sektörü kredileri önemli bir finansman kaynağını oluşturmaktadır. Hanehalkı ve firmaların yapmış oldukları tüketim ve yatırım harcamalarında, banka kredilerinden yoğun bir şekilde yararlandıkları görülmektedir. Türkiye'nin kronik sorunlarından birisinin de tasarruf açığı olduğu bilinmektedir. Türkiye gibi ülkelerde, ekonominin gereksinim duyduğu kaynaklar, büyük ölçüde bankacılık sistemi kanalıyla toplanmakta ve yine bankacılık sistemi üzerinden krediler şeklinde piyasaya verilmektedir. Kullanımındaki etkinliğe göre, bu kredilerin iktisadi büyüme üzerinde yarattığı etki değişebilmektedir (Güney ve Turgut, 2020: 355). Ekonominin ihtiyaç duyduğu kaynak ihtiyacını karşılamak için bankacılık sektörünün güçlü bir yapıya sahip olması gerekmektedir. Ancak, Türkiye'de son yıllarda meydana gelen ekonomik ve finansal krizler, bankacılık sektörünün etkisini ve gücünü olumsuz etkilemiştir. Türkiye'de ekonominin; faiz, likidite ve kur riskine karşı olan duyarlılığı artmış ve likidite yetersizliğinden kaynaklı sorunlar yaşanmıştır.

Finansal gelişme ve iktisadi büyüme ilişkisi literatürde oldukça geniş yer tutan çalışma konuları arasında sayılmaktadır. Ancak, bu değişkenlerin birbirini etkilemeleri yönünde görüş ayrılıkları bulunmaktadır. *Arz yanlı* görüşü savunanlara göre finansal gelişme, ekonomik büyümenin nedeni iken; *talep yanlı* görüşe göre ekonomik büyüme, finansal gelişmenin belirleyicisidir. Öte yandan finansal gelişme ve ekonomik büyümenin birbirini karşılıklı olarak etkilediğini ve birbiri üzerinde etkisi olmadığını savunan görüşler de mevcuttur. *Talep yanlı* görüşe göre, ekonomik büyüme arttıkça, bankacılık kesimi kaynaklarına olan talepte bir artış görülecektir. Literatürde, krediden yola çıkılarak yapılan para arzı tanımına göre; para arzının, bankaların verdiği kredi toplamına eşit tutularak, kredi ile para arzı aynı anlamda kullanılmaktadır (Keyder, 2005: 206). Diğer taraftan, para ve üretim arasındaki ilişki oldukça tartışmalıdır. Para ile üretim arasındaki geleneksel ilişki, para arzı artışından üretim artışına doğru olup, para arzı dışsal olarak kabul edilmektedir. Ancak Reel Konjonktür Teorisi iktisatçıları King ve Plosser üretimdeki (ekonomik büyüme) genişlemenin, para arzını (kredileri) arttırdığını yani, para arzının içsel olarak belirlendiğini ileri sürmektedir (Bilgili, 2018: 411). Post Keynesyen iktisatçılar da, aynı doğrultuda görüşe sahip olup, bankacılık kesiminin ekonomik büyümeye destek vermesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Diğer taraftan *arz yanlı* görüşe göre, bankalar; sermaye ve para piyasalarından sağladığı fonlarla, ekonominin ihtiyaç duyduğu kaynağı temin etmektedir. Dolayısıyla, bankacılık sistemi ne kadar gelişirse, iktisadi büyümeye yapacağı katkının da o kadar artacağı düşünülmektedir (Branch vd., 2015: 3; Furqani ve Mulyany, 2009: 62). *Arz yanlı* görüşe göre, bankacılık sektörü aracılığıyla fonların yatırımlara aktarılması, ekonominin yatırım ve üretim kapasitesinin büyümesine yol açmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye'nin 2002-2018 yıllarını kapsayan çeyreklik verileri yardımıyla, bankacılık kesimi kredileri ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkisi Johansen Eşbütünlük Testi ile analiz edildikten sonra, değişkenler arasındaki nedenselliğin yönü Granger Nedensellik Testi ile belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu kapsamda, Giriş bölümünün ardından ilk olarak, banka kredileri ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran iktisat yazınına yer verilmekte, daha sonra da çalışmanın ekonometrik sonuçları değerlendirilmektedir.

2. Banka Kredileri İle Ekonomik Büyüme İlişkisi: Literatür Araştırması

Bankacılık sektörü kredileri ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki, hem ekonomik büyümenin temelinde yer alan finansal faktörlerin tespit edilmesi hem de büyümenin finansal piyasalara etkilerinin belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. İlgili literatürde bankacılık sektörü kredileri ile iktisadi büyüme ilişkisine yönelik çalışmalar hem teorik hem de ampirik olarak çok fazla yer almakla beraber bu konu daha çok finansal gelişme ve iktisadi büyüme şeklinde değerlendirilmektedir. Literatür incelemesinde, bazı çalışmaların ekonomik büyüme ile finansal gelişme ilişkisine, bazı çalışmaların ise iktisadi büyüme ile daha spesifik olan banka kredileri ilişkilerine yoğunlaştığı anlaşılmaktadır.

Banka kredileri ve iktisadi büyümeye arasında ilişki olduğunu tespit eden ve bu ilişkinin yönünü belirten Türkiye ve Türkiye dışı ülkelere yönelik yapılan ampirik çalışmalar, Tablo 1’de kronolojik olarak incelenmektedir. Birinci görüşe göre, finansal gelişme, ekonomik büyümenin belirleyicisidir. İkinci görüşe göre ekonomik büyüme, finansal gelişmenin nedenidir ve buna göre; reel sektör büyüdükçe, bankacılık kesimi enstrümanlarına olan talepte de bir artış görülmektedir. Üçüncü görüş, bankacılık kesimi kredileri ve iktisadi büyüme arasında karşılıklı bir ilişki olduğuna yöneliktir.

Tablo 1: Ampirik literatüre ait çalışmalar

Yazar/lar	Dönem/Ülke	Yöntem	Bulgu
De Gregorio ve Guidotti (1995)	1960-1985/ 100 ülke, 1950-1985/ 12 Latin Amerika ülkesi	Panel Veri Analizi	Özel sektöre verilen banka kredilerinin milli gelire oranının, iktisadi büyümeye öncülük ettiği sonucu elde edilmiştir.
Levine ve Zervos (1998)	1976-1993/ 48 ülke	Panel Veri Analizi	Bankacılık sektörü kredileri ve iktisadi büyüme arasında doğru yönlü bir bağlantı bulunmuş ve kredilerin, iktisadi büyümenin üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Ghali (1999)	1963-1993/ Tunus	Granger Nedensellik Testi	Banka kredileri ve iktisadi büyüme arasında uzun dönemli bir bağlantı olduğu görülmektedir.
Kar ve Pentecost (2000)	1963-1995/ Türkiye	Granger Nedensellik Analizi	İktisadi büyüme ve krediler arasındaki ilişkinin yönünün bankacılık sektörü kredilerinden iktisadi büyümeye doğru olduğu sonucuna varılmıştır.
Levine vd. (2000)	1960-1995/ 63 ülke	Dinamik Panel Analizi	Uzun dönemde, finansal aracı kurumların, ekonomik büyüme oranlarına olumlu yönde etki ettikleri tespit edilmiştir.
Rousseau ve Wachtel (2000)	1980-1995/ 47 ülke	Panel Analizi	Banka kredilerindeki büyümenin, ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu sonucu tespit edilmiştir.

Güven (2002)	1987-2000/ Türkiye	Granger Nedensellik Analizi, Varyans Ayrıştırması ve Regresyon Analizi	Çalışmada, bankacılık sektörü kredilerinin, iktisadi büyüme üzerinde pozitif yönde etkili olduğu ortaya çıkmıştır.
Thangavelu ve Jiunn (2004)	1960-1999/ Avustralya	Granger Nedensellik Testi, VAR Analizi	Kredilerden iktisadi büyümeye doğru bir tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Beck ve Levine (2004)	1976-1998/ 40 ülke	Panel Analizi	Banka kredilerinin, iktisadi büyümeye olumlu katkı sağladığı sonucuna ulaşmışlardır.
Hondroyiannis vd. (2005)	1986-1999/ Yunanistan	VAR Analizi, Granger Nedensellik Testi	Uzun vadede, finansal gelişmişlik ve iktisadi büyüme arasında karşılıklı bir nedensellik olduğunu ortaya koymuşlardır.
Dritsaki ve DritsakiBargiota (2005)	1988:1-2002:1/ Yunanistan	VAR Analizi, Granger Nedensellik Testi	Bankacılık kesiminin gelişmişliği ile iktisadi büyüme arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi ortaya konmuştur.
Aslan ve Korap (2006)	1987-2004/ Türkiye	Johansen Eşbütünleşme Testi, Granger Nedensellik Testi	Bankacılık kesimi kredileri ile iktisadi büyüme arasında uzun vadeli bir bağlantı mevcuttur.
Özcan (2007)	1960-2005/ 78 ülke	Granger Nedensellik Testi, VAR Analizi	İktisadi büyümeden bankacılık sektörü kredilerine doğru bir nedensellik vardır.
Demir vd. (2007)	1995-2005/ Türkiye	Johansen Eşbütünleşme Testi, VAR Analizi	Uzun dönemde banka kredilerinden iktisadi büyümeye doğru bir tek yönlü ilişki olduğu görülmektedir.
Altunç (2008)	(1970-2006)/ Türkiye	Hata Düzeltme Modeli ve Granger Nedensellik Testi	Bankaların, özel sektör firmalarına verdikleri krediler ile iktisadi büyüme arasında karşılıklı bir bağlantı vardır.
Pradhan (2009)	1993-2008/ Hindistan	Multivariate VAR Analizi	Banka kredisi ile iktisadi büyüme arasında karşılıklı bir nedensellik bulunmaktadır.
Furqani ve Mulyany (2009)	1997:1-2005:4/ Malezya	Eşbütünleşme Testi ve Vekör Hata Düzeltme Modeli (VECM)	Uzun vadede, bankalarının verdikleri kredilerin, iktisadi büyüme ve sermaye birikimine olumlu bir katkı yaptığı görülmüştür.

Ceylan ve Durkaya (2010)	1998-2008/ Türkiye	Granger Nedensellik Analizi, Vekör Hata Düzeltme Modeli (VECM)	İktisadi büyümeden kredilere doğru bir ilişkinin olduğu bulgusu elde edilmiştir.
Akpansung ve Babalola (2011)	1970-2008/ Nijerya	Granger Nedensellik Analizi	Bankacılık kesiminin özel sektöre verdiği kredilerinin iktisadi büyümeyi arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Anthony (2012)	1970-2006/ Nijerya	Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)	Bankacılık sektörü kredileri ve iktisadi büyümenin pozitif bir ilişki içinde olduğu görülmektedir.
Rahimzadeh (2012)	1990-2011/ Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri	Panel Veri Analizi, Kao Panel Eşbütünleşme Testi	Bankacılık sektörünün ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi olduğunu göstermektedir.
Fenta (2012)	1998-2010/ Etiyopya	Granger Nedensellik Analizi, VECM, Etki-Tepki Analizi ve Varyans Ayırıştırması	Ekonomik büyüme ve banka kredilerinin nedensellik ilişkisi içinde olduğuna yönelik bulgular elde etmiştir.
Mercan ve Peker (2013)	1992-2010/ Türkiye	Auto Regressive Distributed Lag (ARDL)	İktisadi büyüme ve krediler arasında uzun vadede pozitif bir ilişki bulunmuştur.
Özen ve Vurur (2013)	1998-2012/ Türkiye	Granger Nedensellik Testi	İktisadi büyümeden bankacılık sektörü kredilerine doğru bir nedensellik bulunmuştur.
Zortuk ve Çelik (2014)	1995-2010/ Türkiye	Gregory-Hansen (GH) Eşbütünleşme Testi	Bankacılık sektörü kredileri ve iktisadi büyüme arasında uzun dönemde eşbütünleşmenin olduğu tespit edilmiştir.
Tutar ve Ünlüleblebici (2014)	2006-2011/ Türkiye	Johansen Eşbütünleşme Testi ve Granger Nedensellik Analizi	Kredilerin ekonomik büyümenin nedeni olduğu bulgusu elde edilmiştir.
Korkmaz (2015)	2006-2012/ 10 Avrupa Ülkesi	Panel Analizi	Bankacılık sektörü kredilerinin iktisadi büyümeyi pozitif yönde etkilediği görülmüştür.

Baş ve Kara (2018)	2008:01-2018:05 Türkiye	ARDL ve Error Correction Model (UECM)	Kredilerin ekonomik büyümeyi etkilediği sonucu elde edilmiştir.
-----------------------	----------------------------	---	--

3. Ekonometrik Uygulama

Çalışmanın bu bölümünde, bankacılık sektörü kredileri ve ekonomik büyüme ilişkisi ekonometrik olarak incelenmektedir. Bu kapsamda öncelikle, analizde kullanılan model ve veriler açıklanıp, durağanlık testleri olan ADF birim kök testi ve PP birim kök testi yapılmıştır. Sonrasında uzun dönemli ilişki olup olmadığı Johansen Eşbütünleşme Testi ile analiz edilmiştir. Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM), VAR modeli kapsamında bir değişkende yaşanan bir şoka karşı diğer değişkenlerin verdiği tepkiyi görmek amacıyla Etki-Tepki Fonksiyon Grafiği kullanılmış ve bir değişkende meydana gelen değişimde diğer değişkenlerin ve kendisinin ne kadar etkisi olduğunu tespit etmek amacıyla Varyans Ayrıştırma Analizi yapılmıştır. Ayrıca, değişkenler arasındaki nedenselliğin yönünü belirlemek için Granger Nedensellik Testi analizi yapılmıştır.

3.1. Analizde Kullanılan Veriler ve Çalışmanın Modeli

Yapılan çalışmada reel GSYH (bin/TL), TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru ve toplam yurtiçi kredi hacmi (bin/TL) değişkenleri kullanılmıştır. 2002:Q1-2018:Q4 dönemi için 68 gözlem sayısından oluşan, üçer aylık veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden (EVDS) alınmıştır.

Çalışmanın amacı, bankacılık sektörü kredileri ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi ve yönünü ortaya koymaktır. Bu ilişkiyi değerlendirirken karşılaşılan önemli sorunlardan biri de çalışma için kullanılacak olan değişkenlerin seçilmesidir. Direkçi (2006)'nin, 1990-2003 dönemlerini kapsayan çalışmasında kullandığı değişkenlerden biri de reel döviz kurudur. Söz konusu çalışmada, reel döviz kurundaki artışın, milli geliri arttırdığı gözlenmiştir. Bu nedenle, çalışmaya, döviz kuru kanalı aracılığıyla, reel döviz kurunun, üretime etkisi açısından ara değişken olarak reel efektif döviz kuru değişkeni de ilave edilmiştir.

Banka kredileri ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi test etmeden önce serilerin durağanlığı test edilmiştir. Serilerin durağanlık durumlarını tespit etmek için ADF ve PP Birim Kök Testleri kullanılmıştır. Daha sonra değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını araştırmak için Johansen Eşbütünleşme testi kullanılmıştır. VAR modeli kapsamında Etki-Tepki Analizi ve Varyans Ayrıştırması yapılmış, Vektör Hata Düzeltme Yöntemi (VECM) ve değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü incelemek için de Granger nedensellik analizi uygulanmıştır. İktisadi değişkenler, genellikle logaritmik değerleri üzerinde doğrusal olduğu için çalışmada serilerin gerçek değerleri yerine logaritmik değerleri kullanılmıştır. GSYH değişkeni ise mevsimsel dalgalanmalar sergilediği için Census X-13 ile mevsimsellikten arındırılmıştır. Araştırmada kullanılan parametreler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2: Çalışmada kullanılan değişkenler

LNRYSA	Logaritması Alınmış, Mevsimsellikten Arındırılmış Reel GSYH
LNKUR	Logaritması Alınmış Reel Efektif Döviz Kuru
LNKRD	Logaritması Alınmış Toplam Bankacılık Kesimi Yurtiçi Kredi Hacmi

Çalışmanın temel denklemi ve değişkenlere ait grafik ve yorumları aşağıda verilmiştir.

$$LNRYSA_t = \alpha_1 + \alpha_2 LNKUR_t + \alpha_3 LNKRD_t + \mu_t$$

3.1.1. GSYH Serisi Grafiği

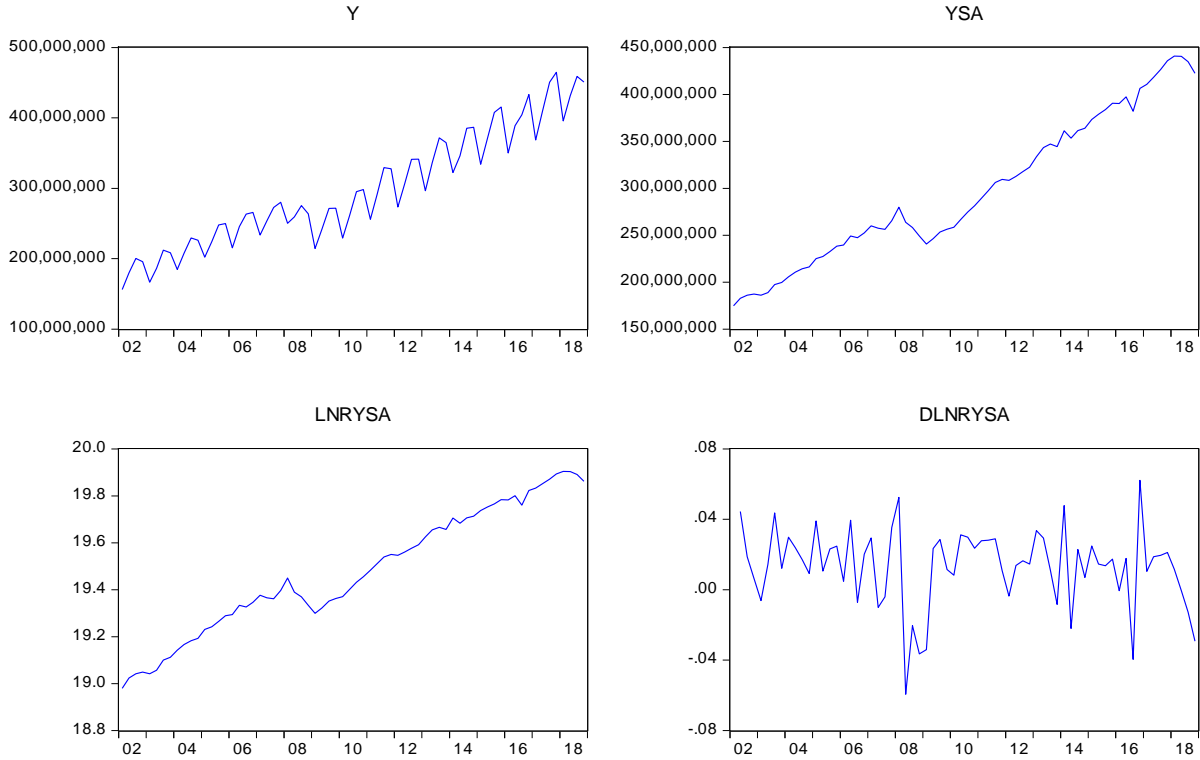
GSYH Serisi, zincir esaslı reel gayri safi yurt içi hasıla serisidir. Census X-13 ile mevsimsellikten arındırılmıştır. Serinin doğal logaritması alınmış ve seri 1. derece fark durağan bulunmuştur. GSYH Serisine ait değişken kısaltmaları ve grafikler aşağıda gösterilmektedir.

Y : Reel GSYH

YSA : Mevsimsellikten arındırılmış reel GSYH

LNRYSA : Logaritması alınmış, mevsimsellikten arındırılmış reel GSYH

DLNRYSA : Farkı ve logaritması alınmış, mevsimsellikten arındırılmış reel GSYH

Grafik 1: GSYH değişkenine ait grafikler

Yukarıdaki grafiklerde görüldüğü gibi GSYH'da sürekli bir artış yaşanmış, ancak 2008 ekonomik krizinin olduğu yılda bir kırılma gerçekleşerek düşüş görülmüş, daha sonra tekrar toparlanarak yükselmiştir.

3.1.2. Reel Efektif Döviz Kuru Serisi Grafiği

Reel efektif döviz kuru serisi, Census X-13 ile mevsimselliği incelenmiş ve mevsimsel dalgalanma anlamlı çıkmamıştır. Serinin logaritması alınmış ve birim kök testleri sonucu 1. derece fark durağan olduğu gözlenmiştir.

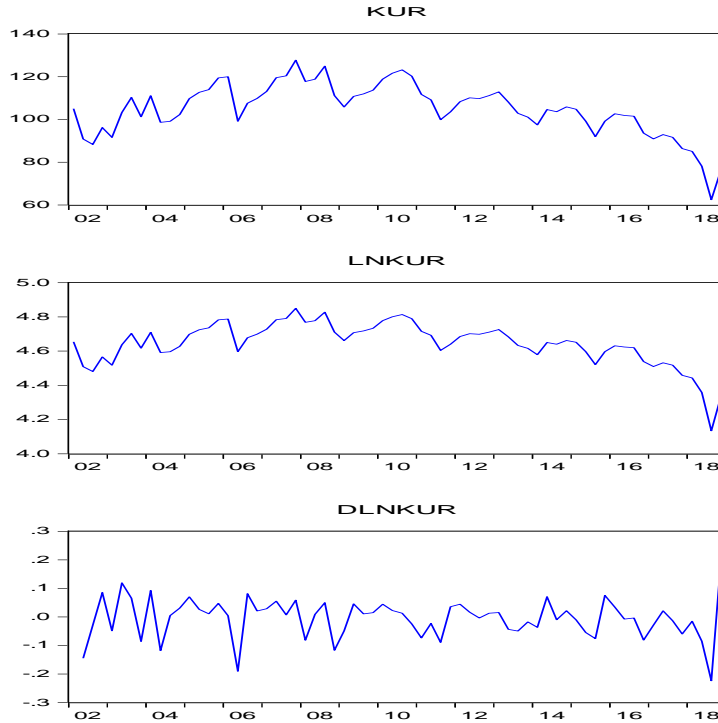
Grafik 2’de, logaritması alınmış reel efektif döviz kuru serisi (LNKUR) incelendiğinde, 2002-2018 dönemi içinde, 2013 yılına kadar Türk Lirası değerli iken, bu yıldan sonra değer kaybetmeye başladığı görülmüştür.

Reel efektif döviz kuru serisine ait değişken kısaltmaları ve grafikler aşağıda gösterilmektedir.

KUR : Reel efektif döviz kuru

LNKUR : Logaritması alınmış reel efektif döviz kuru

DLNKUR : Farkı ve logaritması alınmış reel efektif döviz kuru

Grafik 2: Reel döviz kuru değişkenine ait grafikler

3.1.3. Toplam Yurtiçi Krediler Serisi

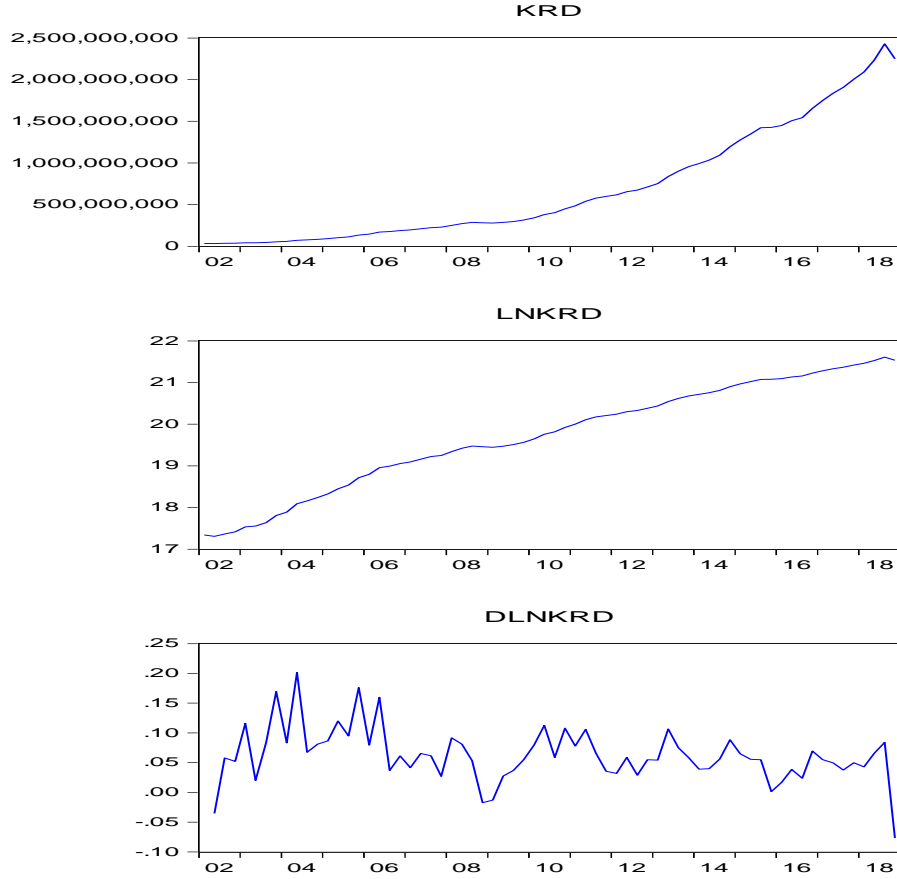
Bankacılık sektörü toplam kredi hacmi serisinin düzeyde durağan olmadığı görülmüştür. Serinin doğal logaritması alınmış ve seri 1. derece fark durağan bulunmuştur. Aşağıdaki, logaritması alınmış kredi (LNKRD) grafiğine bakıldığında, 2002 yılı ile beraber toplam yurtiçi kredi hacminde artış yaşanırken 2008 Krizi’nin etkisiyle toplam yurtiçi kredi hacminde daralma yaşanmış olsa da sonraki dönemlerde toplam yurtiçi kredi hacminde artış devam etmiştir.

Toplam yurtiçi kredi hacmi serisine ait değişken kısaltmaları ve grafikler aşağıda gösterilmektedir.

KRD : Toplam yurtiçi kredi hacmi

LNKRD : Logaritması alınmış toplam yurtiçi kredi hacmi

DLNKRD : Farkı ve logaritması alınmış toplam yurtiçi kredi hacmi

Grafik 3: Toplam yurtiçi kredi hacmi değişkenine ait grafikler

3.2. Durağanlık Testleri

Birim kök testleri, zaman serilerinin durağanlıklarını araştırmak için kullanılan bir yöntemdir. Durağan olmayan zaman serileri, sahte regresyon sorununa yol açabilmektedir. Serilerin seviye düzeylerinde durağan olması $I(0)$ ile gösterilmektedir. Serilerin seviye düzeylerinde durağan olmadıklarının anlaşılması halinde fark alma işlemi uygulanmaktadır. İlk olarak serisinin birinci farkları alınmakta ve seri durağan çıkarsa $I(1)$ ile gösterilmekte ve 1. dereceden bütünleşiktir denilmektedir. Genel olarak bir zaman serisinin d kez farkı alınmışsa $I(d)$ ile gösterilir ve d . dereceden bütünleşik denmektedir (Gujarati, 1999: 718-719).

Uygulamada serilerin durağan olup olmadıklarının test edilmesinde en çok kullanılan yöntemler Dickey ve Fuller (1979), Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) (1981), Phillips-Perron (PP) (1988) ve KPSS (1992) testleridir (Taş vd., 2012: 63). Bu çalışmada ise değişkenlerin durağanlık sınamasının tespitinde Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Philips-Peron (PP) birim kök testleri kullanılmaktadır.

3.2.1. Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testi

Değişkenlerin durağan olup olmadığını test etmek için en çok kullanılan yöntemlerden birisi de, Dickey ve Fuller tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testidir. ADF birim kök testi sonuçları aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 3: ADF birim kök testi sonuçları

Değişkenler	Seviye		Birinci Fark	
	ADF Değeri	Olasılık Değeri	ADF Değeri	Olasılık Değeri
Reel GSYH (LNRYS)	-2.172613 [c]	0.4966	-7.770757 [c]	0.0000*
Toplam Yurtiçi Kredi Hacmi (LNKR)	-0.524542 [c]	0.9800	-6.899222 [c]	0.0000*
Reel Efektif Döviz Kuru (LNKUR)	-2.275833 [c]	0.4408	-9.553908 [c]	0.0000*

NOT: (*) işareti % 5 anlamlılık düzeyine göre birinci fark durağan olduğunu göstermektedir.

Tabloda değişkenlerin ADF değerleri yanında yer alan [c] sabiti ifade etmektedir.

Reel GSYH değişkeni, (0.4966) olasılık değeri 0.05'ten büyük olduğu için, yine aynı şekilde, toplam yurtiçi kredi hacmi değişkeni (0.9800) olasılık değeri 0.05'ten büyük olduğu için düzeyde durağan olmadığı görülmektedir. Üçüncü değişken olan reel efektif döviz kurunun ise (0.4408) olasılık değeri ile seviyede durağan olmadığı anlaşılmıştır. Yapılan ADF testi ile üç değişkenin de seviyede durağan olmadıkları sonucuna ulaşılmış ve değişkenlerin farkları alınmıştır. Birinci farkları alındığında üç değişkenin de durağanlaştığı görülmüştür.

3.2.2. Philips-Peron (PP) Birim Kök Testi

Philips ve Peron (1988) geliştirdikleri testte, hata terimleri ile ilgili daha esnek önerilere sahip bir Dickey-Fuller süreci yaratmıştır. Philips-Peron birim kök testinin ADF birim kök testinden farkı, alternatif formlardan hiçbirinde bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerini dâhil etmemeleridir (Aktaş ve Yılmaz, 2008: 96). PP birim kök testi sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4: Philips-Peron birim kök testi sonuçları

Değişkenler	Seviye		Birinci Fark	
	PP Değeri	Olasılık Değeri	PP Değeri	Olasılık Değeri
Reel GSYH (LNRYS)	-2.392631 [c]	0.3800	-7.784174 [c]	0.0000*
Toplam Yurtiçi Kredi Hacmi (LNKR)	-0.789706 [c]	0.9612	-6.868792 [c]	0.0000*
Reel Efektif Döviz Kuru (LNKUR)	-2.077447 [c]	0.5485	-12.24023 [c]	0.0000*

NOT: (*) işareti % 5 anlamlılık düzeyine göre birinci fark durağan olduğunu göstermektedir.

Tabloda değişkenlerin PP değerleri yanında yer alan [c] sabiti ifade etmektedir.

Philips-Peron testi sonuçlarına göre; reel GSYH, toplam yurtiçi kredi hacmi ve reel efektif döviz kuru seviye düzeyinde test edilmiş ve durağan olmadıkları görülmüştür. Ardından 1. farkları alınarak I(1) düzeyinde durağan oldukları tespit edilmiştir. ADF birim kök testi ve Philips-Peron birim kök testi sonuçlarında her üç değişkenin de birinci fark durağan, yani I(1) oldukları görülmüştür.

3.3. Johansen Eş Bütünleşme Testi

Modelde, ikiden fazla değişken varsa birden fazla eşbütünleştirici olma olasılığı olduğu kabul edilmekte ve bu durumda Johansen eşbütünleşme testi kullanılmaktadır (Örnek, 2009: 112). Bu yöntemde eşbütünleşme vektörlerinin sayısını belirlemek için Maksimum Özdeğer (Maximum Eigenvalue) testi ve (Trace) İz Testi olmak üzere iki test kullanılmaktadır. Bu istatistikler, boş hipotezi alternatif hipoteze karşı test etmektedir (Asari vd., 2011: 51). Analizden elde edilen bulgular neticesinde, seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu hipotezi kabul veya ret edilmektedir.

Johansen Analizi, eşbütünleşme vektörlerinin doğrudan tahminlerini gösterirken, aynı zamanda eşbütünleşme derecesini de göstermektedir. Johansen'e göre n değişkenli bir modelde en fazla (n-1) adet eşbütünleşme vektörünün var olduğu kabul edilmektedir (Altunç, 2008: 121-122).

Bu bölümde reel gayrisafı yurt içi hâsıla, yurtiçi kredi hacmi ve reel efektif döviz kuru arasında uzun dönemde ortak bir salınım olup olmadığı incelenmektedir. Johansen Eşbütünleşme Yöntemi, değişkenlerin gecikmeli düzeylerini temel alarak ortak trend ve eş bütünleşik vektör tahmin etmektedir (Direkçi, 2006: 131). Çalışmada, değişkenlere ait serilerin farklarının alınması sonucu tüm değişkenler birinci dereceden durağan çıktıkları için Johansen eşbütünleşme testi uygulanmaktadır. Bu test ile değişkenlerin uzun dönemde ortak hareket edip etmediği test edilmektedir. Çalışmada yer alan üç değişkenin de I(1) olmaları, reel GSYH, toplam yurtiçi kredi hacmi ve reel efektif döviz kuru serileri arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olup olmadığını araştırmak için gerekli ön koşulu sağlamış oldukları anlamına gelmektedir.

Tablo 5: Johansen eşbütünleşme test sonuçları

Eşbütünleşme Sayısı	Özdeğer	İz İstatistiği	% 5 Kritik Değer	Olasılık
Hiç*	0.311421	33.68541	29.79707	0.0170
En fazla 1	0.128915	9.432255	15.49471	0.3269
En fazla 2	0.007071	0.461236	3.841466	0.4970
Eşbütünleşme Sayısı	Özdeğer	Maksimum Özdeğer	% 5 Kritik Değer	Olasılık
Hiç*	0.311421	24.25316	21.13162	0.0176
En fazla 1	0.128915	8.971019	14.26460	0.2886
En fazla 2	0.007071	0.461236	3.841466	0.4970

Not: (*) işareti % 5 anlam düzeyinde hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Johansen eşbütünleşme test sonuçlarına göre değişkenler arasında bir eşbütünleşim olduğu hipotezi % 5 kritik değere göre reddedilemediğini göstermektedir. Yani, 1 adet eşbütünleşmenin var olduğu görülmektedir. İz ve Maksimum Özdeğer İstatistikleri sonuçları değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu ve serilerin uzun dönemde ortak hareket ettiğini göstermektedir. Johansen eşbütünleşme testi sonucu 1 adet eşbütünleşme bulunduğu için uzun dönem katsayılarına bakılmıştır. Uzun dönem katsayısını tespit etmek için FMOLS tahmincisi kullanılmıştır. FMOLS sonuçlarına göre reel GSYH'daki artışın, toplam yurtiçi kredi hacmi ve reel döviz kurunda pozitif yönde bir etki meydana getirdiği anlaşılmaktadır.

3.4. Vektör Hata Düzeltme Yöntemi

Seriler arasında eşbütünleşme tespit edildiğinde, aralarında uzun vadeli bir ilişkisi olduğu bilinmekte ve serinin uzun dönemdeki ilişkidən sapmasını değerlendirmek için Vektör Hata Düzeltme Yöntemi (VECM) kurulabilmektedir (Asari vd., 2011: 51).

Tablo 6: Vektör hata düzeltme sonuçları

	D(DLNRYSA)
Hata Düzeltme Terimi	-0.280173 (0.23083) [-1.21374] P değeri (0,12)
1. Fark (-1)	-0.449258 (0.22180) [-2.02550]
2. Fark (-2)	-0.121138 (0.15882) [-0.76272]
R ²	0.418501
F istatistiği	5.757545

Not: ( ) standart hata, [ ] ise t-testi sonucunu göstermektedir.

Tablo 6'da vektör hata düzeltme yöntemi sonuçları incelendiğinde; düzeltme katsayısının (-0,280173) ve t-testi sonucunun ise (-1,21374) olduğu görülmektedir. Eğer -0,28 test istatistiği, anlamlı çıkmış olsaydı, gelen bir şokun etkisinin yaklaşık 3 dönem sonunda eski haline döneceği şeklinde bir değerlendirme yapılabilirdi. Ancak, istatistiksel olarak anlamlı olmaması sebebiyle, 3 dönem sonra düzelir denilememektedir. Burada yapılabilecek bir değerlendirme, düzeltme katsayısının negatif çıkmış olmasına yönelik olacaktır. Düzeltme katsayısının negatif çıkmış olması, şokun etkisinin belirli bir dönem sonunda düzeleceği şeklinde yorumlanabilmektedir.

3.5. VAR Analizi

VAR analizine geçmeden önce değişkenlere ait uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Uygun gecikme uzunluklarının belirlenmesinde pek çok bilgi kriterinden yararlanılmaktadır.

Tablo 7: Uygun gecikme uzunluğu

Gecikme Uzunluğu	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	3.53e-09	-10.94721	-10.84339	-10.90652
1	37.62309	2.45e-09*	-11.31218	-10.89692*	-11.14944*
2	14.30882	2.54e-09	-11.28207	-10.55538	-10.99728
3	6.601518	3.01e-09	-11.11643	-10.07830	-10.70958
4	23.98680*	2.48e-09	-11.32108*	-9.971501	-10.79217
5	10.50148	2.69e-09	-11.25936	-9.598345	-10.60839
6	7.691350	3.08e-09	-11.14741	-9.174950	-10.37438

Not: Optimal gecikme değerleri (*) simgesiyle ifade edilmiştir.

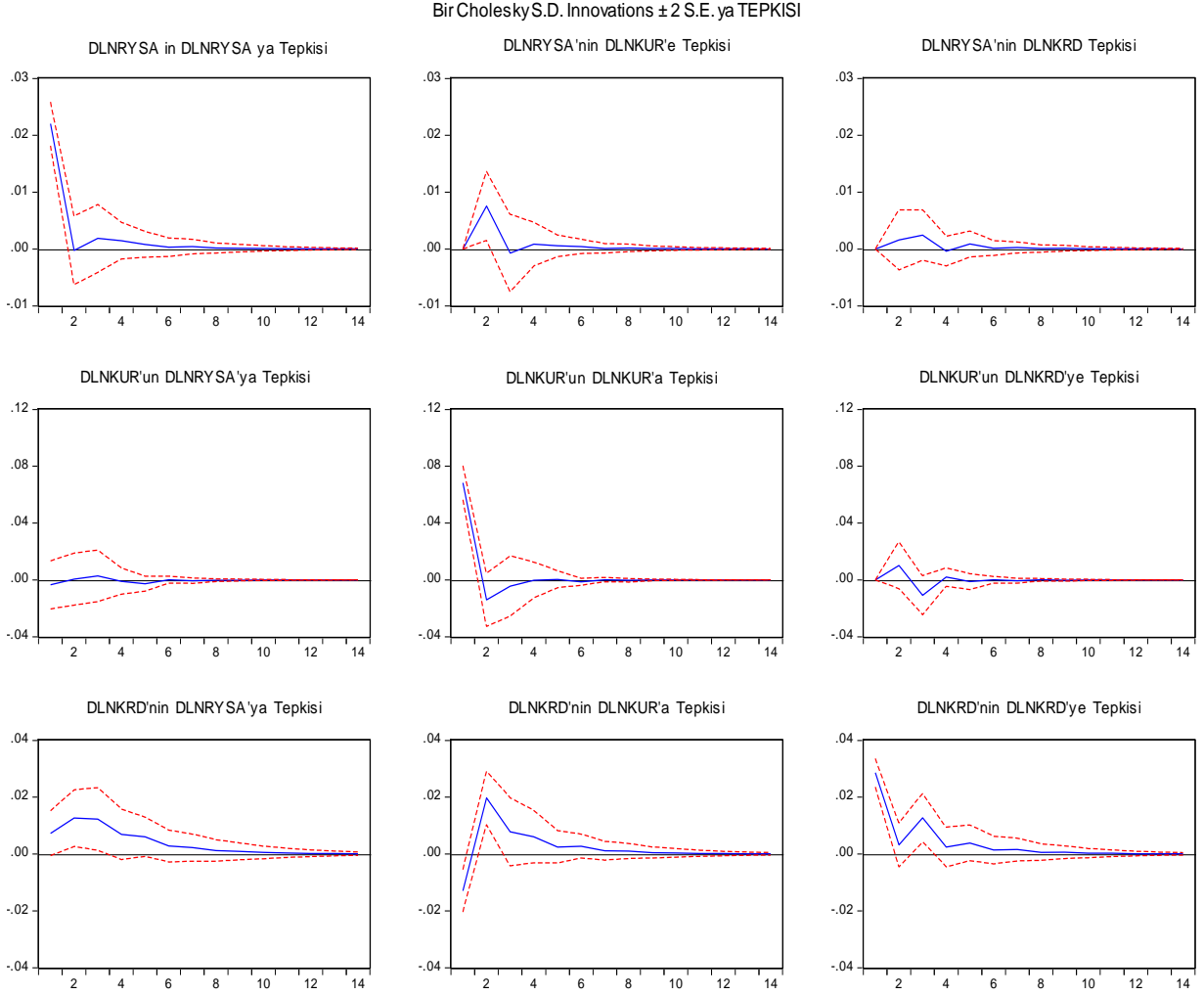
Tablo 7'e göre, 1. gecikmede FPE, SC ve HQ değerlerinin aynı yönde olduğu görülmekte ve % 5 anlamlılık düzeyinde bu kriterleri minimum yapan (1) gecikme uzunluğunun, model için en uygun gecikme uzunluğu olduğu görülmektedir.

VAR analizi, ilişki içinde olduğu düşünülen değişkenlerin etkileşimlerini ortaya koymak için kullanılan bir analiz yöntemidir. Bu yöntem, çalışmada kullanılan değişkenleri eşanlı olarak birlikte ele almakta ve aynı anda işleme koyarak bir sistem bütünlüğü içinde incelemektedir (Örnek, 2009: 113). Ayrıca, VAR analizinde, teorik modellerde olduğu gibi, kesin bir şekilde içsel ve dışsal değişken ayrımı yapan kısıtlar bulunmamakta ve bu da iki değişken arasındaki ilişkinin doğru kurgulanmasına olanak sağlamaktadır. Değişkenlerin VAR Analizine dâhil edilebilmesi için durağan olmaları gerekmektedir.

Bu çalışmada, değişkenlerin birinci farkları alınmış ve durağan olduğu görülmüştür. Grafik 4'te, birinci satırda, kredi büyüme oranı ve reel döviz kuru artış oranına, ekonomik büyümenin verdiği tepkiler yer almaktadır. İkinci satır, ekonomik büyümenin ve kredi büyüme oranının, reel döviz kuru artış oranında meydana getirdikleri tepkileri içermektedir. Son satırda ise ekonomik büyüme ve reel döviz kuru artış oranının, kredi büyüme oranındaki bir değişime verdiği tepkiler yer almaktadır.

3.5.1. Etki-Tepki Fonksiyon Grafikleri

Etki-Tepki Fonksiyon Grafiği kapsamında çalışma konusunu oluşturan ekonomik büyümenin, kredi büyüme oranına ve reel döviz kuru artış oranına olan tepkileri ile diğer değişkenlerin de bir birimlik standart sapmalı şoka verdikleri tepkiler aşağıda Grafik 4'te gösterilerek yorumlanmaktadır.

Not: Grafikteki satırlar zamanı, sütunlar ise o denge düzeyinden artı ya da eksi yönde sapmaları göstermektedir.

Grafik 4: Etki-tepki fonksiyon grafikleri

Reel döviz kuru artış oranı ve kredi büyüme oranında meydana gelen bir birimlik şoka ekonomik büyümenin verdiği tepki her iki değişkene karşı yaklaşık 5 çeyrek sürmüş ve denge düzeyine gelmiştir. Ekonomik büyümenin bu etkileri ise pozitif yönlü olmuş ve ardından denge düzeyine ulaşmıştır. Ekonomik büyümede meydana gelen bir birimlik standart sapmalı bir şoka reel döviz kuru artış oranının tepkisi yok denecek derecede azdır. Bu etki, yaklaşık 3 çeyreklik zaman içinde düzelmiştir. Diğer değişken olan kredi büyüme oranında meydana gelen bir birim şoka, reel döviz kuru artış oranının verdiği tepki yaklaşık 4 çeyrek sonra sıfırlanmıştır. Reel döviz kuru artış oranı, kısa süreli bir yükselişten sonra negatif yönlü bir azalışa geçerek denge düzeyinde seyretmeye devam etmiştir. Ekonomik büyümede meydana gelen değişimin kredi büyüme oranının verdiği tepki, yaklaşık 9 çeyrek sonra denge düzeyine gelerek sıfırlanmıştır. Reel döviz kuru artış oranında meydana gelen bir birimlik şoka kredi büyüme oranının verdiği tepki ise, yaklaşık 8 çeyrekte denge düzeyinde seyretmeye devam etmiştir. Sonuç olarak, Etki-Tepki

Grafiğine bakıldığında değişkenler tekrar sıfır denge düzeyine geldiği için, değişkenlere verilen şokların hiçbir kalıcı etki bırakmamış, yani şoklar geçici olmuştur.

3.5.2. Varyans Ayrıştırması

Bir değişken üzerinde en çok hangi değişken veya değişkenlerin etkili olduğu ve kendisinin ne kadar etkisi olduğunu belirlemek amacıyla varyans ayrıştırması yapılmaktadır. Reel GSYH, reel döviz kuru ve toplam yurtdışı kredilere ait varyans ayrıştırma sonuçları sırasıyla Tablo 8, 9 ve 10'da verilmektedir.

Tablo 8: Reel GSYH'nın varyans ayrıştırması

Dönem	Standart Hata	DLNYSA	DLNREX	DLNKRD
1	0.022025	100.0000	0.000000	0.000000
2	0.023342	89.04499	10.49650	0.458511
3	0.023554	88.06919	10.40159	1.529218
4	0.023617	87.97962	10.47186	1.548519
5	0.023652	87.82693	10.49182	1.681251
6	0.023659	87.79691	10.51900	1.684088
7	0.023664	87.78912	10.51619	1.694685
8	0.023665	87.78348	10.52128	1.695239
9	0.023666	87.78137	10.52138	1.697255
10	0.023666	87.78071	10.52190	1.697391

Ekonomik büyümedeki değişikliğin 1. dönemde tamamı kendisinden kaynaklanırken 5. dönemde içsel etki azalmış ve % 88 civarında seyretmiş, kredi büyüme oranı ve reel döviz kuru artış oranının ise ilk başta ekonomik büyümeye etkisi yokken, ekonomik büyümenin etkisinin azaldığı dönemlerde, kredi büyüme oranı % 1.68 ve reel döviz kuru artış oranı % 10.5 dolaylarında seyretmiştir.

Tablo 9: Reel döviz kurunun varyans ayrıştırması

Dönem	Standart Hata	DLNYSA	DLNKUR	DLNKRD
1	0.068468	0.264493	99.73551	0.000000
2	0.070634	0.253210	97.65624	2.090547
3	0.071649	0.392833	95.27951	4.327653
4	0.071684	0.409090	95.18783	4.403082
5	0.071747	0.552465	95.02178	4.425755

6	0.071761	0.552697	95.02317	4.424135
7	0.071766	0.559040	95.00962	4.431342
8	0.071767	0.559943	95.00863	4.431431
9	0.071768	0.560802	95.00686	4.432337
10	0.071768	0.560884	95.00679	4.432323

Reel döviz kuru artış oranında gerçekleşen değişiklik değerlendirildiğinde; bu değişikliğin % 99.73'ü kendisinden kaynaklanırken, içsel etki azalarak % 95 civarında seyretmiş, kredi büyüme oranının 1. dönemde hiç etkisi yokken, % 4.4 dolaylarında bir etkisi istikrarlı bir şekilde devam ederken, ekonomik büyümenin ise 1. dönemden itibaren etkisi yok denecek kadar az olduğu görülmektedir.

Tablo 10: Toplam yurtiçi kredi varyans ayrıştırması

Dönem	Standart Hata	DLNYSA	DLNKUR	DLNKRD
1	0.032237	5,109045	16.19123	78.69972
2	0.039957	13.28849	34.84511	51.86640
3	0.044385	18.42175	31.32855	50.24970
4	0.045398	19.93720	31.73511	48.32769
5	0.046032	21.11431	31.15835	47.72734
6	0.046221	21.30540	31.26682	47.42778
7	0.046316	21.45326	31.19684	47.34991
8	0.046349	21.49758	31.20200	47.30042
9	0.046365	21.52154	31.19300	47.28546
10	0.046370	21.52901	31.19337	47.27762

Toplam yurtiçi kredi büyüme oranında gerçekleşen değişiklik değerlendirildiğinde; 1. dönemde bu değişikliğin % 78.69'u kendisinden kaynaklanırken, devam eden dönemlerde hızlı düşüş yaşamış ve 5. dönemde % 47 olarak gerçekleşmiştir. Ekonomik büyümenin kredi büyüme oranı üzerindeki etkisi 1. dönemde % 5.10 olarak gerçekleşirken 5. dönemden itibaren artarak % 21 civarında seyretmiştir. Reel döviz kuru artış oranının kredi büyüme oranı üzerindeki etkisi ise 3. dönemden itibaren % 31 olarak gerçekleşmiştir.

3.6. Granger Nedensellik Analizi

Nedensellik testi, iki değişken arasında bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığını, eğer bir nedensellik varsa ilişkinin yönünün ne olduğunu tespit etmek amacıyla kullanılmaktadır. Uygulamada zaman serileri arasındaki nedensellik ilişkisinin belirlenmesinde en çok kullanılan yöntem Granger nedensellik analizidir (Berber ve Artan, 2004: 112). Granger nedensellik testi sonucuna göre üç farklı durum söz konusudur. Bunlar; tek yönlü nedensellik ilişkisi, çift yönlü nedensellik ilişkisi ve iki değişkeninin birbirini etkilememesi şeklinde değerlendirilmektedir.

Granger nedensellik analizine ait hipotezler aşağıdaki gibidir:

H_0 : Granger nedeni değildir.

H_1 : Granger nedenidir.

Çalışmada kullanılan değişkenlerin Granger nedensellik analizi sonuçları, Tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 11: Granger nedensellik testi sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Gözlem Değeri	F-İstatistiği	Olasılık Değeri	Karar
DLNKUR → DLNRYSA	66	6.43748	0.0137	Reel döviz kuru artış oranı, ekonomik büyümenin nedenidir.
DLNRYSA → DLNKUR	66	0.17493	0.6772	Ekonomik büyüme, reel döviz kuru artış oranının nedeni değildir.
DLNKRD → DLNRYSA	66	0.01239	0.9117	Kredi büyüme oranı, ekonomik büyümenin nedeni değildir.
DLNRYSA → DLNKRD	66	6.51161	0.0132	Ekonomik büyüme, kredi büyüme oranının nedenidir.
DLNKRD → DLNKUR	66	0.38871	0.5352	Kredi büyüme oranı, döviz kuru artış oranının nedeni değildir.
DLNKUR → DLNKRD	66	20.8515	2.E-05	Döviz kuru artış oranı, kredi büyüme oranının nedenidir.

Granger nedensellik analizi sonuçlarına göre; olasılık değeri (0,0137) 0,05’ten küçük olduğu için, “reel döviz kuru artış oranı, ekonomik büyümenin nedeni değildir” hipotezi ret edilmiştir. Yani, reel döviz kuru artış oranından iktisadi büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Ancak, “ekonomik büyüme, reel döviz kuru artış oranının nedeni değildir” hipotezi, olasılık değeri (0,6772) 0,05’ten büyük olduğu için kabul edilmiştir. Burada, reel döviz kuru artış oranından iktisadi büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. “Kredi büyüme oranı, ekonomik büyümenin nedeni değildir” hipotezi, kabul edilmiştir. “Ekonomik büyüme, kredi büyüme oranının nedeni değildir” hipotezi 0,0132 olasılık değeri ile ret edilerek ekonomik büyümeden kredi büyüme oranına doğru tek yönlü nedensellik ilişki bulunmaktadır. Çalışmada ele alınan diğer iki değişken arasındaki ilişki “kredi büyüme oranı, reel döviz kuru artış oranının Granger nedeni değildir” hipotezi kabul edilirken; “reel döviz kuru artış oranı, kredi büyüme oranının nedeni değildir” hipotezi ret edilmiştir. Reel döviz kuru artış oranındaki gelişme kredi büyüme oranını çok yüksek derecede etkilemektedir.

Analiz bulgularına göre, “ekonomik büyüme, kredi büyüme oranının nedenidir” ve “ reel döviz kuru artış oranı, hem kredi büyüme oranının hem de ekonomik büyümenin nedenidir” sonucu elde edilmiştir. Böylece, *talep yanlı* görüş savunucuları ile aynı doğrultuda bulgular elde edilmiştir. Bu sonuçlara göre, Türkiye’de ekonomik büyümenin gerçekleşmesi, kredi hacminin artmasını sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle, incelenen dönemde, Türkiye’de ekonomik büyümenin artması, finansal araçlara olan talebi artırmakta bu da toplam kredi hacminin artmasına yol açmaktadır.

4. Sonuç

Ekonomik büyümeyi sağlamada pek çok faktörün rolü olmakla birlikte, bankacılık sektörü kredilerinin de ekonomik büyüme hedefine ulaşma konusunda oldukça etkili olduğu bilinmektedir. Özellikle 21. yüzyılda, çok hızlı şekilde artan ve çeşitlenen iktisadi faaliyetler, firmalara yeni yatırım fırsatları sunmakta, bu yeni durum da, firmaların kaynak ihtiyacını artırmaktadır. Firmaların artan kaynak ihtiyaçlarının tamamının kendi öz kaynakları ile karşılayabilmesi oldukça güç olduğundan dolayı; üretimin aksamaması, mallarının dağıtımının rahatlıkla sağlanması ve çeşitli üretim birimlerinde ortaya çıkabilecek maliyetlerin karşılanabilmesi için kredi sistemine duyulan ihtiyaç artmaktadır. Bu kredi ihtiyacının karşılanması ise finansal aracılarda, Türkiye gibi ülkelerde de büyük ölçüde bankalarca sağlanmaktadır. Bu durum bankaları, ekonomik ve ticari faaliyetlerin vazgeçilmez bir parçası haline getirmektedir.

Çalışmanın bulguları, 2002-2018 döneminde, Türkiye’de iktisadi büyümeden bankacılık sektörü kredi büyüme oranına doğru bir nedensellik olduğunu göstermektedir. Bunun pek çok nedeni olabileceği gibi belki de en önemlisinin, Türkiye’nin yapısal sorunları ve 2000’li yıllarda ortaya çıkan birden fazla ekonomik krizin etkili olabileceği düşünülmektedir. Kriz dönemleri ve yapısal nedenli sorunlar, bankacılık kesimi açısından oldukça önemli etkiler meydana getirmektedir. Kasım 2000 Krizi’nin ardından likidite ve faiz riskinden kaynaklı sıkıntılı bir süreç geçiren Türkiye’deki bankacılık sektörü, Şubat 2001 Krizi’nin ardından ise buna ilaveten kur riskinden kaynaklı olumsuzluklar yaşanmıştır. Bankalar, kriz döneminden kaynaklı bu riskli ortamda, mevduatlara yüksek oranlı faiz vermişler, bu ise kredi faiz oranlarını da etkilemiş ve neticede reel sektör tarafından kullanılan kredinin maliyeti yükselmiştir. Türkiye, Kasım 2000 krizinden sonra, Şubat 2001 Krizine kadar sürüklenen çapa uygulaması ile döviz kurlarını denetim altında tutabilmiştir. Şubat 2001’de ise döviz kurları dalgalanmaya bırakılmıştır. Bu kez de faiz kontrol altına alınmaya ve piyasa koşullarına göre faiz oranı düşük tutulmaya çalışılmıştır. Bu ise, döviz kurlarının yükselmesine sebep olmuştur. Özetle denilebilir ki, çalışma yıllarını kapsayan dönemlerde yaşanan 2000, 2001 ve 2008 krizleri yıllarında ve sonrasında özel sektöre verilen kredilerde önemli ölçüde daralmalar yaşanmıştır. Kriz dönemlerinde, hem ekonomik büyüme yavaşlamakta hem de ekonomik faaliyetlerdeki daralmalar sonucu kredi büyüme oranları azalmaktadır.

Çalışmanın sonuçları, literatürde *talep yanlı* görüş olarak ifade edilen ve özetle söylemek gerekirse, *ekonomik büyümenin kredileri artıracığı* şeklinde ifade edilen hipotezi destekler niteliktedir. Ekonomik büyümenin gerçekleştiği, refah seviyesinin yüksek olduğu bir ülkede güven ortamı mevcuttur. Güven ortamının olduğu yerde ise bankalar ve diğer finansman araçları daha fazla kredi verme eğilimindedirler. Bu durumda ekonomide kullanılan kredi miktarı artacaktır. Elde edilen sonuçlar, para teorisinde paranın dışsal mı yoksa içsel olarak belirlendiği tartışmalarına da ışık tutmaktadır. Literatürde, Keyder (2005)’in çalışmasında belirttiği gibi, krediden yola çıkılarak yapılan para arzı tanımına göre; para arzının, mevduat bankaları ve diğer borç veren tüm kurumların verdiği kredi toplamına eşit tutularak, kredi ile para arzı aynı anlamda kullanıldığı bilinmektedir. Diğer taraftan, para (kredi) ile üretim (ekonomik büyüme) arasındaki geleneksel ilişki, para arzı artışından üretim artışına doğru olup, para arzı dışsal olarak kabul edilmektedir. Ancak, Bilgili (2018)’nin çalışmasında belirttiği gibi, Reel Konjonktür ve Post Keynesyen Okulu iktisatçıları, üretimdeki (ekonomik büyüme) genişlemenin, para arzını (kredileri) arttırdığını yani, para arzının içsel olarak belirlendiğini, ileri sürmektedir. Dolayısıyla, çalışmanın bulguları, literatürde para arzının içsel olarak belirlendiği yaklaşımlarını destekler nitelikte olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, C. ve Yılmaz, V. (2008). “Gümrük Birliği Sonrası Türkiye'nin İhracat Fonksiyonunun Tahmini”. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (13), 89-104.
- Akpansung, A. O. ve Babalola, S. J. (2011). “Banking Sector Credit and Economic Growth in Nigeria: An Empirical Investigation”. CBN Journal of Applied Statistics, 2 (2), 51-62.
- Altunç, Ö. F. (2008). “Türkiye’de Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi”. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 2 (3), 113-127.
- Anthony, O. (2012). “Bank Savings and Bank Credits in Nigeria: Determinants and Impact on Economic Growth”. International Journal of Economics and Financial Issues, 2 (3), 357-372.
- Asari, F. F. A. H., Baharuddinet, N. S., Jusoh, N., Mohamad, Z., Shamsudin, N. ve Jusoff, K. (2011). “A Vector Error Correction Model Approach in Explaining The Relationship Between Interest Rate and Inflation Towards Exchange Rate Volatility in Malaysia”. World Applied Sciences Journal, 12 (3), 49-56.
- Aslan, Ö. ve Korap, H. L. (2006). “Türkiye’de Finansal Gelişme Ekonomik Büyüme İlişkisi”. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (17), 1-20.
- Baş, G. ve Kara, M. (2018). “Bankacılık Sektörü Kredileri İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”. ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi, 5 (12), 44-55.
- Beck, T. ve Levine, R. (2004). “Stock Markets, Banks and Growth: Panel Evidence”. Journal of Banking and Finance, 28 (3), 423-442.
- Berber, M. ve Artan, S. (2004). “Türkiye’de Enflasyon-Ekonomik Büyüme İlişkisi:(Teori, Literatür Ye Uygulama)”. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 18 (3-4), 103-117.
- Bilgili, Y. (2018). *Karşılaştırmalı İktisat Okulları Makro İktisadın Teorik Esasları*. İstanbul: 4T Yayınları.
- Branch, S. Cooper, Y. & Moxey, M. (2015). “An Empirical Analysis of the Nexus between Private Sector Credit, Economic Growth, Government Expenditure, Interest Rate and Inflation: Case of the Bahamas (1989-2014).” The Central Bank of the Bahamas.
- Ceylan, S. ve Durkaya, M. (2010). “Türkiye’de Kredi Kullanımı Ekonomik Büyüme İlişkisi”. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24 (2), 21-35.
- Demir, Y., Öztürk, E. ve Albeni, M. (2007). “Türkiye’de Finansal Piyasalar ile Ekonomik Büyüme İlişkisi”. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi İİBF, 13, 438-456.
- De Gregorio, J. ve Guidotti, P. E. (1995). “Financial Development and Economic Growth”. World Development, 23 (3), 433-448.
- Direkçi, T. (2006). *Kamu Açıklarının Makro Ekonomik Etkileri: Türkiye Çalışması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Dritsaki, C. ve Dritsaki-Bargiota, M. (2005). “The Causal Relationship between Stock, Credit Market and Economic Development: An Empirical Evidence for Greece”. Economic Change and Restructuring, 38 (1), 113-127.

Fenta, H. A. (2012). *Causality between Bank Credit and Economic Growth in Ethiopia, A Time-Series Evidence*. USA: Lap Lambert Academic Publishing.

Furqani, H. ve Mulyany, R. (2009). "Islamic Banking and Economic Growth: Empirical Evidence from Malaysia". *Journal of Economic Cooperation and Development*, 30 (2), 59-74.

Ghali, K. H. (1999). "Financial Development and Economic Growth: The Tunisian Experience". *Review of Development Economics*, 3(3), 310-322.

Gujarati, D. N. (1999). *Temel Ekonometri*. Çev., Ümit Şenesen, Gülay Günlük Şenesen. İstanbul: Literatür Yayınları.

Güney, P. Ö. ve Turgut, K. (2020). "The Relationship between Bank Credits and Economic Growth: Turkish Example". *KAUJEASF*, 11(21), 353-386.

Güven, S. (2002). "Türkiye'de Banka Kredileri ve Büyüme". *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 17 (197), 88-100.

Hondroyannis, G., Lolos S. ve Papapetrou, E. (2005). "Financial Markets and Economic Growth in Greece, 1986-1999". *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 15 (2), 173-188.

Kar, M., ve Pentecost, E. J. (2000). *Financial Development And Economic Growth In Turkey: Further Evidence On The Causality Issue*. Economic Research Paper No. 00/27, Loughborough University.

Keyder, N. (2005). *Para Teori-Politika-Uygulama*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Korkmaz, S. (2015). "Impact of Bank Credits on Economic Growth and Inflation". *Journal of Applied Finance Banking*, 5(1), 57-69.

Levine, R., Loayza, N. ve Beck, T. (2000). "Financial Intermediation and Growth: Causality and Causes." *Journal of Monetary Economics*, 46: 31-77.

Levine, R. ve Zervos, S. (1998). "Stock Markets, Banks, and Economic Growth". *American Economic Review*, 88 (3), 537-558.

Mercan, M. ve Peker, O. (2013). "Finansal Gelişmenin Ekonomik Büyüme Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 93-120.

Örnek, İ. (2009). "Türkiye'de Parasal Aktarım Mekanizması Kanallarının İşleyişi". *Maliye Dergisi*, 1 (156), 104-125.

Özcan, F. (2007). *Finansal Kalkınma ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişki: Dünya Ülkeleri ve Türkiye Örneği*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB, Ankara.

Özen, E. ve Vurur, N. S. (2013). "Türkiye'de Mevduat Banka Kredisi ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin İncelenmesi". *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (3), 117-131.

Pradhan, R. P. (2009). "The Nexus Between Financial Development and Economic Growth in India: Evidence from Multivariate VAR Model". *International Journal of Research and Reviews in Applied Sciences*, 1 (2), 141-151

Rahimzadeh, F. (2012). "Banking Sector, Stock Market and Economic Growth: Evidence from Mena Countries". *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, 4 (2), 181-190.

Rousseau, P. L. ve Wachtel, P. (2000). "Equitymarkets and Growth: Crosscountry Evidence On Timing and Outcomes 1980–1995". *Journal of Banking and Finance*, 24 (12), 1933-1957.

Taş, S., Örnek, İ. ve Utlu, S. (2012). "Banka Kredi Kanalı ve Türkiye Uygulaması". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21 (1), 53-74.

Thangavelu, S. M. ve Jiunn, A. B. (2004). "Financial Development and Economic Growth in Australia: An Empirical Analysis". *Empirical Economics*, 29 (2), 247- 260.

Tutar, F. ve Ünlüleblebici, Y. (2014). "Türkiye’de KOBİ Kredilerinin Ekonomik Büyümeye Etkisi (2006-2011)". *Global Journal of Economics and Business Studies*, 3(5), 1-14.

Zortuk, M. ve Çelik, M. Y. (2014). "The Relationship between Bank Loans and Economic Growth in Turkey: 1995-2010". *Alphanumeric Journal*, 2 (2), 51-60.

KORONAVİRÜS (COVID- 19) SALGININDA KRİZLE MÜCADELEDE YEREL YÖNETİMLERİN ROLÜ: BEŞ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİNDE BİR ANALİZ

Doğan PEKER*, İslam KÖSEOĞLU**

Geliş/Received: 22.02.2021

Kabul/Accepted: 02.03.2021

Özet

Son yüzyılda küresel bağlamda yaşanan krizler, sosyo-ekonomik, siyasi, askeri vb. olarak pek çok türde ortaya çıkmıştır. Yaşanan krizlerin yerel, ulusal ve uluslararası boyutlarda etkilerinin hissedildiği tarihi kaynaklarda mevcuttur. Son yaşanan koronavirüs (COVID-19) ise en başta sağlık krizi olarak görülse de kısa süre içerisinde beraberinde sosyo-ekonomik ve insani krizleri de getirmiştir. Oluşan mevcut durumun yönetilmesinde çeşitli aktörler yer almaktadır. Bu aktörlerin sayısı demokratik ülkelerde merkezi hükümetten yerel yönetimlere kadar oldukça fazladır ve hepsinin yerine getirdiği önemli görevler vardır. Bu açıdan yerel yönetimler içinde belediyelerin hizmet sunumundaki konumu, varlık nedenleri, kullandığı kaynaklar ve mevzuattan kaynaklanan görevleri gibi nedenlerle belediyeler buldukları coğrafyada önemli birer aktör olarak görülmektedir. Bu çalışmanın amacı büyükşehir belediyelerin kriz yönetim süreçlerinde önemli birer aktör olduğunu çeşitli yönlerle ortaya koymaya çalışmak olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede büyükşehir belediyelerinin koronavirüs (COVID-19) salgını sürecinde aktör olarak yerine getirdikleri görevler ekonomik, siyasi, hukuki açıdan ve vatandaşlar açısından temellendirilerek ele alınmıştır. Araştırma kapsamında nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye’de ilk beş sırada yer alan büyükşehir belediyeleriyle ilgili veriler çeşitli bilimsel araştırmalardan ve belediyelerin çeşitli yollarla kamuoyuna açıkladıkları bilgilerden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Anahtar kelimeler: Kriz yönetimi, büyükşehir belediyeleri, koronavirüs

THE ROLE OF LOCAL GOVERNMENTS IN STRUGGLE AGAINST THE CRISIS CAUSED BY THE CORONAVIRUS (COVID-19) OUTBREAK: AN ANALYSIS IN FIVE METROPOLITAN MUNICIPALITIES

Abstract

Global crises in the last century, socio-economic, political, military and so on etc. has emerged as many species. There are historical sources in which the effects of the crises experienced are felt in local, national and international dimensions. The last coronavirus (COVID-19) crisis is although it was seen as a health crisis in the first place, it brought socio-economic and humanitarian crises with it in a short time. Various actors are involved in the management of this current situation. In democratic countries the number of these actors is quite high, from central government to local governments, and they all have important tasks fulfilled. In this respect, municipalities are seen as important actors in the geography they are located in, due to reasons such as the position of municipalities in providing services, their reasons for existence, the resources they use and their duties arising from the legislation. The aim of this study was determined as trying to reveal that metropolitan municipalities are important actors in various aspects especially in crisis management processes. In this context, the duties fulfilled by metropolitan municipalities as an actor in the coronavirus (COVID-19) epidemic process have been handled on the basis of economic, political, legal and citizens. In the scope of the research, data on the first five ranks in terms of population density metropolitan municipalities in Turkey were created by making use

---

* Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Bölümü, Orcid: 0000-0001-8202-1902, doganpeker_31@hotmail.com

** Öğr. Gör. Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Orcid: 0000-0002-2757-4501, islam.koseoglu@usak.edu.tr

of various scientific research and the information that the municipalities have announced to the public in various ways.

Keywords: Crisis management, metropolitan municipalities, coronavirus

Giriş

Küreselleşmeyle beraber değişen ve gelişen dünyada ulusal sınırlar içerisinde dışa kapalı bir şekilde devlet ve toplum faaliyetlerini sürdüren veya sürdürebilecek bir ülke neredeyse yok denecek kadar azdır. Bu çerçevede bir ülkede meydana gelen bir olay kayda değer bir gelişme yaratabilmekte ve başka ülkeleri belirli şeyleri yapma veya yapmamaya zorlamaktadır. Ülkelerin başta iktisadi, siyasi ve teknolojik alanlarda giderek birbirlerine bağımlı hale gelmeleri birbirlerine sağlamış oldukları katkıların yanında özellikle beklenen ve beklenmeyen kriz dönemlerinde de olumsuz etkilerinin de olduğu görülmektedir.

Son otuz yılda teknolojiye yaşanan gelişmeler ve beraberinde yaşanan hızlı sanayileşme ülkelerin birbirlerine bağımlılığını artırmıştır. Ucuz iş gücü, hammadde, pazar ve teknik kapasite gibi unsurların hepsinin bir ülkede bulunmaması ülkeler arasında bağımlılığın artmasını tetiklemiştir. Diğer yandan insan haklarının gelişimi, demokratik hukuk devlet anlayışının etkinliği ve insani müdahale gibi gelişmelerin son yıllarda önem kazanması geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere olan bağımlılığını artırmıştır. Ülkeler arası bağımlılığı artıran bir diğer neden ise dünyanın küresel köy haline gelmesi insanların dünyanın diğer ucuna seyahat edebilme kolaylığı nüfus hareketliliğini artırarak kültürel kaynaşmanın oluşmasıdır. Bilgi ve teknolojinin dünyanın farklı yerlerinde her geçen gün artması tek bir ulusun, grubun veya bireyin tekelinde olmaması bağımlılığın artarak devam edeceğinin de göstergesidir.

Tarihte toplumları etkileyen krizler incelendiğinde genelde birinci dünya savaşına kadar savaşlar, salgın hastalıklar ve doğal afetler olduğu görülmektedir. Son yüzyılda ise krizlerin ekonomik buhranlara bağlı olarak toplumları yeme, içme, barınma ve sağlık gibi çeşitli şekillerde etkilediği görülmüştür. Krizlerin bu noktadan hareketle bilimlerin çeşitli alanlarında araştırmacıları meşgul ettiğini ve çeşitli tanımlarının ortaya çıktığı söylenebilir. Son olarak Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve oradan bütün dünyaya yayılan koronavirüs (COVID-19) kısa sürede tüm dünyada sosyal, ekonomik ve sağlık açısından yıkıcı etkilerini hissettirdi ve uzun bir süre de hissettirmeye devam edecek gibi görülüyor.

Krizlerin hangi şekilde meydana geldiğine bakılmaksızın sistemli ve planlı bir şekilde müdahale edilip topluma ve bireylere en az zarar verecek şekilde atlatılmaya çalışılmalıdır. Kriz yönetiminde ilk akla gelen devlet ve devleti işler hale sokan kamu yönetimidir. Devlet örgütlenmesi merkezi ve mahalli idare şeklinde düşünüldüğünde bu anlamda krizin yönetilmesi noktasında başta merkezi ve yerel olmak üzere çeşitli aktörleri de içine alması gerektiği görülmektedir. Kriz yönetimi bu aktörler arasında eşgüdümü, koordinasyonu sağlayarak kaynakların daha etkili ve verimli kullanılmasını gerektirecek bir süreçtir. Bu bağlamda büyükşehir belediyelerinin bütçeleri, insan kaynağı ve sahip oldukları diğer pek çok kaynak onları kriz yönetiminde merkezi yönetimle birlikte doğrudan aktör olarak ortaya çıkarmaktadır.

Bu çalışmada mahalli halka en yakın birimlerden biri olan belediyelerin koronavirüs (COVID-19) salgını döneminde etkinliklerini sahip oldukları kaynakları kullanarak nasıl artırdıklarını araştırılmıştır. Salgının ortaya çıkardığı olumsuz koşullar karşısında belediyelerin birey, toplum ve kamu yönetimi açısından önemini vurgulayarak kriz yönetim süreci içerisinde bir aktör olarak belediyelerin rolleri anlatılmıştır. Bu çerçevede Türkiye'de nüfus yoğunluğu bakımından ilk beş sıralama içindeki büyükşehir belediyeleri değerlendirmeye alınarak çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ilgili büyükşehir belediyelerinin seçilmesi ülke nüfusunun büyük bir bölümünün büyükşehirlerde oturması, yine bu belediyelerin sosyo-ekonomik imkânları, mevzuattan kaynaklanan yükümlülükleri ve personel sayısı vb. nedenler araştırmanın ülke genelindeki genelleştirici etkisini artıracığı düşünülmüş ve seçilmiştir.

Araştırma, koronavirüs (COVID-19) salgını devam ettiği için teorik olarak gerçekleştirildi. Araştırma kapsamında elde edilen bulgular Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) verileri, Sayıştay'ın ilgili belediyelerle ilgili raporlarında yer alan bütçe ve insan kaynaklarına yönelik veriler ve büyükşehir belediyelerinin çeşitli aralıklarla basına paylaştığı bilgiler, büyükşehir belediyelerini ilgilendiren mevzuatlardan, güncel kanuni düzenlemelerden ve bu bağlamda yapılmış olan bilimsel çalışmalardan oluşmaktadır.

1. Krizin Kavramsal Çerçevesi

Kriz kelimesi aslen yunanca “krinein” sözcüğünden gelir ve “karar” anlamında kullanılır. Kriz kelimesi İngilizceye ise “cirisin” kelimesi olarak Latince'den geçmiştir. Türkçeye de İngilizceden geçen bu kelime “büyük tehlike, zorluk ya da belirsizlik dönemi, iyiye ya da kötüye gitme durumu” anlamlarında kullanılmaktadır (Özer vd., 2019:347). TDK'ye göre ise; bir ülkede veya ülkeler arasında toplumun veya kuruluşun yaşamında görülen güç dönem, bunalım ve buhran anlamını taşımaktadır (sozluk.gov.tr, 2020). Kriz, örgütün varlık sebebini, amaçlarını yerine getirmesine olumsuz etki eden ve beklenilmedik, ani karar almayı gerektiren, çok hızlı değişimlerin yaşandığı stresli durum olarak tanımlanmaktadır (Özer, 2011: 252). İnsel'e göre ise, “Sistemin kendini yeniden üretmediği ama yeniden üretmek için gerekli değişikliklerin, sistemin ana yapılarına aykırı olduğu durum” şeklinde bir anlam içerir (İnsel 2001:243'den akt. (Şahin, 2013: 417). The Shorter Oxford English Dictionary 'de “(1) bir şeyin gelişimindeki dönüm noktası, (2) daha iyi ve daha kötü durum için yakın gelecekte kesin bir değişikliğe gitmenin gerekli olduğu işlerin/ olayların bir ifadesi” (Onions, 1936: 424) olarak tanımlanmıştır.

Kriz kavramı, tarihsel olarak eski dönemlere kadar gider. Fakat sosyal bilimlere geç dönemlerde girdiğini söylemek yerinde olacaktır. Erken dönemlerde savaş, insanların ölmesi, sağlık ile ilgili olaylarda kullanıldığını, sonraki dönemlerde, 17. ve 18. yüzyıllarda sosyal olaylar için kullanıldığı söz konusudur. Sonraki dönemlerde Karl Marx iktisat alanında, “sistem krizi” kavramını kullandığı görülmektedir (Şahin, 2013: 417).

Bu süreçlerden sonra, ekonomik, siyasi krizlerden farklı olarak doğal nedenlerden dolayı çıkan krizlere, afet (disaster) ile aynı anlamda kullanılmıştır. Tıpkı kriz süreçlerini belirten kriz öncesi, kriz anı, kriz sonrası dönemleri aynı yönde; afet öncesi (risk yönetimi), afet anı (kriz yönetimi), afet sonrası (iyileştirme) dönemleri olarak belirten araştırmacılar vardır (Özler, 2019: 143). Bu bağlamda ekonomik kriz döneminden sonraki süreçlerde doğal nedenlere bağlı krizlere, afet (disaster) kavramı kullanılmıştır (Şahin, 2013: 418).

Kriz kavramıyla ilgili bir başka hususta kriz sınıflandırmasıdır. En kolay veya çok sık karşılaşılan sınıflandırma, doğal ve insan kaynaklı sebeplerden olanıdır. Krize neden olan risk grupları açısından Bozgeyik'e göre; 1-kontrol edilebilir riskler (ekonomik, siyasi, yönetsel ve psikolojik) grubu, 2-Kontrol edilemez ve engellenemez riskler (doğal afetler) grubu, 3-Bilinmeyen ve beklenilmeyen riskler (terör, savaş, şarbon) grubu olarak kriz türlerine temel oluşturur (Bozgeyik,2006:1 'den akt. Özer, 2011: 265). Kriz, ister insan kaynaklı olsun, ister doğal ya da bilinmeyen nedenlerden olsun, özü itibarı ile her kriz kendine has özellik taşımaktadır.

Krizler birey ve toplum yaşamını etkilediği gibi örgütsel anlamda özel ve kamu örgütlerini de belirsizlik, buhran ve kaos sürecine sokma gücüne sahiptir. Bu yönüyle kriz belirsizliği, riski ve zarar görme ihtimalini içeren bir kavramdır (Özer vd., 2019: 348). Krizleri “kriz öncesi, kriz anı ve kriz sonrası” dönemlere ayırdığımızda bu dönemlerin her birinde örgütlerin amaç ve hedeflerini koruyacak ve riskleri bertaraf edecek bir kriz yönetiminin gerçekleştirilmesi gerekir. Kriz yönetimi yukarıda ifade edilenlerden hareketle uzun bir dönemi kapsadığı sonucu çıkarılabilir. Dolayısıyla kriz yönetimi için verilecek kararlar kadar bu kararları uygulayacak aktörlerde büyük önem taşır. Kriz yönetimi hızlı etkili ve sonuç odaklı karar almayı gerektirir. Krizin zarar verdiği çevre, insan, toplum, ekonomi üzerindeki maddi ve manevi zararları hızlı şekilde bertaraf etmek için kriz yönetiminde etkili olan/olabilecek tüm paydaşların bir araya gelmesi zorunluluktur (Özer vd., 2019: 350).

Etkili kriz yönetimin normale dönme sürecini hızlandıracığı ve krizlerden daha etkili sonuçlar çıkarılacağı geçmiş krizlerde ispatlanmıştır. Kriz yönetimine uygun uygulanabilir önlemlerin alınması

kısa sürede istenilen sonuca ulaşılmasında etkili olacaktır. Bu açıklamalardan hareketle kriz yönetiminin amaçlarını şu şekilde ifade edebiliriz (Özer vd., 2019: 351);

- ✓ Karar vericiyi etkileyebilecek kriz türlerinin çeşitliliği ve krizin içinde bulunduğu süreç hakkında yöneticilere bilgi sağlamak,
- ✓ Yöneticilere krizi tanıma değerlendirme yeteneği kazandırmak,
- ✓ Krizden kaçınma planları geliştirmede yöneticilere çeşitli teknikler sağlamak,
- ✓ Mümkün olan en iyi şekilde, krizin yönetilmesi için gerekli olan yeteneğin yöneticilere kazandırılmasını sağlamak.

Kriz yönetimi normal yönetimden farklı yönetme becerilerini gerektirir. Krizlerin aniden ortaya çıkması, kamu ve özel sektörü hazırlıksız yakalaması, geleceği öngörmeye belirsizliklerin yaşanması, vatandaşlarda tedirginlik yaratması gibi nedenler bu yönetim sürecini daha disiplinli, daha duyarlı, daha etkili ve daha verimli yönetilmesi için zorunluluk oluşturur. Alınacak kararlar ve atılacak adımlar tüm olasılıklar hesaplanarak yapılmalıdır. İyi bir kriz yönetim süreci ilk olarak yukarıda belirtildiği üzere “lider ve otorite, stratejik düşünce, stratejik karar verme yeteneği, sorumluluk, yetki ve çalışma usulleri açıkça belirlenmiş teşkilat yapısı, bilgi yönetim sistemi, iletişim altyapısı, basın ve halkla ilişkiler, geleceği öngörme ve olasılık ve tahminlerde bulunma yeteneği” gibi temel nitelikleri gerektirir (Bingöl, 2012: 94). Kamu ve özel ayrımı yapılmadan süreçler açıklık, şeffaflık ve hesap verebilirlik anlayışı içerisinde yönetilmelidir.

Yukarıda sayılan amaçlar kriz yönetiminde özellikle koordinasyon ve iş birliği sağlayan yöneticilere krizlerin yıkıcı etkilerinin ortadan kaldırılmasına yardımcı olmaktadır. Kriz yönetiminde ilk olarak halledilmesi gereken husus ortaya çıkan yoğun belirsizliği azaltmaktır. Bu bağlamda kriz yönetiminde etkili olan kişi ve kurumlar stratejik bilgileri elde ederek sürece önemli katkılar sağlayabilirler. Koronavirüs (COVID-19) gibi ülkenin her tarafına yayılmış bir krizle mücadelede özellikle yerel birimlerin işin içine katılması stratejik bilgi edinme noktasında kolaylık sağlar.

Krizler sektör ve faaliyet alanına bakılmaksızın tüm örgütler için dikkatle değerlendirilmesi gereken bir konudur. Bu anlamda kamu yönetiminin üstlenmiş olduğu görevin önemini daha da artırmaktadır (Akdağ ve Arkan, 2013: 50). Hükümetin ülkedeki birey, kamu ve özel sektörlerle ilgili en doğru bilgilere sahip olması kriz dönemlerinde ana aktör olmasını gerekli kılan temel etkenlerden biridir. Çünkü krizin vatandaşları ve hangi sektörleri nasıl ve ne boyutta etkileyeceğinin gerçekçi tahminleri ancak hâkim bir bilgiyle yapılabilir.

Demokratik ülkelerde siyasi hükümet devletin özellikle yürütme erkini harekete geçiren diğer erkler üzerinde doğrudan ve dolaylı etkileri olan iradedir. Devlet aygıtı çeşitli örgütlenmelerden meydana gelmiştir. Genel anlamda merkezi ve mahalli idare olarak iki ayrılır. Bu birimlerde kendi içinde çeşitli oluşumlara sahiptir. Ülkeler bazında düşünüldüğünde çeşitli nedenlerden dolayı bazı ülkeler merkezi idareye ağırlık verirken bazıları da mahalli idarelere ağırlık vermektedir. Siyasal iktidarlar toplumlarda en üstün iktidar olarak zor kullanma, benimsenme, ekonomik imkânlar ve meşruiyet gibi araçları kullanarak anayasalar ve kanunlarla kendilerine yüklenen görevleri yerine getirmeye çalışırlar (Dursun, 2012: 101-103).

Siyasal hükümetler devletin maddi ve manevi imkânlarının büyük bir bölümünü kullanma tekeline sahip olması ve yönetmesi anlamında kriz dönemlerinde kamuoyunun beklentilerini kendi üzerine çeker. Fakat krizlerin iyi yönetilmesi ve toplumun beklentilerine cevap verilmesi açısından da yerel yönetimlerle iş birliği zorunlu olarak ortaya çıkar. Krizler önceden tahmin edilemeyen ve beklenmeyen bir gelişme olduğundan başta vatandaşlar olmak üzere kamu özel sektörde endişe ve panik hali yaratabilir (Bilgiç, 2017:39). Bu çerçevede kamunun sahip olduğu bütün olanakları krizle mücadelede harekete geçirilmesi koordinasyonunu hükümet sağlayabilir. Hükümetlerin bu açıdan karar alma mekanizmasını iyi işletmesi krizin yıkıcı etkilerinin azaltılmasında özellikle yerel yönetimlerle koordinasyon ve iş birliği içinde olmaları gerekir. Yerel birimleri içinde Türkiye’de önemli yere sahip olan büyükşehir belediyeleri maddi ve manevi kaynaklarıyla ve tarihi sorumluluk anlayışıyla koronavirüs (COVID-19) sürecinde önemli çalışmalar yaparak bu sürecin bir aktörü olduklarını göstermişlerdir.

Başta ekonomik krizler olmak üzere krizler genelde yerelden başlayarak etkilerini gösterirler. Bu bağlamda krizlerin ortaya çıkmasıyla büyükşehir belediyelerinin hizmetleri büyük önem taşır. Örnek olarak kriz anında ulaşım, haberleşme, kamuoyunu doğru bilgilendirme ve kriz anında oluşacak ihtiyaçları temin etme gibi birçok işlevi yerine getirirler. Bu çerçevede belediyeler kriz yönetiminde temel rol alan yapılar olarak ortaya çıkmaktadır (Bilgin, 2020: 131).

2. Genel Boyutlarıyla Koronavirüs (COVID-19) Salgını

Koronavirüs (COVID-19) olarak bilinen, dünyanın gündemine önce Çin'in Wuhan kentinde 2019 yılının Aralık ayında deniz ürünleri pazarında dört kişide görülmesi ile yerel olarak başlayan ardından küresel boyuta ulaşan bir hastalık haline gelmiştir. 31 Aralık 2019'da Dünya Sağlık Örgütüne bildirilmesi ile pandemi süreci başlamıştır. Koronavirüs (COVID-19) salgınının deniz ürünleri pazarında başlaması olarak kabul edenler olduğu gibi buna inanılmayıp Wuhan kentindeki laboratuvar kazasından kaynaklandığını belirtenlerde olmuştur. Nitekim Amerikalı ve Çinli yetkililerce karşılıklı sosyal medya üzerinden suçlamaların da olduğu görülmüştür (Ignatius, 2020). Koronavirüs'ün dünya gündemine gelmesi ile önceki tecrübelerden hareket edilmek istenmiştir. Şöyle ki; insanlık bir yerde salgın hastalık var ise oraya seyahatleri durdurur, hastalık bölgesini de karantinaya alma ilk akla gelen tedbirlerdir. Ancak, on bir milyon kişinin yaşadığı kentte seyahat tedbirlerin alınmaya başlanıldığı dönemde 175.000 kişinin Wuhan'ı terk ettiğini, daha öncesinde ise yedi milyon kişinin kentten ayrıldığı yönünde bilgiler mevcuttur (www.milliyet.com.tr, 2020).

Koronavirüs (COVID-19) kendisinden önceki virüs örneklerinden farklı özellik göstermesi bilim insanlarını ne yapacakları hususunda sıkıntıya sokmuştur. Birçok ülkede aşı ile ilgili deneysel çalışmalar başlatılmış ve dünya kamuoyu bilgilendirilmiştir. Bu kapsamda yapılan aşı çalışmalarının başında Pfizer-BioNTech COVID-19 aşısı, kod adıyla BNT162b2, BioNTech ve Pfizer şirketlerinin iş birliğinde geliştirilen COVID-19 aşısı gelmektedir. Aşı çalışmalarına iki Türk bilim insanı Özlem Türeci ve Uğur Şahin önemli katkılar sağlamıştır. Dünya Sağlık Örgütü tarafından sıkı düzenleyici kurumlar olarak tanımlanan kurumlardan acil kullanım onayı ve düzenli kullanım onayı alan ilk COVID-19 aşısıdır (www.wikipedia.org, 2021).

Koronavirüs (COVID-19) ile özellikle aralık, ocak ve şubat ayları çok önemli süreç oldu. Bu süreç bir o kadar belirsizliğin verdiği durum ile ülkeleri bulaş riski ile karşıya bırakmıştır. Gostic tarafından 2015 yılında geliştirilen "gezgin tarama" (Traveller screening) adı ile bilinen 'matematiksel modelleme analiz yöntemi', Şubat 2020'de Gostic, arkadaşları ile birlikte Koronavirüs çıkış ve varış yerlerini tespit için dördüncü kategoriye ayırarak yayılma tespiti için çevrimiçi programlama ile sürece destek olmuşlardır (Gostic vd., 2020). COVID-19 kendisinden önceki virüslerin yayılmasına ve semptomlarına bakıldığında benzer özellik göstermemesi karşısında ülkeleri nasıl bir yaklaşım geliştirmesi gerektiği konusunda zora sokmuştur.

Çin'in Wuhan'dan başlayıp hemen hemen dünyanın bütününe bulaşan koronavirüs (COVID-19) ülkelerin benzer yöntem geliştirmelerine neden olmuştur. En eski yöntem olan karantina, bulaşma ve semptomların gözükmesi ve kuluçka süreleri hesaplanarak ortalama günler belirlenmiştir. Bulaş, semptomlar ile birlikte on dört gün karantinada kalınması bir diğer yöntem olarak kullanılmaktadır. Diğer yöntemler ise yaşlılar ile savunması zayıf bireylerin izole olmaları birçok ülke tarafından kullanılmıştır. İlaç tedavisi olarak SARS ve MERS virüslerinde kullanılan sıtma önleyici (klorikin) ilaçları kullanılmaktadır. Bir diğer yöntem ise serum yani hasta plazması kullanımı yöntemidir. Bu yöntem belli süreden sonra (ortalama on iki gün) ateş ve virüsü yok ettiği gözlenmiştir. Yukarıda sayılan tedavi yöntemlerinden en etkilisinin plazma kullanımı olduğu gözükmektedir. Önleyici tedavi için en çok önerilen yöntemler ise insanların maske kullanmaları, temaslı yüzeylerin dezenfektanlar ile temizlenmesi, hijyen kurallarına uyulması ile insanların sosyal mesafede olma yöntemleri en çok savunulan tedbirlerdendir (Keni vd., 2020).

Dünya Sağlık Örgütü 30 Ocak 2020 tarihi itibarıyla koronavirüs (COVID-19) salgını küresel anlamda endişe duyulan "halk sağlığı acil durumu" olarak ilan etmiş, 28 Şubat 2020 tarihinde küresel risk seviyesini en yükseğe çıkarmış 11 Mart tarihi itibarıyla de pandemi ilan etmiştir (Fernandes, 2020). Bu tarihten itibaren küresel düzeyde salgın hızlı bir şekilde etkisini göstermiştir. Çin'de

yapılan geniş katılımlı yeni yıl kutlamaları ve ardından batıya yapılan seyahatler salgının küresel boyutlara ulaşmasına gerekçe olarak gösterilmiştir (Chen vd., 2020).

Aralık 2019’da dünya gündemine yerel olarak başlayan pandemi sürecinde gelinen sayısal veri 2 Aralık 2020 itibari ile küresel olarak şöyledir; Vaka sayısı; 63.360.234’tür. Ölüm sayısı, 1.475.825’tir. Aynı tarih itibari ile çıkış noktası olan Çin de, vaka sayısı, 93.668 olup ölüm sayısı 4.750’dir. Amerika da ise vaka sayısı, 13.385.755 olurken ölüm sayısı, 266.043 olmuştur. Türkiye’de ise vaka sayısı, 506.966 kişi olurken ölüm sayısı, 13.936 olmuştur. Süreci iyi yöneten Güney Kore ise 35.163 vaka sayısında olup, 526 ölü sayısı (www.who.int, 2020) ile pandemi ilan edilmeden tedbirleri iyi uygulayan ülkeler arasındadır.

Yukarıda pandeminin ortaya çıkışı yayılışı hakkında sağlık açısından genel bilgiler ortaya konulmuştur fakat pandeminin etkisi yaklaşık on aylık süreçte sadece diğer birçok alanda da olumsuz etkileri göstermiştir. Geri kalmış, gelişmekte olan ve gelişmiş toplumların hepsinde sosyal sınıflar vardır fakat bu durum gelişmiş toplumlarda daha az hissedilir. Başta toplumsal ve ekonomik şartların yarattığı eşitsizlikler özellikle küresel kriz dönemlerinde kendini daha fazla hissettirir. Koronavirüs salgınında bunu birçok örneği görüldü. Ekonomik şartları iyi olan bireyler dışarda yaptığı bütün aktivitelerin tamamını bu süreçte özel mülk alanlarına taşıyabildiler (spor, sinema, sanat ve sağlık vb.). Alt ekonomik sınıfta yer alan bireyler ise pandeminin ölümcül tehditlerine rağmen mecburi bir şekilde çalışmaya hayatına devam ettiler. Bu noktada yerel halka en yakın birimlerden olan belediyelerin yapacakları faaliyetler yukarıda bahsedilen toplumsal ve ekonomik şartların yaratmış olduğu olumsuz durumu tamamen ortadan kaldırmaya da belirli ölçüde azaltacaktır. Yapılan araştırmalarda koronavirüs pandemisinin en çok etkilenen yoksullar, yaşlılar, göçmenler ve işsizler olduğu ortaya konulmuştur (Türk Toraks Derneği, 2020).

3. Beş Büyükşehir Belediyesinin Mevcut Durumlarına Yönelik Bir Değerlendirme

Bu bölümde ilk olarak büyükşehir belediyelerinin hizmet sunumunun kanuni dayanakları ele alınarak salgın sürecinde nasıl çalışabilecekleri genel olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bölüm altında ikinci kısımda ise beş büyükşehir belediyeye yönelik olarak nüfus, bütçe ve personelle ilgili sayısal bilgilere yer verilerek salgınla mücadelede ilgili beş büyükşehir belediyesinin önemine vurgu yapılmıştır. Bölümün son kısmında ise beş büyükşehir belediyesinin salgın sürecinde vermiş olduğu hizmetler tablo halinde gösterilerek, illere göre ilgili belediyelerin sundukları hizmetler ayrıntılı olarak yansıtılmaya çalışılmıştır.

3.1. Büyükşehir Belediyeleri ve Hizmet Sunumunun Kanuni Dayanakları

Bu konu başlığı altında büyükşehir belediyeleri ve sunmuş oldukları hizmetlerle ilgili bilgiler başta 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu çerçevesinde ele alınmıştır. Konu bağlamında büyükşehir belediyelerinin salgın sürecinde salgının etkilerini azaltmak için vermiş oldukları hizmetlerin yukarıda belirtilen kanunların ilgili maddeleriyle ilişki kurulmaya çalışılmıştır (5216 Sayılı Kanun, 2004).

5393 sayılı belediye kanununun 3. Maddesinin a bendinde belediye “belde sakinlerinin mahallî müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idarî ve malî özerkliğe sahip kamu tüzel kişisi” şeklinde tanımlanmıştır. (5393 Sayılı Kanun, 2005). 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanun’unda ise büyükşehir belediyesi “sınırları il mülki sınırı olan ve sınırları içerisindeki ilçe belediyeleri arasında koordinasyonu sağlayan; idarî ve malî özerkliğe sahip olarak kanunlarla verilen görev ve sorumlulukları yerine getiren, yetkileri kullanan; karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişisi” şeklinde tanımlanmıştır (5216 Sayılı Kanun, 2004).

Belediyelere 1982 Anayasasında ise idarenin kuruluş başlığı altında 127. Madde içinde (“mahalli idareler; il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, gene kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişisidir. Mahalli idarelerin kuruluş ve görevleri ile yetkileri, yerinden yönetim ilkesine uygun olarak kanunla düzenlenir”) yer verilmiştir.

Acil Durum ve Afet Yönetmeliğinin üçüncü bölümünde ihtiyaçların karşılanması başlığı altında temel ilkeler bağlamında madde 14/2’de yerel yönetimlerinde içinde bulunduğu iş birliği ve koordinasyondan bahsedilmiştir. İlgili madde şu şekildedir; “Başkanlık, görevleriyle ilgili konularda kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler, yerel yönetimler, Türkiye Kızılay Derneği ve konu ile ilgili diğer sivil toplum kuruluşları, özel sektör ve uluslararası kuruluşlar ile iş birliği ve koordinasyonu sağlamakla yetkilidir” (Acil Durum ve Afet Yönetmeliği, 2011).

Büyükşehir belediyelerinin çalışma usulleri, belediye başkanının ve organlarının görevleri yukarıda bahsedilen mevzuatlarda açık bir şekilde ifade edilmiştir. Buradaki temel vurgu noktası kamu hizmeti yönünden diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla eşgüdümlü bir pozisyonda çalışabilmesi gereğidir.

Araştırmanın konusu itibariyle kriz yönetiminde büyükşehir belediyelerinin seçilmesi ülke nüfusunun büyük bir bölümünün bu belediyelerin sınırları içinde yaşaması, insan kaynağı, ekonomik kaynak ve kalkınmışlık seviyesi gibi oranların yine bu belediye sınırları içinde yüksek olması tercihimizi etkileyen faktörlerdendir.

3.2. Türkiye’de Nüfus Bakımından İlk Beş Büyükşehir Belediyesine Ait Nüfus, Bütçe ve Personele Yönelik Bilgiler

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2019 nüfus verileri incelendiğinde Türkiye nüfusu 83 milyon 154 bin 997 kişi olduğu görülmektedir. Toplam nüfus içinde ise ilk beş büyükşehir’in nüfusu 31 milyon 093 bin 414 kişi olarak yer almaktadır. Bu veriler aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 1: En Fazla Nüfusa Sahip İlk Beş İlin Genel Nüfus Dağılımı

İller	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus İçindeki Oran
İstanbul	15.519.267	18,66
Ankara	5.639.076	6,78
İzmir	4.367.251	5,25
Bursa	3.056.120	3,68
Antalya	2.511.700	3,02

Kaynak: TÜİK, 2019.

06.12.2012 Tarihinde yayımlanan 6063 sayılı kanun 23 maddesi ile il özel idaresi, belediye ve köy tüzel kişiliklerinin kaldırılmasına, il belediyesinin büyükşehir belediyesine dönüştürülmesine, büyükşehir belediye sınırının ilin mülki sınırlarına genişletilmesine karar verilmiştir. Bu değişikliklerle beraber büyükşehir belediyelerinin hizmet sınırları ilin sınırlarıyla eşitlenmiştir. Bu bağlamda büyükşehir belediyelerinin kamu hizmeti vermede bir aktör olma rolü artmıştır. Diğer taraftan da hizmetlerin sunumunda etkililik ve verimlilik düzeyi tartışmalı hale gelmiştir.

Nüfus verileri bağlamında Türkiye’de koronavirüsün (COVID-19) yayılım hızının da sağlık bakanlığı verileri kapsamında yukarıda tabloda yer alan ilk dört büyükşehirde nüfusa paralel olarak artış gösterdiği söylenebilir. Sosyal hareketliliğin virüsün yayılma hızını artırdığı bilimsel verilerle ortaya konulmuştur (www.euro.who.int, 2020). Sosyal hareketliliği büyükşehirlerde sağlayan yönetim birimi belediyelerdir. Bu bağlamda şehir içi ulaşımın kontrolü, araç sefer sayılarının düzenlenmesi yanı sıra kültürel etkinliklerin yapıldığı mekânlar, yiyecek içecek mekânları ve diğer sosyal hareketlerinin yoğun yaşandığı alanlarda denetim yetkisini kullanarak olası riskleri azaltmada önemli bir aktördür.

Tablo 2: En Fazla Nüfusa Sahip İlk Beş İlin 2019 Yılına Ait Gerçekleşen Gelir Bütçesine İlişkin Bilgiler

İller	2019 Yılına Ait Gerçekleşen Gelir Bütçesine İlişkin Tablo
İstanbul	19.537.299.032,6
Ankara	5.732.410.410,46
İzmir	4.929.640.301,76
Bursa	2.140.562.920,53
Antalya	1.730.568.709,03

Kaynak: sayistay.gov.tr, 2020.

Yukarıdaki tabloda beş büyükşehir belediyenin 2019 yılı sonu itibariyle gerçekleşen gelir bilgileri incelendiğinde ilgili beş büyükşehir belediyesinin gelirleri oldukça yüksek rakamları içermektedir. Eleştirel olarak ilgili belediyelerin gider kalemlerinin çokluğu bütün belediyeler de bütçe sıkıntısını da beraberinde getirebilir. Bu bakımdan haklı bir eleştiri yapılmış olur fakat ülkemizdeki belediyelerin maddi ve beşeri kaynakları etkili ve verimli kullanmadığı gerçeğini de ortadan kaldırmaz. Belediye başkanlığı seçimlerinden önce adayların yaptıkları çalışmalarda ortaya konulan istatistiksel verilere göre mevcut bütçeyle bir önceki dönemden daha iyi olabilir vaatleriyle seçimlere hazırlandıkları görülmüştür. Kamu yönetiminde iyi yönetim ilkelerinin de belediyelerde uygulandığını varsayarsak yukarıda verilen rakamlarla önemli hizmetler yapılabilir.

5393 Sayılı belediye kanununun 3. maddesinde “Belediye: belde sakinlerinin mahallî müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idarî ve malî özerkliğe sahip kamu tüzel kişisi” olarak tanımlanmıştır. Görüldüğü üzere belediyelere verilen bu idari ve mali özerklik onların hukuki sınırlar içerisinde belli düzeye kadar serbest davranabildiğinin göstergesidir. Belediyelerin başta varlık nedenleri olmak üzere çeşitli faaliyetlerin yapılmasına imkân veren mali ve idari özerklik özellikle merkezi yönetimin belediyelere bıraktığı alanlarda etkin ve verimli bir anlayışla hizmet sunumuna imkân vermektedir (Çetinkaya, 2015:26). Fakat kriz dönemlerinde merkezi yönetimin aldığı önlemler belediyelerin özerk bir şekilde hareket etmesini kısıtlayabilir.

Belediyelerden normal dönemlerde beklenen hizmetle olağanüstü dönemler beklenen hizmet farklılaşmaktadır. Olağan bir dönemde birçok vatandaş belediyelerden beklediği hizmetleri kendileri de yerine getirebilir fakat olağanüstü dönemlerde belediyeler vatandaşlar tarafından daha çok dikkate alınır ve beklentileri yükselir. Belediyelerin ise olağanüstü dönemlerde özellikle mali sıkıntı içinde oldukları temel yapması gereken hizmetleri bile sunmakta zorlandıkları zaman olabilir.

Koronavirüs salgını sürecinde belediyelerdeki mali genel durumunu mevzuatlar ve yeni düzenlemeler etkilemiştir. Belediyelerin kiraya verdikleri birçok işyerinin koronavirüs önlemleri kapsamında çeşitli dönemlerde kapalı olması işyeri sahiplerinin kira ödeyemeyeceği ve 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu'nun 84 üncü maddesinin 3 üncü fıkrasının son paragrafında “Üzerine ihale yapıldığı halde usulüne göre sözleşme yapmayan istekliler ile sözleşme yapıldıktan sonra taahhüdünden vazgeçen ve mücbir sebepler dışında taahhüdünü sözleşme ve şartname hükümlerine uygun olarak yerine getirmeyen müteahhit veya müşteriler hakkında da ihaleyi yapan bakanlık veya ilgili bakanlık tarafından, bir yıla kadar ihalelere katılmaktan yasaklama kararı verilir ve bu kararlar Resmi Gazetede ilan ettirildiği gibi ilgililerin müteahhitlik sicillerine işlenir.” şeklinde bir düzenleme yapılmıştır (2886 Sayılı Kanun, 1983). Bu düzenleme bağlamında kira sözleşmelerinin mücbir sebeplerle fesih edilebileceği anlaşılmaktadır.

Bir diğer düzenleme ise TBMM yasalaşan 7224 sayılı Kanunun 1. Madde ç fıkrasında “Büyükşehir belediyeleri, belediyeler, il özel idareleri ve bağlı kuruluşları ile bunların üyesi olduğu mahalli idare birliklerinin mülkiyetinde veya tasarrufunda olan taşınmazlara ilişkin olarak ilgili mevzuatınca yapılan satış, ecrimisil ve kiralamadan kaynaklanan bedellerin veya tutarların, 19/3/2020 tarihinden itibaren 3 aylık döneme ilişkin tahsil edilmesi gereken kısımlarının 3 ay ertelenmesine

büyükşehir belediyeleri, belediyeler, il özel idareleri ve birliklerde meclis; bağlı kuruluşlarda ise yetkili karar organı yetkilidir. Bu süreler, bitiminden itibaren ilgisine göre Çevre ve Şehircilik Bakanı veya İçişleri Bakanı tarafından 3 aya kadar uzatılabilir. Söz konusu alacaklar ertelenen süre sonunda, ertelenen süre kadar aylık eşit taksitler halinde, herhangi bir gecikme zammı ve faiz uygulanmadan tahsil edilir. Faaliyetleri durdurulan veya faaliyette bulunamayan işletmelerin faaliyette bulunmadığı döneme ilişkin olarak kira bedelleri tahsil edilmez” şeklinde düzenleme getirilmiştir.

Görüldüğü üzere merkezi yönetimin salgının etkilerini azaltmada yapmış olduğu düzenlemeler belediyelerin gelir kaynakları üzerinde azaltıcı etki yapmaktadır. Özellikle büyükşehir belediyeleri nüfus, gelir ve gider gibi unsurlar göz önünde bulundurulduğunda bu durumdan daha çok etkilenmektedir.

Türkiye merkeziyetçi idare yapısına sahip bir ülkedir. Bu bakımdan birçok kamu hizmeti merkezden planlanmakta ve ona göre bir kaynak dağılımına gitmektedir. Bu yapılanma çerçevesinde mahalli idarelerin çoğu zaman kaynak problemi çektiği ve kendilerine kaynak yaratma peşinde oldukları görülmektedir (Tortop vd., 2014: 343). Bu bağlamda kriz dönemlerinde belediyelere nüfus, kalkınmışlık ve diğer belirleyici kriterler dikkate alınarak merkezi yönetim tarafından ek kaynak tahsisi yapılmalıdır. Özellikle son yaşanan koronavirüs krizinde belediyelerin gelirlerinde önemli bir azalma meydana gelirken sundukları hizmetlerin maliyetlerinde artma meydana gelmiştir. Koronavirüsün yayılma hızının kesilmesi ve olası tahribatın azaltılması hususunda önemli bir aktör olan özellikle büyükşehir belediyeleri bu açıdan desteğe ihtiyaç durumundadır.

Tablo 3: Türkiye’de ilk beş Büyükşehir Belediyesi’nin Personel Sayısı

İller	2019 Yılına Ait Personel Sayıları(Belediye İştiraklerinde Çalışanlar Hariç)			
	Memur	İşçi	Sözleşmeli	Toplam
İstanbul	8494	3314	2226	14034
Ankara	3016	359	247	3622
İzmir	4134	478	427	5039
Bursa	1559	476	258	2293
Antalya	1090	397	434	1921

Kaynak: sayistay.gov.tr,2020.

Günümüzde teknolojik ilerlemenin önemli noktalara ulaşmasına karşın, iyi bir yönetimde insan faktörü hâlen yerini korumaktadır. Devletin sunduğu hizmetlerin artması, kamu yönetiminde yeni yönetim anlayışlarının ortaya çıkması ve vatandaşların sunulan hizmetlerde müşteri olarak konumlanması insan kaynakları yönetiminin kamu idarelerinde de önemini artırmıştır. İktisadi prensipler açısından da değerlendirildiğinde kaynakların kıt olması bir iktisadi sorunu teşkil ederken, bu sorunun çözülmesi de mevcut kaynakların verimli kullanılması ile sağlanmaktadır. Kamu yönetimi açısından kaynakların etkin kullanılması, iyi işleyen bir kurumda nitelikli insanın en önemli üretim faktörü olarak görülmesi ile mümkün olacaktır. Bu bağlamda nitelikli insan kaynağı hizmet ve kalite anlayışında olumlu dönüşüm ve değişim yaratarak verimliliğin yükselmesine neden olur (Güney, 2014:25).

İnsan kaynağın kurumlar açısından genel bir değerlendirmeden sonra Türkiye’deki ilk beş büyükşehir belediyesi çalışan rakamlarına bakıldığında belediye hizmetlerinin sunumunda gerekli beşeri kaynağın bulunduğu görülmektedir. Belediyelerdeki insan kaynakları müdürlüklerinin etkili iş analizleri yaparak iş tanımı ve iş gereklerini objektif kriterler çerçevesinde belirlerse sunulan hizmetlerde etkililik ve verimlilik artarak kalite anlayışında da yükselme olur.

Kriz yönetim süreci boyunca krizlerin etkilerinin artmasında, azaltılmasında ya da krizlerin fırsata çevrilmesinde yöneticilerden çalışanlara insan kaynağı faktörü önemli bir husustur. Yöneticilerin kriz yönetebilme kabiliyeti, sevk ve idare etmenin ötesinde liderlik vasıflarının öne

çıkması kriz yönetim sürecinin olumlu sonuçlara dönüşmesine katkı sağlar. Bu bağlamda başta üst düzey yöneticilerden alt düzey çalışanlara doğru bilgi alışverişinin hızlı bir şekilde sağlanması ve alt düzey çalışanların da üstten gelen talimatları hayata geçirmesi açısından insan kaynağının niteliğine bağlı özellikler özellikle kriz dönemlerinde daha fazla öneme sahiptir (Akıncı, 2011: 142). Kriz yönetim sürecinde liderlerin yönlendirme ve öncü olma isteği, ahlaklı ve doğru oluşu, öz güveni, zekâsı, iş birliği ve dışa dönüklük gibi özellikleri yukarıda bahsedilen kriz yönetim sürecine katkı sağlar (Robbins vd., 2016:301).

Büyükşehir belediyeleri insan kaynağı bakımında diğer kamu kurumlarına kıyasla daha güçlü bir yapıya sahiptirler. Bu açıdan büyükşehir belediyelerinin kriz dönemlerinde sunacakları hizmetlerde güçlü insan kaynağı yapısını harekete geçirmeleri krizin sosyal, psikolojik ve ekonomik etkilerini azaltacaktır.

Büyükşehir belediyeleri sınırları, nüfus yapısı ve büyüklüğü, bütçeleri, sahip oldukları insan kaynağı ve idari ve mali özerkliğe sahip olması vb. nedenler onların diğer kamu tüzel kişilerinden farklı bir konumda hizmet vermelerine olanak sağlamıştır (Tortop vd., 2014). Bu değerlendirme neticesinde normal dönemlerde sosyal hayatın devam etmesinde önemli bir aktör oldukları kadar kriz dönemlerinde de bu rol artarak devam etmektedir.

3.3. Koronavirüsle (Covid- 19) Mücadelede Türkiye’de İlk Beş Büyükşehir Belediyesinin Yaptığı Çalışmalar

Koronavirüsle mücadele kapsamında Türkiye’de ilk beş büyükşehir belediyesinin yaptıkları çalışmalar ilgili belediyelerin çeşitli vasıtalar aracılığıyla kamuoyuna sundukları bilgilerden oluşmaktadır. Bu bağlamda bu büyükşehir belediyelerinin sunmuş oldukları hizmetler aşağıda yer almaktadır.

Tablo 4: Türkiye’de ilk beş Büyükşehir Belediyesi’nin Salgın Süreci İçinde Yaptığı Hizmetler

Sıra No	Belediyeler	Hizmetler
1	İstanbul Büyükşehir Belediyesi	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Koronavirüs farkındalık oluşturma ✓ Tüm ulaşım araçlarına dezenfeksiyon çalışmaları ✓ Sokak hayvanlarının bakımı ✓ Afiş, kitap vb. bilgilendirme materyali dağıtımı ✓ Koronavirüs ile ilgili eğitim ve seminerler ✓ Temizlik ve denetim hizmetleri ✓ Şoför kabini uygulaması ✓ Mülkiyeti İstanbul ve BİT ile borçları erteleme ✓ Altmış beş yaş üstü vatandaşların ihtiyaçlarını giderme çalışması ✓ Evsiz vatandaşlara hizmet ✓ Evde kalan vatandaşlara kitap okumaları için %70 indirim ✓ Maske ve hijyen malzemesi dağıtımı ✓ Sağlık çalışanlarını otellere yerleştirme ✓ Çevrimiçi hizmetlere geçiş ✓ Gıda dağıtımı ✓ Halk etmek üretim miktarının artırılması ✓ Süt desteği ✓ Askıda fatura uygulaması

2	Ankara Büyükşehir Belediyesi	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Tüm köylere internet Hizmeti ✓ 10 tona kadar su ücreti 10 TL ✓ Afiyetler kampanyası ile gıda desteği ✓ Toplu taşımada koronavirus tedbirleri ✓ e-Belediye hizmetleri ve cep tel. uygulamaları ✓ İyiliğin başkenti Ankara uygulaması ✓ Şeffaf panel ve hizmet paket uygulaması (Ulaşım) ✓ 300 TL alış veriş kartı uygulaması ✓ Hijyen malzemesi desteği ✓ Online hizmet içi eğitim ✓ Merkezi sınavlara hijyen desteği ✓ Sosyal yardım alan ailelerin çocuklarına ücretsiz internet uygulaması ✓ Zabıta hizmetleri ile hijyen desteği ve kontrolü ✓ Dezenfeksiyon ve temizlik hizmetleri ✓ Ulaşımında Ankara karta vatandaşların HES kodu yüklenmesi ve otomatik okutulması ✓ Esnaflara maske ve hijyen malzeme desteği ✓ İhtiyaç sahiplerine ev eşyası yardımı ✓ Çiftçiye tohum desteği ✓ Covid-19 farkındalık hizmetleri
3	İzmir Büyükşehir Belediyesi	<ul style="list-style-type: none"> ✓ HES kodu İzmir kart birleştirme ve kullanımı ✓ Akıllı şehir uygulaması ✓ Evde salgından etkilenen vatandaşlara yemek desteği ✓ Koronavirus sonrası kenti dizayn için kongre ve toplantılar (uzaktan) ✓ Toplu taşımada koronavirus tedbirleri ✓ Pandemi ile denetleme ve hijyen desteği ✓ Askıda iyilik var kampanyası ✓ Şeffaf maske üretimi ve dağıtımı ✓ Pandemi dönemi için sağlık çalışanlarına anıt yapılması ✓ Sokak hayvanlarına sağlık tedavisi ✓ Uzaktan eğitime destek ✓ İşletmelere vergi desteği ✓ İzmir'deki tüm devlet okullarına hijyen malzemesi desteği ✓ Apartman görevlilerine hijyen eğitimi desteği ✓ Wizminet ücretsiz internet desteği ✓ Güvenli otobüs uygulaması virüs için
4	Bursa Büyükşehir Belediyesi	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Vitamin desteği paketi ✓ Maske yardımı ✓ Dezenfeksiyon çalışmaları ✓ Sosyal destek hizmetleri ✓ Çiftçiye kovan desteği ✓ Korona denetimleri ve desteği ✓ Toplu taşıma araçlarının arttırılması ✓ Uzaktan eğitime psikolojik destek ✓ Alo 153, beyaz masa vatandaşa destek hattı ✓ Sağlık çalışanlarına ulaşım desteği ✓ Dijital sanat akademisi ✓ Sokak hayvanlarının bakımı ✓ Esnafa destek çalışmaları ✓ Plazma kan desteği kampanyası

5	Antalya Büyükşehir Belediyesi	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Koronavirüs bilgilendirme web sitesi ✓ Merkezi sınavlar öncesi okulların hijyen çalışması ✓ Ulaşım araçların günlük temizlenmesi ✓ Kurban bayramı hijyen tedbirleri ✓ Tüm okul ve camilerin musluklarının tamirata ✓ Covid-19 tedbirleri ve denetimi ✓ Karantina bölgelerine gıda desteği ✓ HES kodunun Antalya kart üzerinden okunabilmesi ✓ Eğitime destek ✓ Mobil aşevleri ✓ Çiftçiyi destekleme ✓ Halk et marketleri uygulaması ✓ Tiyatro etkinlikleri pandemi süreci
---	-------------------------------	---

Kaynak: www.ibb.istanbul, www.ankara.bel.tr, www.izmir.bel.tr, www.bursa.bel.tr www.antalya.bel.tr, 2020.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde;

- ✓ İstanbul Büyükşehir Belediyesi Türkiye nüfusunun yaklaşık dörtte birine sahip olan İstanbul salgın sürecinden en çok etkilenen ilimizdir. Hasta ve ölüm sayısı ülke genelindeki rakamların büyük bir kısmını oluşturmaktadır (sağlık.gov.tr., 2020). İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin pandemi sürecinde yapmış ve sunmuş olduğu hizmetler incelendiğinde vatandaşlara dolaylı olarak maddi imkânlar sunduğu görülmektedir. Askıda fatura, halk ekmek üretim miktarının artırılması, süt desteği, gıda dağıtımı vb. hizmetler insanların kullandıkları temel ihtiyaçlar açısından aileler için önemli bir maddi giderdir.
- ✓ Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin salgın sürecinde sunmuş olduğu hizmetler esnaf, çiftçi, öğrenci ve doğrudan vatandaşa yönelik olması bakımından oldukça kapsamlı olduğu görülmektedir. Salgının olumsuz etkilediği başta esnaf olmak üzere işsiz vatandaşlara belediye tarafından maddi yardımda bulunulduğu görülmektedir. Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin bu kapsamda dikkat çeken bir diğer çalışması da salgının ortaya çıkardığı ve okul çağında çocuğu olan tüm aileler için zorunlu ihtiyaç olan internet hizmetinin tüm köylere götürülmesidir.
- ✓ İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin salgın döneminde sunduğu hizmetler incelendiğinde birçok ihtiyacı giderdiği görülmektedir. Özellikle salgın döneminde gelirleri azalan aileler için askıda iyilik kampanyası başlatılarak ailelerin maddi zorlukları aşmalarına katkı sağlamışlardır. Salgın döneminde tüm ülkede uzaktan eğitime geçilmesi dolayısıyla ihtiyaç olan öğrencilere uzaktan eğitim desteği sağlayarak eğitime devam etmelerine katkı sunmuştur. İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin bu süreçte dikkat çeken çalışmaları içinde teknoloji ve interneti şehir yaşamında kullanmasıdır. Akıllı şehir, HES kodu İzmir kart birleştirme ve kullanımı ve Wizminet ücretsiz internet desteği bunlara örnek olarak gösterilebilir.
- ✓ Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin salgın sürecinde uzaktan eğitime psikolojik destek, plazma kan desteği kampanyası, vitamin paketi desteği ve sokak hayvanlarının bakımına yönelik sundukları hizmetler bu süreçte dikkat çeken çalışmalardır.
- ✓ Antalya Büyükşehir Belediyesi'nin salgın döneminde çiftçiyi destekleme, mobil aşevlerinin kurulması, halk et market uygulaması ve eğitime verilen destek belediyenin süreçteki etkinliği açısından önemli bir yere sahiptir.

Salgın her bölgeyi veya ili aynı düzeyde etkilememiş olsa da ortaya çıkarttığı olumsuz koşullar genelde aynıdır. İşsizliğin artması, insan yaşamı için temel ihtiyaçlara olan talep, psikolojik destek, internete erişim gibi birçok sorun salgınla beraber daha da artmış ve bu süreçte özellikle büyükşehir belediyelerininin maddi ve beşeri kaynaklarını bu sorunlarla mücadelede kullanmasına yöneltmiştir.

Büyükşehir belediyelerinin salgın döneminde önemli bir hizmet faaliyeti de sokak hayvanları ve diğer hayvanlara yönelik olan faaliyetleridir. Çeşitli zamanlarda alınan tedbirler kapsamında insanların sokağa çıkmaları sınırlandırıldığında görevli belediye çalışanlarının sokak hayvanlarının beslenmeleriyle ve barınaklarıyla ilgilenmeleri salgının insanlar dışında diğer canlıları da etkilediğinin göstergesidir.

Yukarıda beş büyükşehir belediyesine ait koronavirüsle mücadele kapsamında sunulan hizmetlerle ilgili verilerin sayısında zamanla artma veya azalma olabilir. Çünkü bu hizmetlerin bazıları doğrudan vatandaşların talebine yönelik sunulan hizmetlerdir. Çalışmamızda veri toplama yöntemi dolayısıyla hizmetlerin kalitesini ölçme ve yorumlama olasılığımız bulunmamaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Küreselleşmeyle beraber yerelleşmenin arttığı dünyada belediyelerin konumu ve sundukları hizmetlerin önemi de artarak devam etmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi paralelinde vatandaşların yeni hizmet taleplerini de artırmıştır. Bu bağlamda merkezi idareyle yerel yönetimlerin daha koordineli bir şekilde çalışma zorunluluğu doğmuştur. Belirsizliğin arttığı dünyada ekonomik, siyasi, askeri, çevre ve sağlık krizlerinin her an çıkması muhtemeldir. Krizlerin birbirlerini tetiklediği ve insan yaşamını çok yönlü etkilediği en son koronavirüs (COVID-19) salgınıyla dünyada tecrübe edildi. Bu bağlamda merkezden yerele, yerelden sivil topluma kadar kuruluşların ahenkli çalışması adeta zorunluluk haline gelmiştir.

Yukarıda ifade edilen eşgüdüm ve koordineli çalışma mantığı içerisinde belediyeler müstesna bir yere sahiptir. Mahalli halkın müşterek ihtiyaçlarının tam olarak karşılanması günümüzde oldukça fazla alanda hizmet faaliyeti vermekle mümkündür. Bu açıdan belediyelerin hizmet alanları incelendiğinde oldukça zor bir görevi yerine getirmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Belediyelerin içinde bulunduğu yönetsel, hukuksal ve ekonomik sorunlar bazı dönemlerde hizmetlerin durma noktasına gelmesine neden olabilmektedir.

Bilindiği üzere kriz yönetimi bir süreç yönetimidir. Bu bağlamda kriz öncesi, kriz anı, kriz sonrası olan sürecin eşgüdüm içerisinde yönetilmesi kriz yönetimini başarıya ulaştıracak olgunun başında gelmektedir. Salgının seyrinin iyi takip edilmesi, merkezi yönetim ile yerel yönetimin koordineli ve eşgüdüm içerisinde krizi yöneterek, olumlu sonuç alması olması gereken bir durumdur. Krizin ilk bakışta sağlık sorunu gibi görülse de sosyal, siyasal, ekonomik, psikolojik alanları ilgilendiren çok boyutlu olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Salgın insanların yaşam koşullarını çok yönlü etkilemiştir. Ekonomik olarak etkilerinin yıkıcılığını en aza indirmek noktasında merkezi hükümetin, belediyelerin, sivil toplum kuruluşlarının desteği olması gerekmektedir. Bu bağlamda İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa ve Antalya Büyükşehir Belediyelerinin salgın süreçlerinde koronavirüsle çalışmaları incelenmiştir. Bu çalışmalar ilgili belediyelerin kamuoyunu aydınlatan araçların takip edilmesiyle elde edilmiştir. Bu bağlamda belediyelerin sosyal hareketliliğin azaltılmasından, hijyen kurallarına uyma, denetim, malzeme desteği, kamu kurum kuruluşlarına destek, gibi faaliyetlerin yanında eğitim alanına destek, bilinç düzeylerinin artırılması, farkındalık oluşturulması faaliyetleri de söz konusu olmuştur.

Nüfus bakımından Türkiye nüfusunun %37,39'nu oluşturan ilk beş büyükşehir belediyesinin koronavirüsle mücadele kapsamında; sosyal hareketliliğin azaltılması, denetim, destek, bilinçlendirme, farkındalık oluşturma gibi birçok alanda hizmet sunduğu görülmüştür. Bireylerin salgın döneminde yaşam biçiminde kısıtlamalara gidilmiştir ve fiziksel ortamlardan sanal ortamlara geçilmiştir. Bu bağlamda iş hayatında, eğitimde, alışverişte, kamusal hizmetlerin sunulmasında ve daha birçok faaliyette internet bağlantısı, bilgisayar ve tablet gibi teknolojik aygıtların kullanılması zorunlu hale gelmiştir. Belediyelerden bu süreç kapsamında en çok talep edilen internet ve bağlı hizmetler gelmektedir.

Türkiye'de ekonomik durum TÜİK verileri çerçevesinde incelendiğinde işsizliğin ve enflasyonun çift haneli rakamlarda olduğu göze çarpmaktadır. Kırılgan yapıya sahip olan ekonomimizde salgın döneminde büyüme hızının düştüğü görülmektedir. Böyle bir ortamda iktisadi

prinsipler gereği işsizlik ve enflasyonun çift rakamlarda kalacağı öngörülmektedir. Bu aşamada belediyelerin ekonomik destek olarak; su fiyatlarına indirim, esnaftan bazı alacakların ertelenmesi ya da taksitlendirilmesi, belli bir miktar nakit desteği ve gıda yardımları gibi sosyal belediyeçilik anlayışıyla hizmet verdikleri yaptıkları faaliyetlerden anlaşılmaktadır.

Sağlık Bakanlığı'nın Türkiye'de salgını başından itibaren şu sloganla; "maske, mesafe ve temizlik" yürüttüğü görülmektedir. Bu sloganın içeriği bulaşıcılığın önlenmesiyle salgının kontrol altına alınabileceği gerçeğini yansıtmaktadır. Çalışma kapsamında ilgili belediyelerin yaptığı faaliyetler içerisinde vatandaşa bedava maske dağıtımı, sosyal mesafesinin korunması için ulaşımda ek seferler konulması, okullara temizlik malzemesi verilmesi ve belirli noktalara dezenfektan kutularının yerleştirilmesi gibi hizmetler gerçekleştirilmiştir.

Belediyelerin kuruluşu, işleyişi, görev ve yetkileri kanunlarda belirtilmiştir. Bu açıdan Türkiye'deki Büyükşehir ve normal belediyelerin sundukları hizmetler farklılaşsa da genel olarak aynı amaç için hizmet vermektedirler. Bu bağlamda gerçekleştirilen bu çalışma tüm belediyeler için genellenebilir niteliktedir.

Çalışma kapsamında ulaşılan sonuçlar üzerinden bazı öneriler ortaya konulmuştur. Sunulan öneriler özellikle kriz dönemlerinde belediyelerin daha etkin verimli bir şekilde hizmetlerin sunulmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu öneriler;

- ✓ Kriz dönemlerinde belediyelerin hedeflenen gelirleriyle gerçekleşen gelirler arasında negatif fark artacağından merkezi yönetim belediyelere ek kaynak tahsisi yapılmalıdır.
- ✓ Kriz dönemlerinde merkezi hükümet belediyelerle karşılıklı iletişim halinde olmalı ve olası risklerin giderilmesinde planlamalar yapmalı,
- ✓ Belediyeler özellikle kriz dönemlerinde bilgi iletişim sistemlerini etkin kullanarak sunulan hizmetlerin denetimi ve verimliliğini artırmalı,
- ✓ Siyasi çekişmeler bir tarafa bırakılarak hizmete odaklanılmalı,
- ✓ Dezavantajlı kesimlere sunulan hizmetlerde süreklilik sağlanmalı,
- ✓ Açıklık ve şeffaflık başta olmak üzere iyi yönetim ilkelerinden vazgeçilmemeli,

Bu çalışmada çeşitli kaynaklardan elde edilen nicel veriler olduğu gibi yansıtılmıştır. Sosyal mesafe sınırlaması ve salgının hızlı yayılması araştırmanın kısıtlı imkânlarla yapılmasına neden olmuştur. Belediyelerin kriz döneminde sundukları bu tarz hizmetler kriz son bulduktan sonra geniş katılımlı anketlerle daha geniş bulgulara ulaşılarak yeni ve daha sağlıklı ilgiler ortaya konulabilir.

Kaynakça

- (1983, Eylül 8). <https://www.mevzuat.gov.tr: https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2886.pdf> adresinden alındı
- (2004, Temmuz 23). www.mevzuat.gov.tr/mevzuat: https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5216&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5 adresinden alındı
- (2005, Temmuz 3). www.mevzuat.gov.tr: https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf adresinden alındı
- (2011, Mayıs 29). www.mevzuat.gov.tr: https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.20111377.pdf adresinden alındı
- (2012, 11 12). www.mevzuat.gov.tr: https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6360&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5 adresinden alındı
- (2020, Aralık 2). www.who.int: https://covid19.who.int/region/wpro/country/cn adresinden alındı

- (2020, Mart 20). www.milliyet.com.tr: <https://www.milliyet.com.tr/galeri/son-dakika-corona-virus-icin-soke-eden-detaylar-ortaya-cikti-iste-olumcul-hatalar-6172250/1> adresinden alındı
- (2020, Nisan 20). <https://www.mevzuat.gov.tr>: <https://www.mevzuat.gov.tr/anasayfa/MevzuatFihristDetayIframe?MevzuatTur=1&MevzuatNo=7244&MevzuatTertip=5> adresinden alındı
- (2020, Aralık). <https://data.tuik.gov.tr>: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109> adresinden alındı
- (2020, Aralık). <https://www.ibb.istanbul>: <https://www.ibb.istanbul/News/Index> adresinden alındı
- (2020, Aralık). <https://www.ankara.bel.tr>: <https://www.ankara.bel.tr/haberler> adresinden alındı
- (2020, Aralık). <https://www.izmir.bel.tr/tr>: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Izmir/5> adresinden alındı
- (2020, Aralık). <https://www.bursa.bel.tr>: https://www.bursa.bel.tr/?sayfa=medyada_bbb adresinden alındı
- (2020). <https://www.antalya.bel.tr>: <https://www.antalya.bel.tr/Covid-19/Covid-19-Bilgilendirme> adresinden alındı
- (2020). Şubat 23, 2021 tarihinde <https://tr.wikipedia.org>: https://tr.wikipedia.org/wiki/Pfizer-BioNTech_COVID-19_a%C5%9F%C4%B1s%C4%B1 adresinden alındı
- (2021). Şubat 2021 tarihinde <https://saglik.gov.tr/>. adresinden alındı
- Akıncı, Z. (2011). Konaklama İşletmelerinde Kriz Sürecinde İnsan Kaynakları Yönetiminin Rolü ve Önemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3(4), 132- 152.
- Arklan, M. A. (2013). Kamu Yönetiminde Kriz. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 33-55.
- Bilgiç, H. M. (2017). Kamuda Kriz Yönetimi. *İdarecinin Sesi*, 38- 44.
- Bilgin, K. R. (2020). Siyasi Krizler, Meşruluk ve Bir Yöntem Olarak İletişim. F. S. Bilgin içinde, *Kriz Yönetimi: Kaçınılmazı Anlamak* (s. 275). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Bozgeyik, A. (2006). *Kriz Üzerine Sesli Düşünceler*. www.bilgiyonetimi.org. adresinden alındı
- C.T, O. (1936). Cirisis. *The Shorter Oxford English Dictionary*. içinde Oxford : Clarendon Press.
- Chen, S. Y. (2020). COVID-19 control in China during mass population movements at New Year. *Elsevier Public Health Emergency Collection*, 764- 766.
- (2020). *COVID-19 Tanı ve Tedavisinde Kanıt Dayalı Öneriler ve Türk Toraks Derneği COVID-19 Görev Grubu Görüş Raporu*. Ankara: Türk Toraks Derneği . www.toraks.org.tr: <https://www.toraks.org.tr/site/community/downloads/ss2f6HxBjTnvTp9L> adresinden alındı
- Çetinkaya, Ö. (2015). *Mahalli idareler Maliyesi* (5. Baskı b.). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Dursun, D. (2012). *Siyaset Bilimi* (6. Baskı b.). İstanbul: Beta Yayınevi.
- Fernandes, N. (2020). *Economic effects of coronavirus outbreak (COVID-19) on the world economy*. Subat 8, 2021 tarihinde https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3557504. adresinden alındı
- Gostic, K., Gomez, A. C., Mummah, R. O., Kucharski, A. J., & Lloyd-Smith, J. O. (2020, Şubat 24). *Estimated effectiveness of symptom and risk screening to prevent the spread of COVID-19*. <https://elifesciences.org>. adresinden alındı
- Güney, S. (2014). *İnsan Kaynakları Yönetimi* (1. Baskı b.). Ankara: Nobel Kitap.
- <https://sozluk.gov.tr/>. (2020, Aralık).

- <https://www.euro.who.int/en/countries/turkey>. (2020, Aralık). <https://www.euro.who.int>:
<https://www.euro.who.int/en/countries/turkey> adresinden alındı
- <https://www.sayistay.gov.tr>. (2020, Aralık). <https://www.sayistay.gov.tr/?p=2&ContentID=13007>
adresinden alındı
- Ignatius, D. (2020, Nisan 20). <https://www.indyturk.com>:
<https://www.indyturk.com/node/158481/d%C3%BCnyadan-sesler/kovid-19-nas%C4%B1-ba%C5%9Fad%C4%B1-vir%C3%BCs%C3%BCn-esas-kayna%C4%9F%C4%B1-hakk%C4%B1daki-hikaye-sa%C4%9Flam> adresinden alındı
- Keni, R., Alexander, A., Nayak, P. G., Mugdal, J., & Nandakumar, K. (2020). COVID-19: Emergence, Spread, Possible Treatments, and Global Burde. *Frontiers in Public Health*, 1-13.
- Mehmet Akif Özer, H. Y. (2019). *Kamu Yönetimi: Modern Yapı ve Süreçler* (2. Baskı b.). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Nuri Tortop, B. A. (2014). *Mahalli İdareler*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Özer, M. A. (2011). *21. Yüzyılda Kamu Yönetimi ve Yöneticiler*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Özler, M. (2019). Kamu Yönetimi Paradigmasında Afet Riski Yönetiminden Yönetişime. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 139- 150.
- Stephen P. Robbins, D. A. (2016). *Yönetimin Esasları : Temel Kavramlar ve Uygulamalar*. Ankara: Nobel Yayınları .
- Şahin, Y. (2013). Kriz Yönetimi. A. N. Asım Balcı içinde, *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar : Sorunlar, Tartışmalar, Çözüm Önerileri, Dünya ve Türkiye Uygulamaları* (s. 448). Ankara: Seçkin Yayınevi.

POLİKLİNİK HİZMETİ ALANLARIN BAKIŞ AÇISIYLA HASTA MAHREMİYETİ

Kubilay ÖZER*

Musa ÖZATA**

Geliş/Received: 13.11.2020

Kabul/Accepted: 26.03.2021

ÖZ

Yaşadığımız bilgi çağı, toplumun her konuda olduğu gibi sağlık hizmetleri konusunda da bilgi, beklenti ve talep düzeyini yükseltmiştir. Bu beklenti ve taleplerden biri de sunulan sağlık hizmetinin hasta mahremiyetine özen gösterilerek sunulmasıdır.

Çalışmanın Problemi: Hasta mahremiyeti konusu tanımlanması ve ölçülmesi en zor olan konulardan biri olup, hekim-hasta ilişkilerinde güvenin sağlanması açısından anahtar role sahiptir. Hastaların hekim ve kurum seçimini doğrudan etkileyerek sağlık hizmetlerinin kalitesi açısından büyük önem taşıyan hasta mahremiyetinin hasta perspektifinden araştırılması problemini oluşturmaktadır.

Çalışmanın Amacı: Bu çalışma ile Konya il merkezinde sağlık kuruluşlarından hizmet alan hastaların hasta mahremiyeti mevzuatı hakkındaki bilgileri, mahremiyet tutumları ve poliklinik deneyimlerinin belirlenmesidir.

Araştırmanın Metodu: Tanımlayıcı nitelikte olan bu çalışma, Konya il merkezinde faaliyet gösteren sağlık kuruluşlarına 2016 Ekim içerisinde başvuran ve araştırmaya katılmayı kabul eden 1013 kişi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Veriler araştırmacılar tarafından oluşturulan anket formuyla toplanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiler SPSS programında ki-kare analiz yöntemiyle test edilmiştir.

Bulgular: Araştırma sonucunda katılımcıların %88,7'sinin hasta hakları yönetmeliğini hiç okumadıkları saptanmıştır. Katılımcıların hasta mahremiyet konusunda hassas oldukları ve mahremiyete dikkat edilen sağlık kuruluşlarını daha fazla tercih ettikleri görülmüştür. Sağlık kurumlarında mahremiyet beklentilerinin % 89,7 oranında karşıladığı belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Hasta, Deneyim, Mahremiyet, Poliklinik, Tutum.

ABSTRACT

The information age we live in has increased the level of knowledge, expectation and demand of the society about health services as in every subject. One of these expectations and demands is that the health service offered is provided with care for patient privacy.

Problem of the Study: Patient privacy is one of the most difficult issues to define and measure, and has a key role in ensuring trust in physician-patient relationships. It creates the problem of investigating patient privacy, which is of great importance in terms of the quality of healthcare services, from the patient perspective by directly affecting the choice of physicians and institutions of patients.

Purpose of the Study: With this study, the information about patient privacy legislation, privacy attitudes and outpatient clinic experiences of patients receiving service from health institutions in Konya city center.

Research Method: This descriptive study was conducted on 1013 people who applied to health institutions operating in Konya city center in October 2016 and agreed to participate in the study. The data were collected

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, kubilayozzer@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-4043-5047

using a questionnaire created by the researchers. Relationships between variables were tested using the chi-square analysis method in the SPSS program.

Findings: As a result of the research, it was determined that 88.7% of the participants never read the patient rights regulation. It was observed that the participants were sensitive to patient privacy and preferred healthcare institutions that pay attention to privacy more. It was determined that 89.7% of the privacy expectations were met in health institutions.

Keywords: Attitude, Experience, Privacy, Patient, Polyclinic,

1.GİRİŞ

Mahremiyet, antropoloji, sosyoloji, psikoloji, felsefe, din, hukuk ve sağlık alanlarıyla ilişkili çok boyutlu bir kavramdır. Sayılan alanlarda mahremiyet düşüncesi bireyin yaşamını sürdürdüğü çevrede diğer bireylerle, toplumla, kamuyla ilişkisinde söz konusu olmaktadır (Çatak, 2015: 94). Yaşamın içinde bazı bireylerin mahremiyet içeren özel olarak ele aldığı değerlerin, kişisel tercihler doğrultusunda diğer bireylerin önemsenmediği görülmektedir Bu nedenle mahremiyetin, özel ve kamusal alanlarda kullanılan öznel kavram olarak sınırlarının belirleyerek tanımlamaya çalışmak zorlukları beraberinde getirmektedir (Göçmen, 2018: 5).

Mahremiyet, Türk Dil Kurumu güncel sözlükte Arapça “*gizlilik*” anlamına gelmektedir (Türk Dil Kurumu, 2019). Kavramın alan yazında aynı kökten türeyen mahrem, harem ve haram kelimelerini birlikte incelenerek kavramsal çerçevesi oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir (Artuç, 2015: 7; Duru, 2017: 1). Sırasıyla; Mahrem: “*Yakın akrabadan olduğu için nikâh düşmeyen kimse, başkalarına söylenmeyen, gizli*”, “*sırdış*”. Harem: “*korunan yer, korunan şey, yasak bölge; herkesin girmesine izin verilmeyen bölge*”. Haram: “*din kurallarına karşı olan, yasak*” anlamlarında kullanıldığını görülmektedir (Türk Dil Kurumu, 2019). Bu bağlamda mahremiyet, bireyin beden, ruhen ve sosyal yönden özel olan ve özel kalmasını istediği toplumun ahlak kuralları çerçevesinde ilişkilerini şekillendiren değerlerine saygı gösterilmesi hakkı olarak kabul edilebilir. Özel hayatın gizliliğinin ihlal edilmesi temel değerler ve sosyal yapı için tehdit oluşturmaktadır (Yüksel, 2009: 278; Duru, 2017: 2; Avaner, 2018: 110). Bu nedenle Anayasa özel hayatın gizliliğini bireylere hak olarak vermiş ve 20 maddede “*Herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz*” ifadesiyle teminat altına almıştır (Resmi Gazete, 1982).

Vincent (2016: 9) *kişisel hayatımızın sırları* olarak tarif ettiği mahremiyetin kısa tarihine yer verdiği kitabında 1300’lü yıllardan günümüze batıda refah, mülkiyet, şehirleşme alanında yaşanan gelişmelerin bireyin ailesi, sosyal çevresi ve devletle olan ilişkilerdeki değişimleri değerlendirerek bunların mahremiyet üzerine etkilerini incelediği görülmektedir. Vincent’e göre endüstrileşme ile toplumun refah seviyesi yükselmiş ve mahremiyete yönelik hassasiyeti artmıştır.

Mahremiyet olgusu için dini öğretiler ve kültürel kodlara bakıldığında çok eskilere dayandığı görülmektedir. Hz. Adem ve Havva’nın örtünme çabaları düşünüldüğünde mahremiyet algısının aslında insanlık tarihiyle başladığını söylemek mümkündür (Şen, 2015: 409). Günümüzü hayatına etki eden küresel yasal düzenlemeler ise yakın sayılabilecek zamanda 19.yüzyılın başlarında batıda yaşanan gelişmelerle olmuştur.

Dünya tarihinde savaşlara ve insan haklarının ihlal edildiğine yönelik pek çok olay vardır. Ancak yakın zamanda gerçekleşen İkinci dünya savaşı dünyanın politik düzenini ve sosyal yapısını çok derinden etkilemekle kalmamış savaşta yaşanan insan hakları ihlalleri korkunç boyuta ulaşmıştır (Birinci, 2017: 51). Bu ihlaller insan haklarının garantiye alınması zorunluğunu tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Savaşın sonlanmasıyla 1945 yılında Birleşmiş Milletler (BM) teşkilatı kurulmuş ve 1948 yılında BM İnsan Hakları Evrensel Beyannameyi yayınlamıştır. Ülkemiz beyannameyi 1949 yılında Resmi Gazetede (RG) yayınlamıştır (Resmi Gazete, 1949).

İkinci Dünya Savaşında esirlere insanlık dışı muameleler arasında esirlerin kobay olarak kullandığı üzerlerinde canice yapılan tıbbi araştırmalar savaş sonrasında mahkemelere taşınmıştır. 1947 yılında ABD’ de Numberg’ de görülen Almanya’ya karşı açılan davada *hekimlere tıbbi işlemleri*

uygulamadan önce hastanın onayını alması sorumluluğu verilmiş ve karar Numberg Bildirgesi olarak yayımlanmıştır (Sass, 2003). Bildirge hasta haklarının ilk ele alınan yasal düzenleme olarak kabul görmektedir. İnsan haklarının sağlık alanına yansması ile doğan Hasta hakları kavramı sonraları uluslararası bildirelerle gelişimini sürdürmüştür.

Uluslararası alanda 1981 yılında Lizbon bildirgesinde hastalara hekimden tıbbi ve özel hayatına ait bilgilerin gizliliğinin sağlanması hakkı verilerek Hasta Mahremiyeti konusunda gelişmelerin başladığı kabul edilmektedir (Güvercin 2007:67). Lizbon bildirgesi 1995 yılında Bali’de gözden geçirilerek hasta hakları genişletmiş ve güncelleştirmiştir. Hasta mahremiyetine ilişkin ilkeler *gizliliğin sağlanması* başlığı altında 8. maddede ele alınmıştır (WMA, 2018). Özetle, hastaya ait bilgilerin hastanın izni veya mahkeme kararı ile açıklanabileceği, ölümden sonra bile korunması, aile yakınlarının ve sağlık personelinin kendi sağlık risklerinin olması durumunda bu bilgilere ulaşabileceği üzerinde durulmuştur.

Ülkemizde hasta haklarına yönelik düzenlemelerin 1928 yılında Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarz-ı İcrasına Dair Kanunla başladığı görülmektedir. Kanununun 70. maddesinde hekim ve dış hekimlerinin hastanın muvaffaklı alınmadan işlem yapamayacakları yönündeki düzenlemeler ve yaptırımlar bulunmaktadır (Resmi Gazete, 1928).

Bu yasal düzenleme ile başlayan hasta haklarının gelişimi dünyadaki gelişmelere paralel olarak hekim örgütlerinin katkıları ile devam etmiştir. 1960 yılında Türk Tabipler Birliği (TTB) tarafından yayınlanan “Tıbbi Deontoloji Nizamnamesi” hasta hakları kapsamlı bir şekilde ele alınmış ve hasta mahremiyetine yönelik düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Nizamnamenin 2. maddesi *hekim ve dış hekimlerinin insan sağlığına ve şahsiyetine saygı göstermesi gerektiği*; 4. madde *mesleğin icrası esnasında hastanın öğrenmiş olduğu sırlarını kanunu mecburiyet olmadıkça açıklayamayacağı* yönünde ifadeler içermektedir (Tıbbi Deontoloji Nizamnamesi, 1960). Nizamname 1998 yılında “Hekimlik Mesleği ve Etik Kuralları” adıyla yeniden geliştirilerek düzenlenmiştir. TTB sayfasında Ağustos 2015 tarihli son güncel haline ulaşılan kurallarda hasta mahremiyeti sır saklama yükümlülüğü başlığı altında 9. maddede düzenlenmiş olduğu görülmektedir. Özetle, hekimin meslek sırrı niteliğindeki hasta bilgilerini açıklayamayacağı, hasta-hekim ilişkisinin sona ermesi ya da ölmesi durumunda da sır saklama yükümlülüğünün devam edeceği, hastanın onamı ya da diğer insanların yaşamının söz konusu olduğunda hastanın kişilik hakların zedelenmeden bu sırların açıklanabileceği, resmi rapor düzenlemenin meslek sırrının açıklanması anlamına gelebileceği ve meslek sırrı nedeniyle hekimin bilirkişilik ve tanıklıktan çekilebileceği yönünde düzenlemeleri içermektedir (TTB, 2019).

Hasta mahremiyetine ilişkin günümüz düzenlemeleri Hasta Hakları Yönetmeliği (HHY) ve Sağlıkta Kalite Standartları (SKS) olmak üzere iki unsur şekillendirmektedir. Bunlardan ilki HHY 1998’de RG yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. 2014, 2016 ve 2019 yıllarında yapılan değişikliklerle son haline gelen yönetmelik Hasta hakları, mahremiyet, hastanın uyması gereken kurallar ve hasta hakları birimlerine ilişkin hususları tek metinde toplamıştır. Yönetmelikte hasta mahremiyetine ilişkin hususlar Dördüncü Bölüm Madde-21’de düzenlenmiş ve aşağıdaki gibidir (Resmi Gazete, 1998):

Madde 21- Hastanın, mahremiyetine saygı gösterilmesi esastır. Hasta mahremiyetinin korunmasını açıkça talep de edebilir. Her türlü tıbbi müdahale, hastanın mahremiyetine saygı gösterilmek suretiyle icra edilir. Mahremiyete saygı gösterilmesi ve bunu istemek hakkı;

- a) Hastanın, sağlık durumu ile ilgili tıbbi değerlendirmelerin gizlilik içerisinde yürütülmesini,*
- b) Muayenenin, teşhisin, tedavinin ve hasta ile doğrudan teması gerektiren diğer işlemlerin makul bir gizlilik ortamında gerçekleştirilmesini,*
- c) Tıbben sakınca olmayan hallerde yanında bir yakınının bulunmasına izin verilmesini,*
- d) Tedavisi ile doğrudan ilgili olmayan kimselerin, tıbbi müdahale sırasında bulunmamasını,*
- e) Hastalığın mahiyeti gerektirmedikçe hastanın şahsi ve ailevi hayatına müdahale edilmemesini,*
- f) Sağlık harcamalarının kaynağının gizli tutulmasını, kapsar.*
- g) Ölüm olayı, mahremiyetin bozulması hakkını vermez.*

h)Eğitim verilen sağlık kurum ve kuruluşlarında, hastanın tedavisi ile doğrudan ilgili olmayanların tıbbi müdahale sırasında bulunması gerekli ise; önceden veya tedavi sırasında bunun için hastanın ayrıca rızası alınır.

Hasta mahremiyeti sağlık kuruluşlarında şekillendiren ikinci unsur SKS rehberleridir. Ülkemizde sağlıkta kalite çalışmaları 2003 yılında Sağlıkta Dönüşüm Programı ile başlamıştır. Dünya sağlık örgütü hedefleri, uluslararası gelişmeler ve ülkemizin sağlık sisteminin ihtiyaç ve öncelikleri doğrultusunda sürekli geliştirilmekte ve iyileştirilmektedir. On beş yıl önce pilot uygulamalarla başlayan kalite serüveni kamu, özel ve üniversite olmak üzere her statüde hizmet veren sağlık kuruluşlarını kapsamıştır. Böylelikle hizmet sunumunu standartlarla düzenlenmesi, riskleri yönetilmesi ve hizmet kalitesini değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. SKS rehberlerinde hasta mahremiyeti fiziksel, psikolojik, bilişsel ve sosyal mahremiyet olmak üzere dört boyutta ele alınmıştır. Hasta mahremiyetini adı geçen boyutlarda sağlamak için aşağıdaki stratejiler sıralanmıştır (SKS, 2016:124):

1-Muayene, teşhis ve tedavi süreçlerinde hastanın fiziksel mahremiyeti sağlanmalıdır.

a-Her türlü sağlık hizmeti sırasında, ilgili sağlık çalışanı ve hasta yakını (hastanın onayı dahilinde) dışındaki kişilerin ortamda bulunması engellenmelidir.

b-Hasta muayene masaları ve yatakları arasında hasta mahremiyetini sağlamaya yönelik perde, paravan gibi araçlar kullanılmalıdır.

2-Teşhis ve tedavi süreçleriyle ilgili bilgi ve belgelerin, hasta dışında kimlerle ve hangi koşullarda paylaşılacağı belirlenmelidir.

a-Hastanın tıbbi değerlendirmeleri gizlilik içerisinde yürütülmelidir.

b-Sağlık çalışanları arasındaki tıbbi bilgi akışı sırasında hasta mahremiyetine özen gösterilmelidir.

3-Hastanın, sosyokültürel özellikleri nedeniyle gündeme getirdiği mahremiyete ilişkin farklı algı ve beklentileri dikkate alınmalıdır.

Son yüzyılda yaşadığımız yenilikler, teknolojik buluşlar, sosyal ağlar, bilgi teknolojileri bir yandan hayatı kolaylaştırırken diğer yandan mahremiyet konusundan endişe ve tehditleri önemli hale geldiği görülmektedir (Vincent, 2016:180). Sağlık çalışanları hizmet sunumunda hastaların yakınlarıyla dahi paylaşmadığı hatta hastanın kendisine açıklamada zorlanılan bilgilere erişebilirler (Caswell vd., 2015). Sağlık hizmetlerinin sunumunda sağlık çalışanlarının işe odaklanmaları nedeniyle hastaların istek ve beklentilerinin geri plana atıldığı olmakta (Bostan, 2007:13) bu durum hasta hekim ilişkisinde anahtar bir rolü olan mahremiyet için kırılma noktası oluşturmaktadır. Sağlık hizmetlerinin sunumunda mahremiyete özen gösterilmeyen ortamlarda bireyin utanmasını artırmakta ve sağlık ekibi ile dürüst, açık güvenli iletişim kurması önüne engeller koymaktadır (Bulduklı, 2015) Elde edilen bilgilerin doğruluğu tedavinin etkisini etkilemektedir. Hastalar mahremiyete dikkat edilen ortamlarda endişelenmeden doğru bilgiyi verme olasılığı daha yüksektir. Böylesine önemi olan hasta mahremiyeti hukuki anlamda güvence altına alınmıştır. Çalışanların hastaların mahremiyetine gerekli özeni göstermemesi durumunda yaptırımlarla karşılaşmaları söz konusu olacaktır (Özer, 2015:1).

Teknolojik gelişmeler ile birlikte sağlık sorunlarına da üretilen çözümler giderek artmaktadır. Bilgisayar ve bilişim teknolojisinde yaşanan hızlı gelişimler, tıp alanına yeni ve özgün uygulamalar olarak girmektedir. Bununla birlikte son zamanlarda yaşanan dijitalleşme ve teknolojinin gelişmesi hayatı kolaylaştırmakla birlikte mahremiyet için endişe ve tehdit oluşturmaktadır (Vincent, 2016:180). Bu gelişmeler tanı ve tedavi döngüsünü hızla değiştirmektedir. Bu dönüşümle birlikte hastaların bilinç ve beklenti düzeyinin yükselmesi; hasta mahremiyetini teşhis, tedavi ve ardındaki süreçlerin en önemli bileşeni haline getirmektedir (Arslan ve Demir, 2017:216).

2.YÖNTEM

Sağlık hizmetlerinde mahremiyetin tanımlanması ve ölçülmesi en zor olan konulardan biri olup, hekim-hasta ilişkilerinde güvenin sağlanması açısından önemli bir role sahiptir. Hekim ve kurum seçimini doğrudan etkileyerek sağlık hizmetlerin merkezinde yer alan ve sağlık hizmetlerinin kalitesi açısından önem taşıyan hastaların mahremiyet hakkı, son günlerde üzerinde konuşulan ve tartışılan hasta hakları arasına girerek gündemde önemli yer almaktadır. Literatürde hasta mahremiyeti uygulamalarına yönelik sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu hastaların mahremiyetine yönelik bilgi ve tutumlarının belirlenmesi yönelik öncül bir çalışma olması nedeniyle önem taşımaktadır.

Bu çalışma Konya il merkezinde sağlık kuruluşlarından hizmet alan hastaların, hasta mahremiyeti konusunda bilgi ve tutum düzeylerinin belirlenerek, mahremiyet konusundaki beklentilerinin karşılanma düzeyinin tespit edilmesi amacıyla taşımaktadır. Selçuk Üniversitesi Tıp Fakültesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulundan 2016/16 sayılı onay alınmıştır.

Tanımlayıcı nitelikte olan bu çalışma, yüz yüze anket tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evrenini Konya il merkezinde faaliyet gösteren sağlık kuruluşlarına Kasım-2016 döneminde başvuran hastalar oluşturmaktadır. Evrenden basit rastgele örneklem yöntemi kullanılarak 1013 kişilik bir örneklem grubuna ulaşılmıştır. Örneklem grubundaki hastalara hizmet alımının hemen sonrasında anket uygulanmıştır. Araştırmada verilerin toplanması amacıyla Hasta Mahremiyet Envanteri kullanılmıştır. Envanter, yazalar tarafından; literatür bilgileri, hasta mahremiyeti mevzuatı ve Sağlıkta Kalite Standartları (SKS) kapsamında oluşturulmuştur. Envanterde katılımcıların demografik özelliklerine yönelik 8, hasta hakları yönetmeliği farkındalığına yönelik 1, tutumların değerlendirilmesine yönelik 5, deneyimlerin belirlenmesine yönelik 8 ifade yer almaktadır. Katılımcılar ifadelerine; 1- Hayır, 2- Farketmez (Kısmen) ve 3- Evet seçeneklerinden birisini işaretleyerek cevap vermiştir. Toplanan veriler SPSS programında değerlendirilmiştir. İfadelere verilen cevaplar ile demografik değişken grupları arasındaki farklılık ki kare analizi ile araştırılmıştır.

3.BULGULAR

Araştırmanın bulguları, sosyo-demografik özellikler, hasta hakları farkındalık düzeyi, mahremiyet tutumlarının demografik değişkenler açısından değerlendirilmesi ve mahremiyet deneyimlerinin hizmet alanlar kurumlar açısından değerlendirilmesini içermektedir.

3.1.Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılanların sosyo-demografik özellikleri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Değişken		Sayı	Yüzde	Değişken		Sayı	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	446	44,0	Medeni Durum	Evli	730	72,1
	Kadın	567	56,0		Bekar	283	27,9
Yaş	18-34	467	46,1	Sosyal güvence	SGK	913	90,1
	35-49	348	34,4		Diğer	20	2,0
	50- +	198	19,5		Yok	80	7,9
Eğitim durumu	İlk öğrenim	398	39,3	Gelir	<-1000	37	3,7
	Orta öğrenim	380	37,5		1001-2500	531	52,4
	Yüksek öğrenim	235	23,2		2501->	445	43,9
Çalışma durumu	Çalışmıyor	655	64,7	Sağlık kuruluşu	Devlet Hst.	510	50,3
	İşçi-Memur	169	16,7		Üniversite Hst.	262	25,9
	Serbest	189	18,7		Özel Hst.	241	23,8
TOPLAM		1.013	100	TOPLAM		1.013	100

Tablo 1’de görüldüğü gibi çalışmaya katılanların; %56’sı kadın, %72,1’i evli, %46,1’i 18-34 yaş gurubu, %90,1’i SGK’lı ve %39,3’ü ilköğrenim gören kişilerden oluşmaktadır. Katılımcıların %52,4’ü 1001-2500 TL gelir gurubunda yer almakta ve %64,7’si aktif olarak çalışmadıklarını bildirmişlerdir. Çalışma örneklemini oluşturan katılımcılar %50,3’ü devlet, %25,9’u üniversite ve %23,8’i özel hastaneler hizmet almaktadır.

3.2.Katılımcıların Hasta Hakları Yönetmeliği Bilgi Düzeyine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılanlara hasta hakları yönetmeliği hakkında bilgi düzeylerini belirlemek üzere yönelttiğimiz soruya verilen cevaplar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların Hasta Hakları Yönetmeliği Farkındalık Düzeyi

Soru	Cevaplar	Sayı	Yüzde
Hasta Hakları Yönetmeliğini hakkında neler biliyorsunuz?	Hiç duymadım	418	41,3
	Biliyorum ama yönetmeliği hiç okumadım	480	47,4
	Okudum ama tam incelediğimi, anladığımı söyleyemem	29	2,9

	Hasta hakları yönetmeliğini biliyorum ve şöyle bir göz attım	27	2,7
	Hasta hakları yönetmeliğini okudum ve tam olarak inceledim	45	4,4
	Yönetmeliği biliyorum, ihtiyaç hissedersen okurum.	14	1,4
	TOPLAM	1.013	100,0

Tablo 2’de görüldüğü üzere çalışmaya katılanların %41,3’ü hasta hakları yönetmeliği hiç duymadıklarını, %47,4’ ü yönetmeliği bildiklerini ancak hiç okumadıklarını, her iki seçenek birlikte değerlendirdiğimizde sağlık kuruluşlarından hizmet alanların % 88,7 si Hasta Hakları Yönetmeliğini hiç okumadıkları görülmektedir.

3.3.Katılımcıların Hasta Mahremiyeti Tutumları ve Deneyimlerine İlişkin Bulgular

Çalışmaya katılanların hasta mahremiyetine yönelik tutumların belirlenmesine yönelik yöneltilen ifadeler en fazla ($\bar{x}=2,91$) “Hasta mahremiyetine dikkat eden sağlık kuruluşlarını tercih etme yönünde”, en düşük ($\bar{x}=1,49$) ise “muayene olanların cinsiyetine uygun hekim tercihinine” yönelik tutum belirtmişlerdir. Mahremiyet tutumlarının cinsiyet açısından değerlendirilmesi Tablo 3’1 de görülmektedir.

Tablo 3.1. Sağlık hizmeti alanların mahremiyet tutumlarının cinsiyet değişkeni açısından değerlendirilmesi (Ki-Kare)

	$\bar{x}$	Cinsiyet		Toplam	Ki-kare	Sd.	p	
		E	K					
1-Hasta mahremiyetine dikkat eden sağlık kurumlarını tercih ederim.	2,91	Evet	396	534	930	10,149	2	0,006
		%	88,8	94,2	91,8			
		Fark etmez	41	29	70			
		%	9,2	5,1	6,9			
		Hayır	9	4	13			
		%	5,7	7,3	13,0			
Toplam		446	567	1013				
%		100	100	100				
2-Muayene olurken cinsiyetime uygun hekim seçerim.	1,49	Erkek	99	15	114	259,883	2	0,000
		%	22,2	2,6	11,3			
		Fark etmez	332	303	635			
		%	74,4	53,4	62,7			
		Bayan	15	249	264			
		%	3,4	43,9	26,1			
Toplam		446	567	1013				
%		100	100	100				
3-Muayene olurken yanımda biri varsa vermek istemediğim bilgiler oluyor.	2,05	Evet	190	258	448	0,872	2	0,647
		%	42,6	45,5	44,2			
		Fark etmez	74	91	165			
		%	16,6	16,0	16,3			
		Hayır	182	218	400			
		%	40,8	38,4	39,5			
Toplam		446	567	1013				
%		100	100	100				
4-Muayene olurken yanımda bir yakınınızın (Anne, baba, eş, vb.) olmasını isterim.	2,43	Evet	218	367	585	47,540	2	0,000
		%	48,9	64,7	57,7			
		Fark etmez	169	105	274			
		%	37,9	18,5	27,0			
		Hayır	59	95	154			
		%	13,2	16,8	15,2			
Toplam		446	567	1013				
%		100	100	100				
5-Muayene esnasında zorunluluk yoksa yanımda biri (Hemşire, sekreter, hastabakıcı vb.) olsun isterim.	1,98	Evet	111	216	327	34,618	2	0,000
		%	24,9	38,1	32,3			
		Fark etmez	189	147	336			
		%	42,4	25,9	33,2			
Hayır		146	204	350				

	%	32,7	36,0	34,6
	Toplam	446	567	1013
	%	100	100	100

Tablo 3.1'e baktığımızda Hasta mahremiyetine dikkat eden sağlık kuruluşlarını tercih etme tutumu ile cinsiyet değişkenleri arasından farklılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($\chi^2 = 0,006$; $p < 0,05$). Muayene esnasında aileden bir yakının ve ya bir sağlık çalışanı olmasını isteme tutumunda cinsiyet açısından farklılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($\chi^2 = 0,006$; $p < 0,05$). Her üç tutumda kadınların erkeklere katılımları yüksek olduğu görülmektedir. Muayene için hekim cinsiyeti tercihinde %62,7 oranında her iki cinsiyetten fark etmez ifadesi tercih edilmiş olsa da hekim seçiminde cinsiyet değişkeni açısından farklılık anlamlı bulunmuştur ($\chi^2 = 0,006$; $p < 0,05$). Her iki cinsiyette de hemcinsi olan hekime muayene olma eğilimi görülmektedir.

Tablo 3.2. Sağlık hizmeti alanların mahremiyet tutumlarının medeni durum değişkeni açısından değerlendirilmesi (Ki-Kare)

	$\bar{x}$	Medeni Durum		Toplam	Ki-kare	Sd.	p	
		Evli	Bekar					
1-Hasta mahremiyetine dikkat eden sağlık kurumlarını tercih ederim.	2,91	Evet	678	252	930	4,310	2	0,116
		%	92,9	89,0	91,8			
		Fark etmez	43	27	70			
		%	5,9	9,5	6,9			
		Hayır	10	4	14			
		%	1,2	1,4	1,3			
Toplam	730	283	1013					
%	100	100	100					
2-Muayene olurken cinsiyetime uygun hekim seçerim.	1,49	Erkek	80	34	114	9,967	2	0,007
		%	11,0	12,0	11,3			
		Fark etmez	440	195	635			
		%	60,3	68,9	62,7			
		Bayan	210	54	264			
		%	28,8	19,1	26,1			
Toplam	730	283	1013					
%	100	100	100					
3-Muayene olurken yanımda biri varsa vermek istemediğim bilgiler oluyor.	2,05	Evet	306	142	448	10,043	2	0,007
		%	41,9	50,2	44,2			
		Fark etmez	134	31	165			
		%	18,4	11,0	16,3			
		Hayır	290	110	400			
		%	39,7	38,9	39,5			
Toplam	730	283	1013					
%	100	100	100					
4-Muayene olurken yanımda bir yakınınızın (Anne, baba, eş, vb.) olmasını isterim.	2,43	Evet	425	160	585	0,771	2	0,680
		%	58,2	56,5	57,7			
		Fark etmez	192	82	274			
		%	26,3	29,0	27,0			
		Hayır	113	41	154			
		%	15,5	14,5	15,2			
Toplam	730	283	1013					
%	100	100	100					
5-Muayene esnasında zorunluluk yoksa yanımda biri (Hemşire, sekreter, hastabakıcı vb.) olsun isterim.	1,98	Evet	241	86	327	0,707	2	0,702
		%	33,0	30,4	32,3			
		Fark etmez	241	95	336			
		%	33,0	33,6	33,2			
		Hayır	248	102	350			
		%	34,0	36,0	34,6			
Toplam	730	283	1013					
%	100	100	100					

Tablo 3.2' ye göre Hekim cinsiyeti tercihi ile medeni durum grupları arasındaki farklılık istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur ($\chi^2 = 0,007$; $p < 0,05$). Bekar bayanların diğer gruplara göre tutum değerleri yüksek olduğu görülmektedir. Muayene esnasında yabancı birinin bulunması halinde vermek istemediği bilgiler olması ile medeni durum grupları arasında istatistiki farklılık tespit edilmiştir ($\chi^2 = 0,007$; $p < 0,05$). Bekarların evlilere göre bu ifadede tutumları yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3.3. Sağlık hizmeti alanların mahremiyet tutumlarının yaş grupları açısından değerlendirilmesi (Ki-Kare)

	$\bar{x}$	Yaş Grupları			Toplam	Ki-kare	Sd.	p	
		18-	35-49	50+					
1-Hasta mahremiyetine dikkat eden sağlık kurumlarını tercih ederim.	2,91	Evet	419	329	182	930	7,822	4	0,98
		%	89,7	94,5	91,9	91,8			
		Fark	42	14	14	70			
		%	9,0	4,0	7,1	6,9			
		Hayır	6	5	2	13			
%	1,3	1,4	1,0	1,3					
Toplam		467	348	198	1013				
%		100	100	100	100				
2-Muayene olurken cinsiyetime uygun hekim seçerim.	1,49	Erkek	46	43	25	114	8,224	4	0,084
		%	9,9	12,4	12,6	11,3			
		Fark	290	209	136	635			
		%	62,1	60,1	68,7	62,7			
		Bayan	131	96	37	264			
%	28,1	27,6	18,7	26,1					
Toplam		467	348	198	1013				
%		100	100	100	100				
3-Muayene olurken yanımda biri varsa vermek istemediğim bilgiler oluyor.	2,05	Evet	222	148	78	448	6,080	4	0,193
		%	47,5	42,5	39,4	44,2			
		Fark	68	65	32	165			
		%	14,6	18,7	16,2	16,3			
		Hayır	177	135	88	400			
%	37,9	38,8	44,4	39,5					
Toplam		467	348	198	1013				
%		100	100	100	100				
4-Muayene olurken yanımda bir yakınınızın (Anne, baba, eş, vb.) olmasını isterim.	2,43	Evet	273	191	121	585	4,243	4	0,374
		%	58,5	54,9	61,1	57,7			
		Fark	125	95	54	274			
		%	26,8	27,3	27,3	27,0			
		Hayır	69	62	23	154			
%	14,8	17,8	11,6	15,2					
Toplam		467	348	198	1013				
%		100	100	100	100				
5-Muayene esnasında zorunluluk yoksa yanımda biri (Hemşire, sekreter, hastabakıcı vb.) olsun isterim.	1,98	Evet	135	114	78	327	7,213	4	0,125
		%	28,9	32,8	39,4	32,3			
		Fark	160	116	60	336			
		%	34,3	33,3	30,3	33,2			
		Hayır	172	118	60	350			
%	36,8	33,9	30,3	34,6					
Toplam		467	348	198	1013				
%		100	100	100	100				

Tablo 3.3'e baktığımızda katılımcıların mahremiyet tutumlarının yaş grupları değişkeninde anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir ($p > 0,05$)

Tablo 3.4. Sağlık hizmeti alanların mahremiyet tutumlarının eğitim grupları açısından değerlendirilmesi (Ki-Kare)

	$\bar{x}$	Eğitim Grupları			Toplam	Ki-kare	Sd.	p	
		İlk Öğrenim	Orta Öğrenim.	Yüksek Öğrenim					
1-Hasta mahremiyetine dikkat eden sağlık kurumlarını tercih ederim.	2,91	Evet	374	342	214	930	5,780	4	0,216
		%	94,0	90,0	91,1	91,8			
		Fark	19	34	17	70			
		%	4,8	8,9	7,2	6,9			
		Hayır	5	4	4	13			
		%	1,3	1,1	1,7	1,3			
		Toplam	398	380	235	1013			
		%	100	100	100	100			
2-Muayene olurken cinsiyetime uygun hekim seçerim.	1,49	Erkek	42	36	36	114	11,112	4	0,025
		%	10,6	9,5	15,3	11,3			
		Fark	236	256	143	635			
		%	59,3	67,4	60,9	62,7			
		Bayan	120	88	56	264			
		%	30,2	23,2	23,8	26,1			
		Toplam	398	380	235	1013			
		%	100	100	100	100			
3-Muayene olurken yanımda biri varsa vermek istemediğim bilgiler oluyor.	2,05	Evet	161	169	118	448	6,205	4	0,184
		%	40,5	44,5	50,2	44,2			
		Fark	71	63	31	165			
		%	17,8	16,6	13,2	16,3			
		Hayır	166	148	86	400			
		%	41,7	38,9	36,6	39,5			
		Toplam	398	380	235	1013			
		%	100	100	100	100			
4-Muayene olurken yanımda bir yakınınızın (Anne, baba, eş, vb.) olmasını isterim.	2,43	Evet	252	208	125	585	8,619	4	0,071
		%	63,3	54,7	53,2	57,7			
		Fark	95	110	69	274			
		%	23,9	28,9	29,4	27,0			
		Hayır	51	62	41	154			
		%	12,8	16,3	17,4	15,2			
		Toplam	398	380	235	1013			
		%	100	100	100	100			
5-Muayene esnasında zorunluluk yoksa yanımda biri (Hemşire, sekreter, hastabakıcı vb.) olsun isterim.	1,98	Evet	165	107	55	327	28,091	4	0,000
		%	41,5	28,2	23,4	32,3			
		Fark	119	135	82	336			
		%	29,9	35,5	34,9	33,2			
		Hayır	114	138	98	350			
		%	28,6	36,3	41,7	34,6			
		Toplam	398	380	235	1013			
		%	100	100	100	100			

Tablo 3.4' de mahremiyet tutumu ifadeleri ile eğitim grupları arasında fark araştırılmıştır. Hekim cinsiyet tercihi eğitim grupları arasındaki farklılık istatistiki olarak anlamlı görülmektedir ($\chi^2 = 0,025$; $p < 0,05$). İlkokul mezunlarının hekim cinsiyet tercihi diğer gruplara göre hemcinslere muayene olma eğilimindedir. Muayene esnasında zorunluluk olmadan bir sağlık çalışanının olması yönünde tutum ifadesi ile eğitim grupları arasında fark istatistiksel olarak anlamlı görülmektedir ($\chi^2 = 0,000$; $p < 0,05$). Üniversite mezunlarının diğer gruplara göre muayene esnasında hekimle baş başa kalma isteği ağır basmaktadır.

Tablo 3.5. Sağlık hizmeti alanların mahremiyet tutumlarının gelir düzeyi açısından değerlendirilmesi (Ki-Kare)

	$\bar{x}$	Gelir Düzeyi			Toplam	Ki-kare	Sd.	p	
		< 1000	1001-2500	2501 >					
1-Hasta mahremiyetine dikkat eden sağlık kurumlarını tercih ederim.	2,91	Evet	34	497	399	930	6,064	4	0,194
		%	91,9	93,6	89,7	91,8			
		Fark	2	28	40	70			
		%	5,4	5,3	9,0	6,9			
		Hayır	1	6	6	13			
		%	2,7	1,1	1,3	1,3			
Toplam	37	531	445	1013					
%	100	100	100	100					
2-Muayene olurken cinsiyetime uygun hekim seçerim.	1,49	Erkek	4	57	53	114	2,020	4	0,732
		%	10,8	10,7	11,9	11,3			
		Fark	20	336	279	635			
		%	54,1	63,3	62,7	62,7			
		Bayan	13	138	113	264			
		%	35,1	26,0	25,4	26,1			
Toplam	37	531	445	1013					
%	100	100	100	100					
3-Muayene olurken yanımda biri varsa vermek istemediğim bilgiler oluyor.	2,05	Evet	18	223	207	448	12,682	4	0,013
		%	48,6	42,0	46,5	44,2			
		Fark	3	107	55	165			
		%	8,1	20,2	12,4	16,3			
		Hayır	16	201	183	400			
		%	43,2	37,9	41,1	39,5			
Toplam	37	531	445	1013					
%	100	100	100	100					
4-Muayene olurken yanımda bir yakınınızın (Anne, baba, eş, vb.) olmasını isterim.	2,43	Evet	26	311	248	585	3,685	4	0,450
		%	70,3	58,6	55,7	57,7			
		Fark	7	144	123	274			
		%	18,9	27,1	27,6	27,0			
		Hayır	4	76	74	154			
		%	10,8	14,3	16,6	15,2			
Toplam	37	531	445	1013					
%	100	100	100	100					
5-Muayene esnasında zorunluluk yoksa yanımda biri (Hemşire, sekreter, hastabakıcı vb.) olsun isterim.	1,98	Evet	12	197	118	327	13,991	4	0,007
		%	32,4	37,1	26,5	32,3			
		Fark	13	171	152	336			
		%	35,1	32,2	34,2	33,2			
		Hayır	12	163	175	350			
		%	32,4	30,7	39,3	34,6			
Toplam	37	531	445	1013					
%	100	100	100	100					

Tablo 3.5'te gelir düzeyi gruplarıyla mahremiyet tutumlarını ölçen ifadelerin istatistiksel analizinde muayene esnasında birilerinin olması durumunda bilgi vermek istememe gelir düzeyi arasındaki farklılık anlamlı bulunmuştur ($\chi^2 = 0,013$; $p < 0,05$). Gelir düzeyi yüksek gruplar diğer gruplara göre muayene esnasında birilerinin olmasını istememektedir. Yine muayene esnasında zorunluluk yoksa bir sağlık personeli bulunmasını isteme ile gelir grupları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı belirlenmiştir ($\chi^2 = 0,007$; $p < 0,05$). Bu tutum ifadelerine gelir düzeyi yükseldikçe hekimle baş başa kalma isteğinin arttığı görülmektedir.

Tablo 3.6. Sağlık hizmeti alanların mahremiyet tutumlarının çalışma durumu açısından değerlendirilmesi (Ki-Kare)

	$\bar{x}$	Çalışma Durumu		Toplam	Ki-kare	Sd.	p	
		Çalışıyor	Çalışmıyor					
1-Hasta mahremiyetine dikkat eden sağlık kurumlarını tercih ederim.	2,91	Evet	327	603	930	5,237	2	0,073
		%	89,6	93,1	91,8			
		Farketmez	34	36	70			
		%	9,3	5,6	6,9			
		Hayır	4	9	13			
		%	1,1	1,4	1,3			
Toplam	365	648	1013					
%	100	100	100					
2-Muayene cinsiyetime uygun hekim seçerim.	1,49	Erkek	65	49	114	78,370	2	0,000
		%	17,8	7,6	11,3			
		Farketmez	260	375	635			
		%	71,2	57,9	62,7			
		Bayan	40	224	264			
		%	11,0	34,6	26,1			
Toplam	365	648	1013					
%	100	100	100					
3-Muayene olurken yanımda biri varsa vermek istemediğim bilgiler oluyor.	2,05	Evet	159	289	448	0,128	2	0,938
		%	43,6	44,6	44,2			
		Farketmez	61	104	165			
		%	16,7	16,0	16,3			
		Hayır	145	255	400			
		%	39,7	39,4	39,5			
Toplam	365	648	1013					
%	100	100	100					
4-Muayene olurken yanımda bir yakınınızın (Anne, baba, eş, vb.) olmasını isterim.	2,43	Evet	183	402	585	27,007	2	0,000
		%	50,1	62,0	57,7			
		Farketmez	134	140	274			
		%	36,7	21,6	27,0			
		Hayır	48	106	154			
		%	13,2	16,4	15,2			
Toplam	365	648	1013					
%	100	100	100					
5-Muayene esnasında zorunluluk yoksa yanınızda biri (Hemşire, sekreter, hastabakıcı vb.) olsun isterim.	1,98	Evet	94	233	327	16,270	2	0,000
		%	25,8	36,0	32,3			
		Farketmez	147	189	336			
		%	40,3	29,2	33,2			
		Hayır	124	226	350			
		%	34,0	34,9	34,6			
Toplam	365	648	1013					
%	100	100	100					

Tablo 3.6 demografik değişkenlerden sosyal güvence durumu ve çalışma durumu birlikte değerlendirilerek düzenlemiştir. Fiilen çalışanlarla çalışmayanların mahremiyet tutumlarına yönelik yapılan istatistiklerde muayene esnasında hekim cinsiyet tercihinin çalışma durumu gruplarıyla istatistiki açıdan anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir ($\chi^2 = 0,000$; $p < 0,05$). Çalışmayanların hekim cinsiyet tercihinde hemcinsi olan hekime muayene olma noktasında eğilim gösterdikleri görülmektedir. Muayene esnasında zorunluluk olmadan bir yakının ve ya bir sağlık çalışanı olmasını isteme çalışma grupları açısından istatistiki olarak anlamlı farklılıklar belirlenmiştir ($\chi^2 = 0,000$; $p < 0,05$). Muayene esnasında çalışanların çalışmayanlara göre hekimle yalnız kalmak istedikleri yüksek olarak tespit edilmiştir.

Tablo 4. Mahremiyet deneyimlerinin sağlık kuruluşu açısından değerlendirilmesi. (Ki-Kare)

	$\bar{x}$	Kurum			Toplam	Ki- kare	Sd.	p	
		Kamu	Üniversite	Özel					
1-Muayene olurken hasta mahremiyetime saygı gösterilen bir ortam vardı.	2,85	Evet	462	220	227	909	18,692	4	0,001
		%	90,6	84,0	94,2	89,7			
		Kısmen	21	25	10	56			
		%	4,1	9,5	4,1	5,5			
		Hayır	27	17	4	48			
		%	5,3	6,5	1,7	4,7			
Toplam	510	262	241	1013					
%	100	100	100	100					
2-Poliklinik kapıları kontrolsüz giriş ve çıkışları önleyecek biçimde düzenlenmişti.	2,48	Evet	355	144	174	673	50,921	4	0,000
		%	69,6	55,0	72,2	66,4			
		Kısmen	50	74	38	162			
		%	9,8	28,2	15,8	16,0			
		Hayır	105	44	29	178			
		%	20,6	16,8	12,0	17,6			
Toplam	510	262	241	1013					
%	100	100	100	100					
3-Paylaştığım başkaları duyulmasını şekilde yapılıyordu. bilgilerin, tarafından engellenecek düzenlemeler	2,73	Evet	432	193	220	845	35,454	4	0,000
		%	84,7	73,7	91,3	83,4			
		Kısmen	26	35	8	69			
		%	5,1	13,4	3,3	6,8			
		Hayır	52	34	13	99			
		%	10,2	13,0	5,4	9,8			
Toplam	510	262	241	1013					
%	100	100	100	100					
4-Laboratuvar ve görüntüleme hizmeti aldığım sırada mahremiyetime saygı gösterildi.	2,85	Evet	463	219	231	913	23,866	4	0,000
		%	90,8	83,6	95,9	90,1			
		Kısmen	22	24	8	54			
		%	4,3	9,2	3,3	5,3			
		Hayır	25	19	2	46			
		%	4,9	7,3	0,8	4,5			
Toplam	510	262	241	1013					
%	100	100	100	1000					
5-Başka bir hastanın bedensel bölgelerini istemeyerek de olsa gördünüz mü?	2,78	Evet	47	45	18	110	15,084	2	0,001
		%	9,2	17,2	7,5	10,9			
		Hayır	463	217	223	903			
		%	90,8	82,8	92,5	89,1			
Toplam	510	262	241	1013					
%	100	100	100	100					
6-Başka bir hastanın kişisel bilgilerini istemeyerek de olsa duyduunuz mu?	2,59	Evet	118	58	29	205	13,292	2	0,001
		%	23,1	22,1	12,0	20,2			
		Hayır	392	204	192	808			
		%	76,9	77,9	88,0	79,8			
Toplam	510	262	241	1013					
%	100	100	100	100					
7-Muayene olduğunuz odada sekreter var mıydı?	2,42	Evet	409	145	166	720	52,743	2	0,000
		%	80,2	55,3	68,9	71,1			
		Hayır	101	117	75	293			
		%	19,8	44,7	31,1	28,9			
Toplam	510	262	241	1013					
%	100	100	100	100					
8-Sizin anlattığınızı sekreter duyuyor muydu?	2,88	Evet	391	132	156	679	4,197	2	0,123
		%	95,6	91,0	94,0	94,3			
		Hayır	18	13	10	41			
		%	4,4	9,0	6,0	5,7			
Toplam	409	145	166	720					
%	100	100	100	100					

Tablo 4’de baktığımızda Sağlık kuruluşlarında ayaktan sağlık hizmeti alırken çalışmaya katılmayı kabul edenlerin Hasta mahremiyetine yönelik beklentilerin yüksek oranda karşılandığı görülmektedir. Mahremiyet deneyimini ölçen ifadelerden “ Muayene olurken hasta mahremiyetime saygı gösterilen bir ortam vardı” ve “Laboratuvar ve görüntüleme hizmeti aldığım sırada mahremiyetime saygı gösterildi” ifadeleri $\bar{x}=2,85$; “Poliklinik kapıları kontrolsüz giriş ve çıkışları önleyecek biçimde düzenlenmişti” ifadesi $\bar{x}=2,48$ olarak belirlenmiştir. “Sağlık kuruluşundan hizmet alırken diğer hastaların istemeden, kişisel bilgilerine şahit olmama ve bedensel mahremiyete ilişkin bölgelerini görmeme” sırasıyla 2,60 ve 2,79 gibi yüksek ortalamalarda olması kurumların mahremiyete dikkat ettiklerin göstermektedir. Ancak muayene esnasında polikliniklerde sekreter bulunma $\bar{x}=2,42$ ve sekreterlerin $\bar{x}=2,88$ ’inin konuşulanları duyması çalışmanın çarpıcı bulguları arasında yer almaktadır. Hasta mahremiyeti deneyimleri ile kurum değişkenleri arasındaki farklılıkları belirlemek amacıyla yapılan ki-kare analizinde “*Muayene olurken hasta mahremiyetime saygı gösterilen bir ortam vardı*” ($\chi^2 =0,001$; $p<0,05$); “*Poliklinik kapıları kontrolsüz giriş ve çıkışları önleyecek biçimde düzenlenmişti*” ($\chi^2 =0,000$; $p<0,05$); “*Paylaştığım bilgilerin, başkaları tarafından duyulmasını engelleyecek şekilde düzenlemeler yapılmıştı*” ($\chi^2 =0,000$; $p<0,05$); “*Laboratuvar ve görüntüleme hizmeti aldığım sırada mahremiyetime saygı gösterildi*” ($\chi^2 =0,000$; $p<0,05$); “*Başka bir hastanın kişisel bilgilerini istemeyerek de olsa duyduunuz mu?*” ($\chi^2 =0,001$; $p<0,05$); “*Başka bir hastanın bedensel bölgelerini istemeyerek de olsa gördünüz mü?*” ($\chi^2 =0,001$; $p<0,05$) ifadelerinde kurum değişkenleri arasındaki farklılıklar istatistiki açıdan anlamlı bulunmuştur. Özel sağlık kuruluşlarında mahremiyet konusunda kamu ve üniversite hastanelerinden daha hassas, üniversite hastanelerinin ise kırılğan olduğu belirlenmiştir. “*Muayene olduğunuz odada sekreter var mıydı?*”($\chi^2 =0,000$; $p<0,05$) ifadesinde kurum değişkenleri arasındaki farklılıklar istatistiki açıdan anlamlı bulunmuştur. Kamu hastanelerinde diğer değişkenlere göre muayene esnasında sekter bulunmadığı görülmektedir. “*Sizin anlattığınızı sekreter duyuyor muydu?*” ifadesinde anlamlı farklılık olmadığı ($\chi^2 =0,123$; $p>0,05$) tespit edilmiştir.

Dünya’da hasta haklarının gelişmesi ile sürekli geliştirilen kanunlarla mevzuat altyapısı iyice desteklenen Hasta hakları yönetmeliğinin uygulamada teorik olarak iyi noktada olduğumuz söyleyebiliriz. Ancak sağlık hizmeti alanların %88,7 si yönetmeliği hiç okumamış olmaları dikkat çekicidir. Katılımcıların sosyal ve kültürel çevrelerinin şekillendirdiği mahremiyet konusunda hassas oldukları, hassasiyetin demografik değişkenlerde farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Hasta mahremiyetine yönelik beklentilerin karşılanmış olması memnuniyet verici olmakla birlikte polikliniklerin %71,1’inde sekreter olması ve sekreterlerin %94,3 oranında konuşulanları duyması çalışmanın çarpıcı bulguları arasında yer almaktadır.

4.TARTIŞMA

Çalışmaya katılanların Hasta hakları yönetmeliğini ve hasta mahremiyetine ilişkin bölümünü %88,7 oranında okumadığı belirlenmiştir. Literatürde Hasta mahremiyeti konulu araştırmalara bakıldığında Değirmen (2014) yaptığı çalışmada hizmet alanların değişen oranlarda olmakla birlikte %57,7’sinin yönetmeliği ve ilgili bölümü okumadığı, Aydemir ve Özhan (2011) ise hasta ve yakınlarının %42,7’si hasta haklarını hastanede broşür, video gösterisi, panolardan vasıtasıyla bilgilendirildiklerini belirlemişlerdir. Çalışmaların sonuçları ulaşılan bulguları destekler niteliktedir (Aydemir ve Özhan, 2011:95; Değirmen, 2014:221). Ancak Akten (2017) hastaların hasta mahremiyetine ilişkin bilgi düzeylerinin yüksek olduğu (%55-%86) sonuçlarına ulaşılmıştır (Akten 2017:179). Akten’in hastaların hasta mahremiyeti konuşandaki bilgi düzeylerinin yüksek olması yönünde bulguları ile kısmen çelişmektedir. Bu çalışmaya katılanların mahremiyete yönelik bilgileri yasal düzenleme ve yönetmeliklerden değil çocukluk öğrenmeleri, sosyal, kültürel çevre ve kurum uygulamalarından geldiği düşünülmektedir.

Literatürde Öztürk ve arkadaşları (2014) sağlık çalışanlarından hemşirelerin %75,8 inin, Değirmen ise (2014) hekim ve hemşirelerin % 53’ünün Hasta hakları yönetmeliği ve mahremiyetle ilgili bölümü okuduğunu bildirmiştir. Bu bağlamda sağlık çalışanlarının hasta mahremiyeti yönetmeliği konusunda daha fazla bilgi sahibi oldukları görülmektedir (Değirmen, 2014:216). Bulgular, Wikbland ve Back ile

Öztürk ve arkadaşlarının çalışmalarındaki bulguları destekler niteliktedir (Wikbland ve Back 1998:943; Öztürk vd., 2014:24).

Çalışmaya katılanlar $\bar{x}= 2,91$ (1-3) yüksek düzeyde mahremiyete dikkat eden sağlık kuruluşlarını tercih edecekleri yönünde tutum bildirmektedirler. Bu tercihte cinsiyet, medeni durum, eğitim ve gelir grubunun öne çıktığı görülmektedir. Kadınların, evlilerin, gelir ve eğitim düzeyi yüksek olan katılımcıların sağlık kuruluşlarını tercih ederken mahremiyeti öncelikleri konusunda hassas oldukları anlaşılmaktadır. Veriler Wikbland ve Back'ın çalışmasındaki bu yöndeki bulguları destekler niteliktedir (Wikbland ve Back, 1998:943).

Çalışmaya katılanların hekim tercihinde $\bar{x}= 1,49$ (1-3) orta düzeyde cinsiyet faktörünü öncelikledikleri ve demografik değişkenler araştırıldığında evli ve ilköğretim düzeyindeki bayan katılımcıların hemcinslerinden hekim muayene olma eğilimleri diğer gruplara göre anlamlı bulunmuştur. Literatürde Öztürk (2004) araştırmasında kadınların jinekolojik muayenelerde kadın hekim tercih etmeleri nedeniyle özel sektörde kadın jinekolog istihdamını artırdığını belirlemiştir (Medimagazin, 2004). Çiğdem (2019) ise kişilerin büyük çoğunluğunun kendi cinsiyetlerine özgü hastalıklar için kendileriyle aynı cinsiyetteki hekimi tercih ettikleri sonucuna ulaşmıştır. Çalışmanın bulguları ile literatürdeki iki çalışma arasında kısmen benzerlik bulunmaktadır (Çiğdem, 2019:89). Örneklemde eğitim ve ekonomik seviyesi yüksek gruplarda hekim seçerken cinsiyete önem verme eğiliminin azaldığı görülmektedir.

Çalışmaya katılanlar $\bar{x}= 2,05$ (1-3) yüksek düzeyde muayene olurken yanında birisi varsa vermek istedikleri bilgiler olduğunu bildirmişlerdir. Demografik değişkenler incelendiğinde evli bayanların ve gelir seviyesi en düşük grubun diğer gruplarla arasındaki farklılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Muayene esnasında yanında anne, baba, eş vb. bir yakının bulunması isteme tutumu $\bar{x}=2,43$ (1-3) yüksek olarak belirlenmiştir. Cinsiyet değişkeninde kadınların ve çalışma durumunda çalışmayanların muayene esnasında bir yakının bulunması yönünde gruplar arasındaki farklılıklar istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Zorunluluk olmadığı halde muayene esnasında bir sağlık çalışanını isteme tutumu $\bar{x}=1,98$ (1-3) orta düzeyde belirlenmiştir. Medeni durum ve yaş grupları değişkenleri dışındaki değişkenlerde gruplar arasındaki farklılıklar istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Cinsiyet değişkeninde kadınların erkeklere göre zorunluluk olmasa da bir sağlık çalışanını olması yönünde tutum bildirmişlerdir. Eğitim düzeyi değişkeninde eğitim düzeyi düştükçe bir sağlık çalışanı bulunması yönünde tutum bildirilirken eğitim düzeyi ve gelir seviyesi yükseldikçe hekimle baş başa kalma isteğinde artış görülmektedir.

Demografik değişkenler birlikte değerlendirildiğinde Vincet'in mahremiyetin kısa tarihi kitabında, mahremiyetin insan yaşamı, kültürel sosyal ilişkiler ile şekillendiğini ve refahın mahremiyet olgusunu artırdığı yönündeki tespitleri ile uygunluk göstermektedir (Vincet, 2016). Bu konuda Akten cinsiyet, yaş eğitim, meslek ve gelir grubu açısından farklılıklar bulunduğunu bildirmiştir (Akten, 2017:72). Çalışmaların bulguları birbirini destekler niteliktedir.

Hastaların sağlık hizmeti alırken mahremiyet konusundaki deneyimlerine bakıldığında literatüre uyumlu olarak hasta mahremiyeti beklentilerinin çoğunlukla karşılandığı görülmektedir (Bostan ve Ünal, 2019:248; Sosyal ve Aksan, 2019:4; Akten, 2017:179).

Kurumlar arasındaki farklılıkların incelendiği istatistiksel analizlerde Üniversite hastanelerinin ortalamaları Kamu ve özel hastanelerden daha düşük olduğu görülmektedir. Bunun Üniversite hastanelerinin sağlık hizmetinin eğitim ve araştırma ekseninde yürütülmesinden kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Bulgular Özata ve Özer' in çalışması ile paralellik göstermektedir (Özata ve Özer, 2017:17).

Sağlık hizmeti sunumunda beden mahremiyeti bireyin özel yaşamına saygının bir göstergesi olarak son derece önemlidir. Sağlık kuruluşlarından hizmet alanlara beden mahremiyetinin ihlalinin belirlenmesi yönelik "başka bir hastanın bedensel mahremiyetine ilişkin bölgelerini istemeyerek te

olsa gördünüz mü?” ifadesine katılımcıların tamamına yakınının (%92,5) görmediği yönündeki beyanları sağlık kuruluşlarının bedensel mahremiyete gerekli özeni gösterdiği anlaşılmaktadır.

Sağlık hizmeti sunumunda bilgilerin toplanması sürecinde mahremiyete gösterilen özene yönelik “başka bir hastanın kişisel bilgilerini istemeyerek de olsa duydunuz mu?” ifadesine katılımcıların çoğunun (%79,8) duymadığı yönündeki deneyimleri hasta bilgilerinin mahremiyetine gösterilen özenin yüksek olduğunu göstermektedir.

Hastaların poliklinik deneyimlerinde çoğunlukla tıbbi sekreterlerin hasta ve hekimle aynı havayı teneffüs etmekte (%71,1) ve konuşulanları duyacak kadar (%94,3) yakında oldukları dikkat çekmektedir. Arslan ve Demir hekimlere yönelik yaptıkları çalışmada hekimler tam görüş birliği olmasa da tıbbi sekreterlerin polikliniklerde hekimle beraber bulunmasını çeşitli nedenlerle gereklilik olduğu görüşünü benimsemekle birlikte hasta doktor arasında özel paylaşım olması durumunda daha uzak bir yerde durabileceğinin daha uygun olacağını bildirmişlerdir (Arslan ve Demir, 2017:208). Uluslararası çalışmalarda hasta mahremiyeti konusunda özellikle hasta bilgilerinin güvenliği ve paylaşımı üzerinde yoğunlaşıldığı görülmektedir (Chalmers ve Muir, 2003:725; Taitsman vd., 2013:977). Kişisel hayatın gizliliğinin ihlalini Türk Ceza Kanununda (TCK) suç unsuru olarak değerlendirilmektedir (Resmi Gazete, 2004). Vincent ise mahremiyet için dijital çağı büyük bir tehdit olarak görmektedir (Vincent, 2016:178). Hasta bilgilerinin güvenliği ve paylaşılması sağlık kuruluşları ve profesyonellerinin günümüzde ve gelecekte üzerinde titizlikle ele alması gereken temel idari ve cezai sorumluluk alanlarının başında gelmesi bakımından konuya gerekli özenin gösterilmesi önem arz etmektedir.

5.SONUÇ

Hasta mahremiyeti dünyadaki gelişmelere paralel olarak ülkemizde hukuki alt yapısı teorik olarak yeterince düzenlendiği ve gelişmeye açık bir şekilde uygulamaların yürütüldüğü görülmektedir. Son yıllarda hasta haklarında yaşanan gelişmelerle hasta mahremiyeti sağlık çalışanları ve hastalar tarafından önemsenmeye başlanmıştır. Bu konuda yapılan çalışmalarda kişisel sağlık verilerinin güvenliği ve bedensel mahremiyet konularının öne çıktığı görülmektedir.

Hastaların mahremiyete yönelik tutumları yüksek görülmektedir. Çalışmaya katılanların yarıya yakını yönetmeliği duymadığını diğer yarıya ise Hasta hakları yönetmeliğini ve mahremiyetle ilgili bölümünü okumadıklarını bildirmişlerdir. Bu nedenle mahremiyete yönelik tutumların sağlık kuruluşlarının uygulamaları, kültürel ve sosyal çevrenin etkisiyle şekillendiği söylenebilir. Sağlık profesyonellerine teorik bilgilerin aktarıldığı literatürden anlaşılmaktadır. Ancak mahremiyet konusunda daha savunmasız olan hastaların teorik külliyattan haberi olmadığı görülmektedir. Mahremiyet kültürel bir meseledir. Hastaların hasta mahremiyeti konusunda bilgilerinin artırılmasında kamu spotlarının oluşturulması ve sağlık kuruluşlarına müracaat edenlerin eğitilmesi hasta mahremiyeti kültürünün oluşmasına olumlu katkı verebilir.

Poliklinik deneyimleyen hastalar muayene esnasında çoğunlukla (% 71,1) sekreter bulunduğunu ve sekreterlerin neredeyse konuşulanların tamamını (%94,3) duyduğu belirlenmiştir. Mahremiyet ihlali gibi duran bu konuda hekimler çeşitli nedenlerle muayene esnasında sekreter bulunmasının gereklilik olduğunu öne sürdükleri çalışmalar ile bu çalışmada katılanların mahremiyet beklentilerin karşılandığı bulguları birlikte ele alındığında; hastaların muayene esnasında sekreter bulunmasını mahremiyet ihlali olarak algılamadıkları varsayımına ulaşılabilir.

Sağlık kuruluşlarında hastaların deneyimlerinden beden mahremiyeti ve hasta ile iletişimde mahremiyetin sağlandığı hasta beklentilerinin karşılandığı görülmüştür. Üniversite hastaneleri hizmet üretme şartları nedeniyle kamu ve özel hastanelerle kıyaslandığında mahremiyet yönünden daha kırılğan olduğu belirlenmiştir.

Son tahlilde hasta sağlık hizmeti alırken mahremiyetinin korunması konusunda savunmasız taraftadır. Sağlık hizmet sunucuları ve sağlık profesyonelleri hizmetin planlanması ve yürütülmesinde beklentilerdeki farklılıkları göz önüne alarak hareket etmesi hasta mahremiyet yönünden kırılğanlığı ortadan kaldırarak hizmetin etkin ve verimli yürütülmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akten, R. (2017). *Hastanelerde Hasta Mahremiyetine Gösterilen Özenin Hasta Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi (Antalya Örneği)*. Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. Konya.
- Arslan, E.T., Demir, H. (2017). Sağlık Çalışanlarının Hasta Mahremiyetine İlişkin Tutumu: Nitel bir araştırma. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:17, Yıl:17, Sayı: 4, 17: 191-220.
- Artuç, M. (2015). *Mahremiyet Açısından Birey ve Devlet İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı. Aydın.
- Avaner, E. (2018). “Mahremiyet Nedir? Mahremiyetin Sağlık Hizmetleri Penceresinden Görünürlüğü Nasıldır?” *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 2018 Vol. 5, No. 3, 110-116
- Aydemir İ, Özhan, A. (2011). Hasta Hakları Uygulamalarının Hasta ve Yakınları Tarafından Değerlendirilmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*. Cilt. 22, Sayı.1. Erişim tarihi: 14 Şubat 2020. Erişim adresi: <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423931250.pdf>
- Birinci, G. (2017). İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin Kısa Tarihi: Milletler Cemiyeti'nden Birleşmiş Milletler'e. Erişim tarihi:17 Şubat 2020. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/394390>
- Bostan, S. (2007). Sağlık Çalışanlarının Hasta Haklarına Yönelik Tutumlarının Araştırılması: Farabi Hastanesi Örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, Cilt:10, Sayı:1.
- Bostan, S., Ünal, C. (2019). Hastaların Hasta Mahremiyeti Hakkında Farkındalık ve Tutumları. *Türkiye Klinikleri J Med Ethics*. 27(3):239-49. DOI: 10.5336/mdethic.2019-66210.
- Bulduklu, Y. (2015). Sağlık hizmetlerinin sunumunda beklenmeyen durumlar ve halkla ilişkiler. *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Platformu Dergisi*, s. 53. Erişim tarihi: 17 Şubat 2020. Erişim adresi: <http://www.sdplatform.com/Dergi/873/Saglik-hizmetlerinin-sunumunda-beklenmeyen-durumlar-ve-halkla-iliskiler.aspx>.
- Caswell G, Pollock K, Harwood R, Porock D. (2015). Communication between family carers and health professionals about end-of-life care for older people in the acute hospital setting: a qualitative study. DOI 10.1186/s12904-015-0032-0
- Chalmers, J., Muir, R. (2003). Patient privacy and confidentiality. *BMJ*. Apr 5; 326(7392): 725–726.doi: 10.1136/bmj.326.7392.725. doi: 10.1186/s12904-015-0032-0
- Çatak A, (2015). Mahremiyet Kavramının Farklı Anlam Alanları veya “Fıkıh-I Bâtin” da Mahremiyet Algısı. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2015/4, c. 4, sayı: 8. s.93-11.
- Çiğdem, A. (2019). Kişilerin Hekim Seçiminde Hekimin Cinsiyetine Yönelik Tercihlerinin İncelenmesi: Niteliksel Bir Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Aile Hekimliği Anabilim Dalı*. Denizli.
- Değirmen, N. (2014). *Jinekoloji Ve Obstetride Beden Mahremiyeti: Kütahya Örneği*. Osmangazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Doktora tezi. Eskişehir.
- Duru, Z. (2017). Kavram Çalışma Grubu, Kavram Raporu Mahremiyet. *Hayat Sağlık Ve Sosyal Hizmetler Vakfı Ankara şubesi*. Erişim tarihi: 20 Aralık 2019. Erişim adresi: <http://hayatvakfi.org.tr/wp-content/uploads/2017/05/Mahremiyet-Kavram-Raporu.pdf>.
- Güvercin, C. H, (2007). *Türkiye'deki Gelişimi Açısından Hasta Hakları Kavramı*. Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi. Doktora Tezi. Ankara
- Göçmen TL, (2018). *Toplumsal Yaşamda Bireylerin Mahremiyet Yönelimleri: Sosyal Ağ Kullanıcıları Üzerine Bir Saha Araştırması*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Ana Bilim Dalı. Doktora tezi. Konya.

- Medimagazin, (2004). Erkek jinekolog istenmiyor. Erişim tarihi:23 Şubat 2020. Erişim adresi: <https://www.medimagazin.com.tr/medimagazin/tr-erkek-jinekolog-istenmiyor-1-171-615.html>
- Özata M; Özer K. (2017). Hastanelerde Hasta Mahremiyetine Yönelik Uygulamalarının Sağlıkta Kalite Standartları Bağlamında Değerlendirilmesi: Konya Örneği. International Journal of Social Science Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3307> Number: 45 , p. 11-33, Spring III.
- Özer, K. (2015). Sağlık Kuruluşlarında Hasta Mahremiyeti Uygulamalarının Ve Sağlık Çalışanlarının Hasta Mahremiyetine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi (Konya Örneği). Yüksek Lisans Tezi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Öztürk, H., Özçelik, S.K., Bahçecik, N. (2014). Hemşirelerin Hasta Mahremiyetine Özen Gösterme Durumu. Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi. 30(3):19-31. Erişim tarihi:24 Ocak 2020. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/825193>
- Resmi Gazete, 04.04.1928, Sayı:863. 1219 sayılı Tababet ve Şuabatı San'atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun.
- Resmi Gazete, 6.5.1949, Sayı:7217. 9119 Sayılı Bakanlar Kurulu kararı İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi. S.3
- Resmi Gazete, 9.11.1982. Sayı:17863. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası.
- Resmi Gazete, 01.08.1998, Sayı:23420. Hasta Hakları Yönetmeliği.
- Resmi Gazete, 26.09.2004, Sayı:25611. Türk Ceza Kanunu.
- Sass, H.M. (2003). Ambiguities In Judging Cruel Human Experimentation: Arbitrary American Responses to German and Japanese Experiments. Erişim tarihi:17 Şubat 2020 Erişim adresi: <https://www.eubios.info/EJ133/ej133g.htm>
- SKS, (2016). Sağlıkta Kalite Standartları Hastane, 1. Revizyon, 2. Baskı. ISBN: 978-975-590-558-7. Erişim tarihi:25 Aralık 2019. Erişim adresi: <https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/3460,skshastanesetiv5r1pdf.pdf?0>
- Soysal, A. Aksan, B.K. (2019). Hasta Mahremiyeti: Adıyaman'da Bir Özel Hastanede Çalışan Hemşireler Üzerinde Bir Araştırma. 4. Uluslararası Sağlık Bilimleri ve Yönetimi Kongresi e-Bildiri Kitabı. ISBN: 978-605-87853-5-9. Erişim tarihi: 10 Şubat 2020. Erişim adresi: <http://ihmc2019.ussam.co.tr/kongre-hakkinda/bildiri-kitabi/>
- Şen, Y. (2015). İslâm Hukûkuna Göre Sağlık Hizmetlerinde mahremiyet hakkı. Ekev akademi dergisi Yıl: 19 Sayı: 61. Erişim tarihi:30 Aralık 2019. Erişim adresi: http://www.ekevaka.demi.org/Makaleler/1786539126_19%20Yusuf%20SEN.pdf
- Taitsman, J.K., Grimm, C.M., Agrawal, S. (2013). Protecting Patient Privacy and Data Security. New England Journal of Medicine, 368(11), 977-979. Doi:10.1056/nejmp1215258
- Tıbbi Deontoloji Nizamnamesi (1960). Erişim tarihi: 24 Aralık 2019. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/2.3.412578.pdf>
- Türk Dil Kurumu (2019). Güncel Türkçe Sözlük. Erişim tarihi: 17 Aralık 2019. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/Mahremiyet/Mahrem>.
- TBB (2019). Hekimlik Meslek Etiği Kuralları. Son Güncelleme: Çarşamba, 26 Ağustos 2015. Erişim tarihi:24 Aralık 2019. Erişim adresi: https://www.ttb.org.tr/mevzuat/index.php?option=com_content&task=view&id=65&Itemid=31
- Yüksel, M. (2009). “Mahremiyet Hakkına ve Bireysel Özgürlüklere Felsefi Yaklaşımlar.” Ankara Üniversitesi SBF Dergisi z 64-1 275-298. doi:10.1501/SBFder_0000002130
- Vincent, D. (2016). Mahremiyet kısa bir tarih. Sözkese matbaası. Yenimahalle Ankara. ISBN:978-605-4822-24-9

- Wikbland, K., Back, E. (1998). Privacy in hospital. Journal of Advanced, 27(5), 940-945.
<https://doi.org/10.1046/j.1365-2648.1998.t01-1-00576.x>
- WMA (2018). Declaration Of Lisbon On The Rights Of The Patient. Erişim tarihi: 17 Şubat 2020.
Erişim adresi: <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-lisbon-on-the-rights-of-the-patient/>